

развишак

ГОДИНА LXI, БРОЈ 263, 2022.

САДРЖАЈ

ДАНАС ОВДЕ

Промоција „Развитка“	2
----------------------------	---

IN MEMORIAM

Томислав Мијовић (1932-2022).....	3
-----------------------------------	---

ВИДИЦИ

Перо Зубац: МИРИС КАЛОПЕРА.....	5
Саша Радоњић: ЧАЈ СА КУБЛАЈ-КАНОМ.....	10
Зоран Вучић: ТРИЦЕ И КУЧИНЕ.....	22
Славољуб Марковић: ЗМИЈА И ЈАЛОВИЦА.....	25
Ана Стјеља: ЗАШТО УБИЈАЈУ ПЕСНИКА.....	32
Мирослав Тодоровић: ИСТИНА О ТАЈАНСТВЕНОМ НЕСТАНКУ АРХЕОЛОГА Г.Т.	34
Драгиша Ћосић: УМЕСТО ПРЕДГОВОРА.....	44
Радмило В. Радовановић: ОСТАВЉЕНИ ДОМ.....	46
Стеван Д. Јовановић: НОАР.....	50
Биљана Дојчиновић: КНЕДЛЕ ЗА СУПУ.....	52

САГЛЕДАВАЊА

Адам Пуслојић: ПОВРАТАК БУДНОГ СИНА.....	55
Маја Блегишанин: СОНЕТНИ ЗВОН ИСТОРИЈЕ, ВЕРЕ И СТВАРАЊА.....	57
Љиљана Лукић: ОД РЕАЛНОГ ДО НАДСТВАРНОГ.....	60
Душан Пајин: ПОТОК ЖУБОРИ.....	63
Ксенија Катанић: БОКСЕРСКИ МЕЧ РЕЧИМА.....	79

ЗНАЦИ И ПУТОКАЗИ

Вишеслав Живановић: ЕКОНОМСКИ ПОЛОЖАЈ КРАЛИНЕ И КЉУЧА У 19. ВЕКУ	85
Живојин Р. Андрејић: НОВО ВИЂЕЊЕ О ПОРЕКЛУ ЈАНКА ХУЊАДИЈА И ЊЕГОВИХ ПОТОМАКА	96
Петар Пауновић: ИЗБЕГЛИЦЕ У РАЈЦУ	113
Јелена Недељковић: АНДЕРСЕНОВА БАЈКА НА ОБАЛИ ДУНАВА.....	123

СУСРЕТИ И ТРАЈАЊА

21. МЕЂУНАРОДНА ФИЛОЗОФСКА ШКОЛА.....	125
---------------------------------------	-----

РАЗМЕЂА

Тамара Лујак: ХАИДОСКОП, ДУША ПРИРОДЕ И ПРИРОДА ДУШЕ	158
Душан Пајин: ЛЕТ И САВШЕНОСТ	168

БИБЛИОГРАФИЈА

Бобан Ђорђевић: БИБЛИОГРАФИЈА ЧАСОПИСА „Развитак“ (бр. 241-250).....	176
--	-----

ДАНАС ОВДЕ

ПРОМОЦИЈА „РАЗВИТКА“

Поводом 60 година часописа „Развитак, у зајечарском музеју одржана је промоција двоброја 261-262, на којој су говорили Владимир Ђуричић, директор Народног позоришта Тимочке Крајине – културни центар „Зоран Радмиловић“, Власта Младеновић, главни и одговорни уредник, Милош Петковић, оперативни уредник, Драган Бабић, новинар и песник, Вујадин Милошевић, директор Народног музеја Зајечар. Присуство великог броја новинара и прилога објављених у медијима указује на значај који је придат часопису и на интересовање за даље излагање.

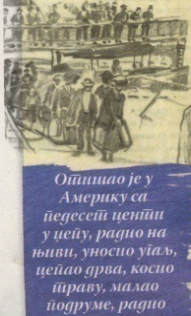
14 **НОВОСТИ** Понедељак, 7. фебруар 2022.

КУЛТУРА

kultura@novosti.rs

ИЗУЗЕТНО ИЗДАЊЕ
КОМПАНИЈЕ „НОВОСТИ“
НА КИОСЦИМА И У КЊИЖАРАМА

ПУПИН
Ловац на звезде

Опишио је у Америку са педесет центи у цељу, радио на њени, уносио улаз, цепао дрва, косно шрава, мало подруме, радио као машиниста

Научник светског реномеа и велики патриота живео је и стварао у Америци, а деценијама немерљиво задужио Србију. Никада човек нашег порекла није учинио свом роду колико Михајло Пупин. О свом трошку опремио 7.000 доброволцама Американаца српског порекла и отворено их у Европу да се боре за Србију у Великом рату. По даровима раван је списним краљевима и царевицама, а његов живот, образовање и научни домети уписали су га у вечност

Ако сам ушао у Америку ушао сам зајно ниш сам пошо са собом дејинствено и зајно ниш сам робит и ораспао овде, у овом заокруженом свету

ЧАСОПИС "РАЗВИТАК", ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ, ОБЕЛЕЖАВА 60 ГОДИНА

ДРАГОЦЕНА РИЗНИЦА КУЛТУРЕ И ДРУШТВА

Младеновић: Одувек је имао високи критеријум и невоља домаће ствараоце

ЈЕДАН од најкултурнијих српских часописа, зајечарски "Развитак" обележава шест деценија постојања. Промоцијом новог двоброја 261/262 који је уредио неготињски књижевник Власта Младеновић.

У 60 година часописа за друштвена питања, културу и уметност стало је на хиљаде научних сеја, прилога прозе и поезије, етномузиколошких и музичких студија, докумената и резултата истраживања великог броја сарадника и стручњака из чак 315 области, али и шест деценија приређеног развоја Неготињске и Тимочке Крајине.

За судбину "Развитка" нико више не треба да брине. Часопис који је обележио пре свега једно време права је енциклопедијска ризница, својерасна хроника и хронолошка Тимочке Крајине. Ми смо га вратили пре две и по године после неколико година паузе, не прекидајући ту нит и континуитет. "Развитак" ће напредовати, а ми ћемо га напредовати у пролеће и на јесен – каже Владимир Ђуричић, директор Народног позоришта Тимочке Крајине – Центра за културу "Зоран Радмиловић", који поседовао 15 година објављује овај култни часопис.

За историју овог краја "Развитак" је посебно значајан јер је сведок изградње индустријских гиганата

РТЕ Бор, прахонске хемијске индустрије, обе београдске електроенергетске, али и демографског сунората источне Србије, миграционих кретања, "Развитак" на својим страницама бележи и историјске, археолошке, етнолошке прилике Тимочке Крајине, међу социјалну политику, друштвени, културни и привредни развој, положај, стваралаштво на свим пољима људског деловања од музичког, сликарства, књижевности.

Овај часопис је 1961. године утврдио Томислав Мијовић, српски песник и добитник посебног прилога Владе Републике Србије за врхунски допринос националној култури, који је до 2006. уредио 226 бројева.

Часопис је одувек имао високи критеријум и неговало домаће ствараоце из Тимочке Крајине и источне Србије. Морало је да се заступа да се појави у "Развитку" и знало се, коме се објави прилог у часопису, да је он ценио и да то има одређени и значај, и симболику и уметничку сатисфакцију – каже Власта Младеновић, уредник "Развитка".

Младеновић је задржао традиционалну концепцију часописа који у новом двоброју објављује прилоге Димитрија О. Големовића, Драгана Бабића, Ђорђа Матића, Душана Парина, Горана Н. Максимовића, али и постојећу тимочку стваралачку.

Прве песме су ми у "Развитку" објављене 1973. Касније сам објављивао чешће, али је то већ била нормална сарадња. Ти први уметнички корени у "Развитку" су ми били драгоцени. Часопис – каже Власта Младеновић, уредник "Развитка".

Младеновић је задржао традиционалну концепцију часописа који у новом двоброју објављује прилоге Димитрија О. Големовића, Драгана Бабића, Ђорђа Матића, Душана Парина, Горана Н. Максимовића, али и постојећу тимочку стваралачку.

Прве песме су ми у "Развитку" објављене 1973. Касније сам објављивао чешће, али је то већ била нормална сарадња. Ти први уметнички корени у "Развитку" су ми били драгоцени. Часопис – каже Власта Младеновић, уредник "Развитка".

ТРАДИЦИОНАЛНА КОНЦЕПЦИЈА

За концепцију у часопису "Развитак" већ више од 15 година заслужан је и оперативни уредник Милош Петковић. У овом броју задржавамо традиционалну концепцију "Развитка", која траје шездесет година, у класичном, уметничком и сарајевском смислу, своје време и развој. Он је регионални часопис, али није показан јер се тематски бави и стваралаштвом везаном за источну Србију, дивљај источне и западне на исто – додаје уредник "Развитка" Власта Младеновић.

пис се очекивао са наредом, то је био догађај. Када сам позван да га уређујем, почастован и свестан да је то велика одговорност. Кај се

позвао "Развитак" био сам дете, а сада настављам мисију својих предака, репутацију, наравно и емотивно и професионално – додаје Младеновић.

Осим што афирмише стваралачке потенцијале овог краја, "Развитак" је и

РАСВЕЉАВА прошлост овог краја и чува народно стваралаштво

Овај значајан часопис након Мијовића, почео од двоброја 227/228, од 2007. уредио је Зоран Швигић, песник и дуготрајни поштомар "Београдских новостима", а двоброј 259/260 уредио је песник Саша Јеленковић. ■ С.М. Младеновић

РЕГИОНАЛНА ПОСТАВКА "ПРЕДАТОРИ" У ГАЛЕРИЈИ "ЕУКЛИД" ОКУПИЛА РАДОВЕ ТРОЈЕ УМЕТНИКА ЧОВЕЧАНСТВО, ИРОНИЧНО, ПОСТАЛО ПЛЕН МАЛЕНОГ ВИРУСА

ГРУПА сликарства "Предатори" у београдској галерији "Еуклид" (Слобода Јовић, Београд, Београд, Београд) окупиле је радове троје уметника пореклом из нашег региона, са адресом у различитим деловима света. Тако ће се на поставци, чији кустос је Наталија Паулић, наћи таленти Фанке Хајмте (Јакин и ради у Минеру), ребеја Бојана Шарчевић (Јовић и ради у Београду) и сликарства Милоша Јовића (Јовић и ради у Београду). Кустосница Музеја савремене уметности у Скопљу, Мира Галина, као аутор текста из каталога, констатује да већ часопис, али и сликарство, нека од кључних питања нашег времена, међу којима је и то да ли смо прешли из периода развоја у предаторско и која нас то глед нас вуче на општој друштвеном развоју.

Савремене, већ три године човечанство, које би требало да представља припадника предатора, онемоћало у унутрашњем, бивајући једна врста која јури један репрезент

миро-света (вирус). Неопрећност са којом се сусрећемо кроз ову унутрашњаву нас да променом дигиталне начин на који се сусрећемо са светом... У претходној деценији, Београд је пролазио кроз генералну уметничку специјализацију према поседовима које ту остављају и деценију. Једна су међународног савеза већ позната имена Бојан Шарчевић и Фанке Хајмте, јунак треба да унутрашњем и деценији публици познати Сауа Тачена – завојнице Галина. ■

ДЕТАЉ Бојан Шарчевић, Нов many nippleses to cats here

2

in memoriam

ТОМИСЛАВ МИЈОВИЋ (1932-2022)

У деведесетој години преминуо је Томислав Мијовић, оснивач часописа „Развитак“, који је уређивао од 1961. до 2006. године. У периоду од 45 година објавио је 226 бројева.

Томислав Мијовић, који је 1956-1957. године уређивао београдски студентски часопис „Видици“, са уредничким укусом вратио се у Зајечар, завичај (рођен је у Неготину), где је 1967-1961. године постављен за уредника културне рубрике у листу „Тимок“. Од 1961. године покреће часопис „Развитак“, часопис енциклопедијске концепције и високих стандарда, како у срджајном тако и естетском погледу. Зналачки, посвеће-

нички, Томислав Мијовић је часописом „Развитак“ дао велики допринос очувању историјског и културног идентитета источне Србије. „Развитак“ је неопходни извор литературе за све који се интересују или баве овим делом Србије.

У „Развитку“ су редовно објављивани прилози о друштвеном и привредном развоју Тимочке Крајине. Тако да ми данас можемо имати увид шта се

све радило и изградило у другој половини 20. века. Посебно можемо читати о привредним гигантима РТБ Бор, ХЕ Ђердап и другим предузећима и радним организацијама.

Поред савремених збивања, у „Развитку“ су објављени текстови из непосредне прошлости, али и прилози из далеке историје, од неолита до савременог доба.

У рубрици „Видици“ углавном су објављивани тимочки песници, прозаисти, приповедачи. Упоредо са ствараоцима, који су већ скренули својим даром пажњу читалачке и књижевне јавности, свој простор у часопису имали су и млади непознати а

даровити ствараоци, који су своје прве радове објавили у овом часопису. Мада је часопис завичајно оријентисан у афирмацији стваралаца овог дела Србије, објављивани су и други, изван овог подручја, али, како је уреднички доследно истицао, увек неким поводом, као што су то остварења учесника Младог маја, Фестивала културе младих, светских писаца, учесници Београдског међународног сусрета, који су гостовали у градовима Тимочке крајине, учесника Борског сусрета балканских књижевника. Посебно је значајно неговање народног стваралашта, прилози записивача, тако да је то данас велика драгоценост, када је скоро више немогуће забележити, јер и последњи остаци тону у заборав.

Свакако, треба нагласити значај очувања народног стваралаштва, посебно писано на дијалекту.

Поред књижевног, упоредно је објављивано ликовно стваралаштво, уметничке и документарне фотографије.

„Развитак“ је ризница Тимочке крајине, јер садржи драгоцене прилоге из области археологије, етнологије, демографије, геолошка и природњачка истраживања у Тимочној крајини, здравствена

делатност, школство, фолклористика, етномузикологија...

Поред редовних бројева, објављени су и посебни, тематски бројеви, као што су *Борски сусрети балканских књижевника* (три броја). Сваки такав број је монографија.

Томислав Мијовић је пре свега и надасве песник. Песник великог формата. Углавном су то лирске песме, чије је извориште у историјском и културном наслеђу Тимочке крајине.

Још као веома млад човек, као студент на Филозофском факултету у Београду, одсек за југословенску књижевност, скренуо је пажњу својим даром. Бранко Миљковић је за њега казао да је „принц српске поезије“.

Објавио је књигу *Квартет* (коауторски) 1954, а онда *На ногама*, 1960. године. О његовој поезији писали су најпознатији и најпозванији књижевни критичари и песници тога времена.

Међутим, Мијовић се вратио у Зајечар, у свој завичај (рођен у Неготину), где се посветио уређивању часописа *Развитак*, објављивањем књига, приређивањем публикација. Тек 1974. године у култној издавачкој кући „Нолит“ објавио је књигу *Подљуте*. Изабрао је „благост и осаму“ изван велеградских књижевних кругова и тако је стварао, остављајући велико песничко благо.

После двадесет година огласио се књигом *Белино*, црни разговор, са песмама великог искуства. Од тада он наступа и објављује активније. Сле-

де књиге, између осталих, *У благости и осами* (1994) *Не бити а бити* (1994), *Закаснели гласник* (1997), *Сабране песме* (у три тома), *Из протицања у протицање* (1910) и друге.

Заступљен је релевантним антологијама српске поезије. Песме су му преведене на више језика.

Томислав Мијовић је уредио 15 књига у библиотеци *Развитак* и 18 књига *Крајинског књижевног круга*, 6 књига у едицији Фондације „Никола Пашић“, велики број зборника и монографија. Уредио је и опремио преко стотину књига са тематиком из историје, етнологије, школства, здравства, књижевног и ликовног стваралаштва.

Томислав Мијовић је био велики културни посленик, учесник свих важних књижевних збивања у Тимочној крајини, један је од оснивача *Крајинског круга* и први председник, један од покретача *Борског сусрета балканских књижевника*, покретач *Ликовне колоније „Пена“* на Ђердапу и *Ликовне колоније „Гамзиград“*; учесник *Младог маја*, *Стваралачких дана у Шаркамену*...

За своје стваралаштво награђен је Вуковом наградом, „Милан Ракић“, *Felix Romuliana* и другим. Добитник је посебног признање Владе Републике Србије за врхунски допринос националној култури.

P.S.

Следећи број „Развитка“ биће посвећен делу и личности Томислава Мијовића.

Детаљ са слике
Драгољуба Фируловића

ВИДИЦИ

Слика Милана Радаковић

Перо Зубац МИРИС КАЛОПЕРА

АПРИЛСКА КИША

Сипи киша од јутрос, монотono,
Чује се далеко црквено звоно.

Тмурно је као да није пролеће.
Усамљен голуб на симс долеће.

Као да нешто да ми поручи има.
Тако је сиво све. Пролећна зима.

30.4.2019.

УПИТНА

Походе ме награде за животно дело
а не бих да сам на крају пута.
У вази јутарње цвеће већ увело,
свака друга ружа клонула, жута.

Какви су то знаци, ко ми их шаље,
да ли ме плаши или опомиње,
да пажљиво бирам куда ћу даље
да те чешће у молитвама спомињем.

5.6.2019.

СОКОЛИ

Посматрам како се све урушава
склоњен под трем од паучине.
Лења се крв од зебњи згрушава,
од страха да ми нешто не учине
моји пријатељи, бивши, охоли,
који су се слугама опколили,
док над пустим пољем лете соколи
које смо ми заједно соколили.

13.6.2019.

СТРАХ ОД ЛЕТА

Јуни је спремио сач,
из дана у дан је врелије.
Жудим небески плач
да ову жегу прелије.

Кад замиришу кише
и јоргован процвета,
никада, никада више
нећу се плашити лета.

9.6.2019.

МОСКОВСКО ЛЕТО 1986.

Даворину Поповићу

Озимно лето на домак бескраја
и забрављена Мала пахмерскаја.
Московско јутро, мирис младих бреза
и у души згуснута језа.

Радујемо се новој зори.
„Је ли ово Русија” – пита ме Даворин.

11.6.2019.

СТАРИ ДАНИ

Пуна је соба несна.
Глас кола хитне помоћи.
Спава ли сада Весна
у крилу тамне поноћи.

Знам. Заспати не могу.
Узалуд валеријана.
Залуд молитва Богу.
Казна због старих дана.

12.6.2019.

ПЛАЧ У СНУ

Знам да сам у сну плакао,
не знам зашто, због чега.
Мирише интернатски какао,
мирис невесињског снега.

А само сипи киша, дан је таман,
покушај да се сетим неког трена
из сна мутног, узаман.
Нек ми је бар суза благословена.

20.11.2019.

ОДБЕГЛА ПТИЦА ДЕТИЊСТВА

Мирис калопера, мирис бејтурана,
и тамно зелене корице Курана
зајутра сећањем заспу душу
а птица детињства одбегла одавно
слеће на стару оскорушу
и ја је видим сасвим јасно.
Мирис калопера. А већ је касно.

15.1.2020.

СЕЋАЊЕ НА ПИСАНУ ЈЕЛУ

За Драгомира Брајковића

Брајко и ја у Писаној Јели
 као дечаки смо се на катуне пели
 и у високу траву смо сели
 и пршута и сира јели
 и у то летње подне нисмо
 могли знати
 да ћемо се убрзо растајати
 и целог преосталог живота
 можда дугог
 нећемо видети
 један другог.
 Али док се у сну срећемо
 растајати се никад нећемо.

16.1.2020.

ЧИТАЈУЋИ ТАБЛОИДЕ

Сретни који не знају и који не слуте
 спремају се на дуге путе.

Они би да проведу лета
 у склоништима на крају света.

А и не знају да им нема лека,
 тамо их тек истина чека.

18.1.2020.

МИРИС КАЛОПЕРА

Понекад сам опет дечак у сну
 и будим се радостан и лако у
 дан заплывим.

Бива да сањам мирис калопера
 који су сестре брале у Пророковића
 башти.

И дечачка се сећања згусну
 у грудву снега, у снохватице,

које ловим да се не распрсне
 та срећа од сна.

Пробудим се. На обали сам,
 тече Босна,
 тако се лако и тихо дише
 а соба на калопер мирише.

11.11.2020.

СЕЋАЊЕ НА ВЕЧЕ У ОМСКУ

Давна вече у Омску,
 посета радничком ресторану.
 Сећање на вечеру домску
 и интернатску храну.

Онда смо песме руске
 певали у по гласа,
 хлеба и паштете од гуске
 и две три кригле кваса.

Ето ти радничка Русија
 каже ми пратилац Коља.
 Ово је од Запада бусија,
 још увек земља најбоља.

12.11.2020.

О АНЂЕЛУ ЧУВАРУ

У сну ми прилази мајка
 огрнута белим огртачем,
 дотиче ми косу благо
 и пита зашто плачем.

Не плачем мајко,
 то мој анђео чувар плаче.

Ти не видиш а чујеш јецаје.
 Чувај се мајко и чешће ми
 у сан долази.

Мој анђео чувар плаче
јер види како живот
мимо мене пролази.

14.11.2020.

ЛЕЗИК БЕБЕЋИ

У самоћи говорим језиком бебећим
којим су моје унукe говориле.
Тако се од самоће лечим
и бришем бриге што су ме смориле.

Да ли си Меј нар поједала
питах те кад си била мала.
Да ли си синоћ трцаће гледала
и вришле и јоргут вецerala?

20.5.2021.

ЛАКУ НОЋ ТУГО

Снови су густе као смола
а јутра пуна непребола.

Уломке из сна пробам
да спојим.
Дан је све краћи
а ноћи се бојим.

Јер може да потраје
дуго,дуго.

Добро јутро радости,
лаку ноћ туге.

23.5.2021.

КАПИ КИШЕ

Пун месец. Јутро суморно.
и по која кап кише.
Моје је срце уморно
и куца све тише и тише.

25.5.2021.

ПРАВО НА ГРЕХ

Песник се заљубљује непрестално,
право на грех од Бога му дано.
Греси из младости у сну гуше
и свете нам се одбегле душе
изранављене од наших порока
уз тиху сагласност главног Пророка.

У годинама кад бих радо плакао
слутим да, ако постоји пакао,
опростиће ми за бол ти нанесен
у ону давну сурову јесен.

1.7.2021.

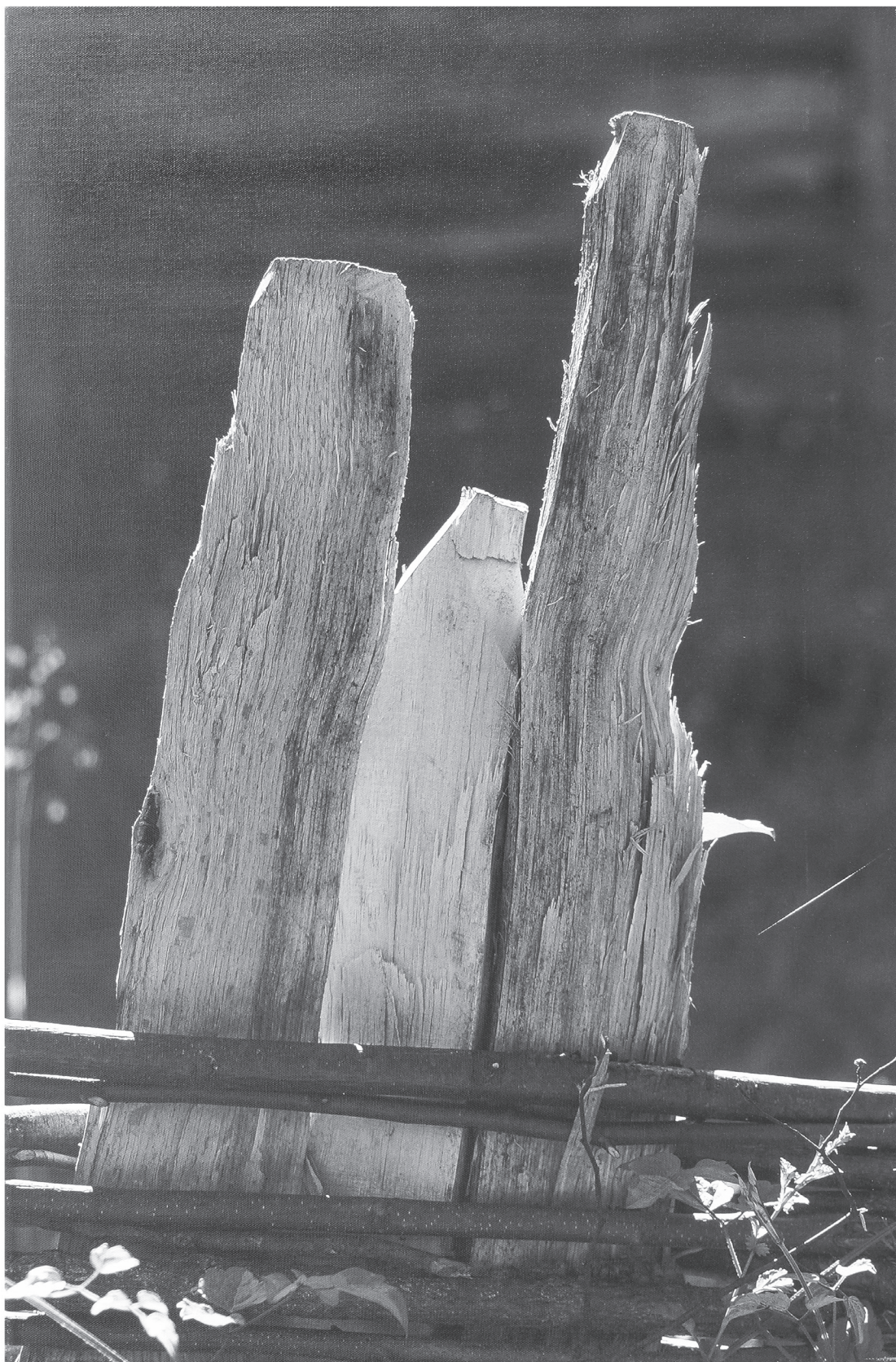
ОПЕТ САМ СÂM А СНЕГ ПАДА

Шаљем нове песме, далеко,
и писмо уз помоћ интернета.
Тамо ми је врло драг неко
а у души ми само сета.

Да види Она како сам и како ми је,
има ли у њима младог мене,
а снег први пада и ветар вије
по соби осамној успомене.

Опет сам сâм и опет је зима,
на окна слећу пахуље радости.
Тако је добро што те има
неугасла звездо моје младости.

13.12.2021.

Слика Рајка К. Каришића

Саша РАДОЊИЋ

ЧАЈ СА КУБЛАЈ-КАНОМ

(сасвим истинита монодрама са сонговима)

Ликови:

Писац

Глас Писца (*некад се чује из off-а, а некад не; од режије и глумца у улози Писца зависи да ли ће и када уместо гласа из офф-а реплике Гласа изговарати глумац, а од њега зависи и начин на који ће изговарати реплике*)

Сцена прва:

**Дијагноза – халуцинације или Прича о болничком кревету
и Марсовцима на Дунаву**

Сцена је у мраку. Постепено се појачава светло – Писац на позорници укључује сијалице једну за другом; оне осветљавају сценски простор.

На једној страни позорнице је болнички кревет са сталком за инфузију, а на другој радни сто са лаптоп рачунаром, старинском машином за куцање, рамом са фотографијом Писца. На сцени Писац је одевен у пижаму. Отамњење. Чује се музика с разгласа – песма ДЕЦА СНОВА уз коју глумац игра. Песма иде до краја средишње соло деонице, када се спушта у фејд аут.

Музика из off-а <https://youtu.be/ey-2RLvLY4s> (ЛИНК за песму)¹, у почетку тиха па све гласнија, у једном часу прегласна, готово неподношљива, нагло се трансформише у шуштање аудио-снимка. Након кашљуцања (којим као да се испробава микрофон) зачује се глас – метално хладан глас.

Глас из off-а и глас Писца су исти...

ГЛАС:

„Излив крви у мозак је тип можданог удара. Узрокује га пуцање артерије у мозгу и изливање крви у околна ткива. Ово крварење убија мождане ћелије. Када крв услед трауме мозга иритира ткива, долази до отицања. То је такозвани церебрални едем. Крв се сакупља у масу која се зове хематом. Овако се повећава притисак на оближње мождано ткиво, и смањује се проток крви и убијају мождане ћелије. До крварења може да дође у мозгу, између мозга и мембрана које га покривају, између слојева који покривају мозак или између лобање и тих слојева. Лечење крварења у мозгу зависи од места и облика крварења. Некада је потребна операција да се ублажи отицање и спречи крварење. Симптоми можданог крварења су: јака главобоља, слабост у руци или нози, мучнина или повраћање, смањена будност, летаргија, промене у чулу вида, тешкоће с говором или разумевањем говора, тешкоће с писањем или читањем, губитак равнотеже, губитак свести,

¹ Сценску музику чине кантауторски сонгови Саше Радоњића, као и нумере са албума Соларис блуз бенда.

халуцинације... У случају да су халуцинације условљене механичким проблемима унутар мозга, најчешће је потребан хируршки захват.“²

Ако се човеку, као што је то био случај с нашим Писцем рецимо, деси да му пукне крвни суд у мозгу, потребна му је велика срећа да поживи следећих неколико сати. Много више среће је потребно да се и пробуди из коме, а заиста, само прави срећници након буђења имају свест о томе где се налазе и шта им се десило. Е, ако се цео овај мозаик невероватно срећних околности прецизно посложи, од посебне, виталне важности је да се човек, пре нужне хируршке интервенције, што је могуће мање креће, тачније да чини било какве покрете било којим делом тела.

ПИСАЦ:

Лежао сам тако окамењен данима у кревету собе за најтеже пацијенте неурохирургије, са дуплом сликом собног ентеријера, особља, плафонског осветљења...

(леже на кревет у болеснички положај)

ГЛАС:

Кревети у овој просторији имају уграђену електронску хидраулику, што омогућава да уз помоћ дигиталних команди, које су надокхват прстију, пацијент подешава и мења свој лежећи положај...

ПИСАЦ:

... што је представљало замајац моје имагинације, која је колико-толико остала функционална, и од кревета очас посла начинила малу конзолу свемирског брода, којим сам почео своје прво право међугалактичко путовање, све са вагр погоном, дакле брзинама немерљиво већим од брзине светлости, јер светлост у оваквим условима, заиста бог зна шта и није значила. Напротив, мрак је нудио много више у сваком смислу. Нисам у прилици да детаљније опишем сва путовања, али ово што казујем јесте својеврсна СФ прича, али и НИЈЕ.

ГЛАС:

Није, зато што не садржи фантастику – све у њој је засновано на прилично суровој реалности, а ЈЕСТЕ чиста фантастика, зато што је Писац, упркос свему уопште, успео да је забележи. Иначе, писац у мени, овај свет доживљава као кошмарно савршенство за децу и одрасле.

(са озвучења, опет тема ДЕЦА СНОВА, али само првих неколико тактова у чијем ритму се враћа до болничког кревета)

Но, кренимо од краја. Можда смо ми... *(Глас из off-а се претана у глас Писца на сцени)* ...

ПИСАЦ:

... заиста деца својих снова. Али и робови својих детињстава...

Преживео сам и изашао из болнице. Након два месеца проведена у болничким креветима, једног дана сам намакао шешир од оловног јутра, на главу од оловних снова и изашао

² Извор: Wikipedia

са нерохирургије као да све све већ десило, или као да се ништа није десило. Уследила је прво зима током које сам капут украден у сну, облачио на јави и смрзавао се од стида, потом пролеће и коначано лето, када смо почели да одлазимо све чешће на десну, сремску страну Дунава. Песак на бачкој обали је брашнаст, скоро као пудер, а на сремској је ситни шљунак, па дунавски таласи потпуно другачије – полифоно – певају, котрљајући каменчиће као што то чине Французи са гласом Р. Тога дана, сам се присетио свог боравка на клиници и мојих међугалактичких путовања, пошто су се у неко доба на плажу спустила три Марсовца. Двојица су били виши, а један прилично низак и рекло би се млађи. ОDMAХ су, у нашој непосредној близини, расклопили своја дугачка – претпостављам ласерска или фотонска – оружја, усмеривши их према дунавским дубинама, након чега су се окупали. Нисмо уопште обраћали пажњу на Марсовце, а нису то чинили ни други, малобројни посетиоци плаже, па чак и када су у својој марсовској комуникацији постајали гласнији него што је то уобичајно на овом месту. У једном моменту, ваљда играјући се, чак су нас попрскали дунавском водом. Капљице су светлцуале на мојој подлактици као сазвежђе ка коме су се Марсовци упутили. Недуго касније смо кренули, ја сам неспретно згазио и поломио своје вишедеченијске наочале и тек тада сам обратио пажњу на њихова три међупланетарна двоточкашка возила, која су била паркирана уз обод плаже. Стајала су сасвим нехајно, дискретно и да нису бацали тако дугачке, натприродне сенке, човек би још помислио да су обични бицикли којима су на плажу дошли још обичнији риболовци. Највећа људска заблуда је да УНИВЕРЗУМ представља непојмљиво велики простор! Заправо, непојмљиво велика је наша СВЕЕСТ и целокупни универзум стане на врх њене чиоде!

(са озвучења се чује нумера ПИСМО ИЗ ЕДЕНА а Писац изводи неку сирову кореографију у духу модерног балета)

<https://youtu.be/gQmU99MiT4U> (ЛИНК ЗА ПИСМО ИЗ ЕДЕНА)

Сцена друга:

Имагинација или Прича о електронској књижи, анђелима и прецењеном животу

ГЛАС:

Халуцинација или имагинација? Одлучи се већ једном! Уреду, хајде да сада пробамо с овим другим. Дакле, имагинација је уображење, уображавање, замишљај, уобразиља, машта, фантазија, уображена ствар, ствар која не постоји. Зато сада следи припвоест о Пишчевом сусрету с КУБЛАЈ-КАНОМ! Да, са – К У Б Л А Ј К А Н О М...

ПИСАЦ:

Добро, али само још нешто друго да набрзину кажем! У задње време се све чешће сусрећем са глорификацијама тзв. електронских читача књига те са некритичким одушевљењем пред феноменом електронских књига уопште. Као неко ко је готово цео свој век посветио књигама од хартије и штампарске боје, могу рећи да су ми електронски читачи једнако очаравајући као секси лутке на надувавање, а таман таква им је и перспектива, односно биће доминантни онда кад и лутке на надувавање буду заносније и пожељније од ПРАВИХ ЖЕНА!

(враћа се до кревета и седа на њега)

ГЛАС:

А прича о Кублај-кану?

ПИСАЦ:

Прво бих завршио причу о болничким данима. Након прве операције и даље се нисам осећао добро. Ноћи и дани су ми били саткани од бунила и још више од халуцинација.

ГЛАС:

Опет халуцинације?

ПИСАЦ:

Кревет из собе у коју сам касније премештен, као нешто лакши случај, није био тако удобан као онај претходни – није имао хидраулику и дигиталне команде, и – УОПШТЕ НИЈЕ МОГАО ДА ЛЕТИ!

(одлази на другу страну сцене и седа за радни сто са старинском писаћом машином, лаптоп рачунаром и мобилним телефоном... гледа у лаптоп, па потом као да виђени садржај прекуцава на писаћој машини)

Била је то таписерија искуства какво до тада нисам поседовао. Заправо се, субјективно и нисам осећао тако лоше, како је моје објективно стање заиста било лоше. Да ли сте ви некада имали халуцинације? *(обраћа се публици)*

ГЛАС:

Знате, нема стварности која је реланија од моћне халуцинације.

ПИСАЦ:

У једној од халуцинација питао сам уличног анђела што продаје књиге са колико је жена спавао. Он ме почастео крезубим осмехом и рекао: „Анђели не спавају са женама!“ А шта им онда радите? „Загрлимо их крилима и грејемо им озебле несанице.“ Ипак, током једног конзилијума, био сам необично бистре свести, и са пуним размевањем сам слушао лекаре који су већали шта даље да чине самном. У неком тренутку, чак сам се и укључио у конзилијум, обраћајући се начелнику неурохирургије. Рекао сам му – докторе, знате ли у чему је ваш проблем? Он се, видно изненађен окренуо, погледао ме прво врло озбиљно, потом се благо осмехнуо, вероватно помисливши – види га, душа му у носу, а он ће да ми каже у чему је мој проблем, те одговорио: „Хајде, да чујем – у чему је то мој проблем!“

ГЛАС:

Пацијент је тада рекао...

ПИСАЦ:

Докторе, ваш проблем је у томе, што сте живот преценили. Не вреди живот толико, верујте ми на реч! И зар вам се не чини нелогично да нешто што се тако лако губи и још лакше одузима буде на тако високој цени!

(враћа се до радног стола; узима са стола своју урамљену фотографију и мотри је)

**Сцена трећа:
Прича о гуски или патки**

ГЛАС:

Сваки портрет уметника у младости, мирише на влаи траве и цвеће зла...

ПИСАЦ:

У младићким данима сам желео да будем сликар, а као први – логичан корак на том путу ми се чинио аутопортрет. Но, упркос силној упорности и настојањима, крајњи исходи су испадали, у најбољем случају, тек карикатурални. Каснији покушаји аутопортрета су ми били знатно успешнији, али се више нисам користио сликарским техникама, него речима, звуком и више од свега – ТИШИНОМ.

(поново прекуцава текст из лаптоп рачунара на механичкој куцаћој машини, застаје замишљен, вади лист из машине, чита га још једном потом га згужва, па размота)

ГЛАС:

Тек згужван и потом размотан лист хартије...

ПИСАЦ:

... се показује у својој раскошној многоликости и мистичном савршенству.

(поново гледа у размотан лист искуцане хартије)

Да бар нисам сујетан колико сам нескорман и препотентан.
Али требао сам већ да вам причам о КУБЛАЈ-КАНУ који постаје нестрпљив.

ГЛАС:

Пацијенту је очигледно поребно још мало времена, неколико уздаха и дигресија као инфузија...

ПИСАЦ:

Нема боље интелектуалне инфузије од јаке дигресије. Ја сам овисник о дигресијама – немојте ми много замерити – ипак су ми два пута оперисали мозак.

(враћа се до болничког кревета)

И тако сам, током два месеца у веома тешком стању на неурохирургији, научио да се са сопственом смрћу мора бити необично стрпљив.

ГЛАС:

Молим лепо, В Е О М А стрпљив!

ПИСАЦ:

Док сам лежао, претежно непокретан, али говорно способан, често ми се дешавало да не могу да се сетим неких сасвим обичних речи из свакодневице. Имао сам визуелну, упо-

требну и сваку другу представу о ономе што оне означавају, али ипак нисам могао да се сетим саме лексичке јединице. На пример – нисам могао да се сетим синтагме ШАМПОН ЗА КОСУ, па сам употребио најсличнију које сам успео да формулушем – ДЕТРЦЕНТ ЗА ГЛАВУ. И данас, скоро деценију доцније, када идемо на наше фрушкогорске бањске туре, обавезно користимо термин ДЕТРЦЕНТ ЗА ГЛАВУ. Као лежећи пацијент, испод кревета сам имао тзв. ГУСКУ – пластичну киблу за обављање мале нужде, али нисам могао да је дохватим, него сам морао да тражим помоћ од сестара. Једном приликом нисам могао да се сетим речи која њу означава, и упињих се свим силама да се ипак досетим вртећи по глави све могуће варијације – знао сам да је нешто пернато, да има крила, да је птица, да лети – а кад је нужда већ оставила минимум времена, испалио сам као из топа – СЕСТРО, ДОХВАТИ МИ МОЛИМ ТЕ МОЈУ ПАТКУ!

(враћа се до стола за писање)

Амбис који раздваја живот и неживот је дубљи од светлосне године, али плићи од кутије шибица...

Сцена четврта: О измаштаној будућности или Прича о цимеру Сави

ГЛАС:

А КУБЛАЈ-КАН?

ПИСАЦ:

Стићи ћемо и до њега, мада ја и овако причајаћи, између редова, онако како он не воли, говорим и о њему. Први пут сам се отиснуо од родитељског дома на плићак и пучине живота као веома млад човек. Наиме, након основне школе, постао сам полазник и питомац елитне београдске војне школе. Руку на срце, нисам баш изгарао од жеље да постанем официр – било је то, наравно, престижно и врло заводљиво занимање, али мене као аутентичног и већ клаустрофобичног провинцијалца су очарала и одавно хипнотисала блештава светла и гламур истинског велеграда. Крагна провинцијалне учмалости ме је од раног пубертета стезала на начин да сам једва хватао дах и одлазак у војну школу је представљао једини начин да се крене у свој први поход на престоницу. У школи и интернату сам се добро снашао, у престоници још боље, али после извесног времена почео сам полако да губим иначе невелику веру у своју официрску будућност, односно почео сам све више да верујем у своју измаштану списатељску будућност.

ГЛАС:

Измаштану!?

ПИСАЦ:

Моји цимери у соби су били истински сјајни младићи – два Македонца и један Албанац са Косова, али Албанац католик са којим сам од почетка имао веома интересантан однос; оба смо били атлетске грађе, „оштри момци“ и стално некако на ивици жилета да у директном одмеравању снаге покажемо ко је то ипак најјачи момак у одељењу. Што се, наравно, никада није десило, али управо та стална лебдећа тензија ми је од њега начини-

ла изузетно драгог, упечатљивог лика који ће у једном тренутку, желећи да ме другарски испровоцира, изговорити реченицу која је била окидач мога повратка у цивилну гимназију и провинцију. Гледајући ме задубљеног у књигу поема Мајаковског, он ми се обратио речима: „Еј, па какав си ти то каратиста, кад нон-стоп само читаш неку поезију!“ Заиста, била је то кључна дилема и метафора која ме нагнала на још једно преиспитивање, након кога се све веома брзо издешавало. Да ли сам ја заиста РАТНИК, или ипак ПЕСНИК – била је истински тешка, чак драматична арбитража која је баш као београдска кошава ковитлала мисли у глави недовољно насељеној животним искуствима. Данас наравно знам да је могуће бити и једно и друго, шта више – да су понајбољи песници они који су истовремено и ратници, односно да су понајбољи ратници они који су истовремено и истински песници те да, упркос моје тада донете одлуке, ја ову школу никада заправо нисам напустио, него сам наставио да кроз живот марширам као одани и заклет и официр песничке речи и књижевних ешалона.

(обраћа се публици)

ГЛАС:

Поздравите КУБЛАЈ-КАНА, ма где се сада налазио. Можда је и овде. Сада, а вероватно јесте.

ПИСАЦ:

(враћа се до стола за писање и гледа у лаптоп) Еххх, да сам бар мало бољи човек, или бар мало лошији, лакше би ми било и као писцу, а посебно као читаоцу.

(одлази до болничког кревета)

ГЛАС:

Да ли ћеш сада о Кубјал-кану?

ПИСАЦ:

Не, него о о Сави, цимеру... Сава је био пацијент и мој цимер у соби на неурохирургији, седамдесетогодишњак који је пензију зарадио баш као радник те неурохирургије, где је гурао колица са пацијентима до хируршких сала, на снимања и у свим другим приликама, будући да се већином радило о људима који нису могли сами да се крећу. Када је дошао као болесник на одељење, дакако сви су га знали – његове бивше колеге гурачи, сестре, лекари – иначе је био популаран и духовит лик, па је наша цела соба попуњена четворицом тешких пацијената нагло и пријатно живнула. У младости је Сава био боксер, такмичар и често су га посећивали други боксери, ветерани, али и млађи спортисти. А Мира, Мира је била љубав његовог живота, иако су се срили тек у својим позним годинама – она је била и нешто старија, већ дубоко у осмој деценији живота. Наиме, Сава је Миру упознао задње године свог радног века, возећи је као пацијенткињу на колицима одмах по пријему у болницу. Причао ми је, да је моментално остао очаран њеном лепотом, али још више њеним мирисом, и одмах се заљубио. Кад се Мира опоравила од операције, Сава се развео од жене са којом је имао одраслу децу и унучад, и наставио живот са Миром. Изливи нежности и пажње коју је овај негдашњи боксер посвећивао својој љубави на крајње неспутан, најспонтанији начин је нешто што никада раније, ни касније нисам срео. И сада ми одјекују његове и њене речи, увек исте или сличне, које су као мантре неуморно понављали током посета, или пак његови телефонски позиви како би проверио

сваки дан да ли је Мира добро стигла кући, будући је била старачки несигурна на ногама. Десетак месеци касније, у моме кварту сам срео Савиног сина – иначе имењака – који ме одмах питао: „А знате ли да је Сава умро?“ Нисам знао, и веома сам се изненадио, пошто је његов опоравак текао веома добро. И ја сам њега одмах питао за Миру, а он ми одговорио да је она толико склеротична, да и не зна за његову смрт, односно мисли да је Сава још увек у болници. Идиличан исход, пошто ниједно од актера не зна за крај њихове позне, али по свему колосалне љубави, јер се тај крај, заправо, НИЈЕ НИ ДЕСИО.

(Са разгласа иде песма ВАТРА до краја средишње соло деонице. Уз песму Лук опет игра, по завршетку враћа се до стола за писање, загледа текст у машини за куцање, потом зева и протече се)

<https://youtu.be/-6mgLBgQpOI> (ЛИНК за песму)

ГЛАС:

КУБЛАЈ КАН и даље чека...

ПИСАЦ:

... А мени се тако спава. И у болници сам највише спавао. Ето, све што нас окружује, цео наш материјални свет, све што смо створили и ставили у службу онога што називамо животом, искључива је последица једне околности – околности да МИ МОРАМО СВАКОДНЕВНО ДА СПАВАМО! Када човек не би морао уопште да спава, не би му био потребан кревет. Пошто не спава, човек би био у сталном покрету, па му не би требали ни зидови који окружују кревете, нити било какви други зидови, те би куће, станови и сва друга стална пребивалишта представљала непотребне објекте и чист вишак. Будући у сталном покрету, човек би био физички, ментално и психолошки немерљиво снажнији, здравији, те му вероватно не би била потребна никаква одећа ни обућа. Кретао би се сасвим слободно нетакнутим просторствима планете хранећи се искључиво плодови-ма природе. Будући да не мора да спава, и да скрива сопствене интимае, полне радње и чинове би обављао у идили промискуитета, кад би стигао и где би стигао. Верујем да би такве околности од човека створиле телепатско биће, тако да и умеће говора не би имало сврху, односно једино оглашавање би било стихотворачко певање. Цела цивилизација какву познајемо, са својим материјалним и моралним императивима била би потпуна бесмислица, заправо не би се ни десила. Уколико би неким чудом, већ од сутра престали да спавамо, та цивилизација би веома брзо нестала са лица земље, а ми бисмо наставили даље као истински блажена бића и исконски становници планете и универзума. Није рад створио овог хомо сапиенса, него спавање које га је онда свакодневно терало на изнуђени рад због обезбеђивање нужних услова за то свакодневно вишесатно обесвештено стање. Да, да – свет без спавања би био савршен свет... али, авај, ипак га не бисмо преживели, зато што будни не бисмо могли САЊАТИ.

(одлази до болничког кревета)

Сцена пета: Трактат о шеширима и Ходору

ПИСАЦ:

Разлика између брзине светлости и брзине таме је тако мала, да њоме – као сваким ситнишем – можете платити повратну карту до вечности. Нисам је платио, пошто је друга операција била успешна. Када сам, након двомесечног клинча са ђаволом, коначно пребачен у режим рехабилитације, имао сам веома кратку косу будући да сам два пута шишан на нулу због захвата. Свежи ожиљци од неурохируршких калиграфија били су пресвучени танким слојем младе коже, па сам стално морао да носим неку заштиту за главу. Као аутор романа ТРАКТАТ О ШЕШИРИМА подразумевано сам најчешће носио шешире, али њихов унутрашњи обод ми је у овим околностима био груб и иритирао ми је места шавова, па кренух у последњу новосадску занатску радњу која се бави ручном израдом шешира и капа, по старим префињеним методама. Никада нисам носио беретку, те одлучих да пробам како ми она одговара, а кад сам се погледао у огледалу, остадох затечен призором, као да сам у неком малом недељу, и тихо изговорих – ОРЕОЛ, прави безбожнички ореол. Ореол је имао необично мекан, готово нежан обод који је танком линијом суптилно мимоилазио све моје ожиљке, а посебно ме изненадило што је био изузетно лаган и истовремено топал. Тек касније сам сазнао да се ореоли израђују искључиво од чисте рунске вуне. Да ли сте ви то знали? Током наредних година, практично се нисам одвајао од свог новостеченог ореола, а постао је и мој амблематични детаљ за допуну имиџа. Пролетос, касних на један састанак, те набрзину покупих торбу, кишобран, ореол и истрчах из зграде. Том приликом, негде на путу до паркинга, посејах свој ореол. Увече смо га жена и ја тражили и нашли га, али сав упрљан па га се морало опрати, након чега се толико скупио да више није био за употребу. Јуче сам поново отишао у радњу за ручну израду ореола, која се налази иза главне поште у Новом Саду, радњу у којој је време замрзнуто негде на нивоу седамдесетих година прошлог века – због чега ми је посебно драга – са излогом, полицама, па и самим продавцем ореола у духу тог давног времена. Након неколико реченица, почастиио сам се са новим, потпуно идентичним ореолом, за свега 1200 динара! И знате шта – гарантујем вам свим својим сабраним искуствима, али и изабраним неискуствима, да за те паре, нигде у свету нећете наћи бољи и веродостојнији ореол! НИГДЕ!!! Узгред, (*обраћа се публици*) да ли моја повремена вера у Христово васкрсење, поништава моју окорелу атеистичку природу?

(*пење се на кревет и скаче по душеку у ритму песме ВОДА са албума ЗЕМЉА Соларис блуз бенда и пева смејући се*)

<https://youtu.be/HahKrey2Sf4> (ЛИНК за песму)

(*силази са кревета и враћа се до стола*)

Причао сам малопре о тешкоћама у изражавању и употреби језика током мојих болничких дана, а баш ових дана гледам старе епизоде серије ИГРА ПРЕСТОЛА. Пажњу ми посебно заокупља један сасвим епизодан лик – ХОДОР – доброћудни човек џиновског раста који у свом вокабулару располаже са само једном речју, а то је његово име – ХОДОР. Он се са речју Ходор, одазива кад је позван или ословљен, али мењајући интонацију и модулацију истих слогова изражава и неколико базичних осећања – радост, страх, бес. Међутим, пратећи његову огољену конверзацију са другим ликовима серије, схватио сам

да је капацитет једноречног вокабулара, са варијацијама и нијансирањима у модулатији, далеко раскошнији и да је комуникацију са само једном лексичком јединицом – на пр. ХОДОР, могуће подићи на ниво који иначе у животу користимо, жонглирајући са не више од стотињак речи. Уз одговарајућу интонацију, артикулацију и изражајност, са ових пет слова могу се саопштавати изрази бола, умора, глади али и ситости, замишљености, блаженства, запитаности, различитих жеља, све до оних комплексних као што су усклици пожуде или сексуалног задовољства, али и гастрономски ужитак, стрепња пред будућношћу, самртни ропац, паника али и спокој. Ево пробајте и сами исказати ХОДОРСКИМ ЈЕЗИКОМ задовољство након изврсне романтичне вечере, па онда екстазу на врхунцу сексуалног чина за незаборав! (*што је наравно индивидуално*)

ГЛАС:

У начелу то би могло да гласи – ХО, ХО, ХО, ХООО, ХООООООО, ХОООООООООДО-ООООООООР.

ПИСАЦ:

Сад замишљам свет у коме постоји само та реч, и гледам људе у тржним центрима, градском превозу, шалтеруше, полицајце – нарочито комуналне, навијаче на спортским догађајима, књижаре и конобаре, како једноставним модулирањем једни другима све потребно саопштавају речју ХОДОР. Ако заиста и сами пробате, те останете мало истрајнији, схватићете да имамо цивилизацију у којој за вербалну комуникацију и није потребно ништа више од капацитета ХОДОРСКОГ ЈЕЗИКА... (*гледа на ручни сат*) Зар је већ толико сати?

ГЛАС:

А још нисмо чули причу о КУБЛАЈ КАНУ!

ПИСАЦ:

(*гледа поново на ручни сат, протреса га па ставља на уво ослушкујући да ли ради*)

Веома је важно који сат носите и како га носите, да ли имате довољну заједничку километражу, да ли га разумете и ослушкујете такт његовог механичког срца, јер сатови нису лажне слуге времена, него његови лажни господари. Зато је једнако важно и који сат не носите!

(*скида сат са руке и одлаже га на радни сто; враћа се до кревета и седа на њега*)

И мада то и није било за очекивати, стигао је дан када сам ипак устао са кревета и начинио првих неколико корака без помагала. (*устаје са кревета и прави неколико несигурних корака*) Убрзо сам могао чак и у кратке шетње по бескрају двадесетак метара дугачког ходника, и што ми је годило више од свега, могао сам коначно да погледам кроз прозор на малу колонију борова у дворишту клинике. Волим реч ЗИМЗЕЛЕНО! Та сложеница, пре свега дефинише стабла и флору која је у зимско годишње доба истрајно зелена, али у својој готово противречној значењској дубини похрањује много више слојева! Дакле, подразумева се да волим целокупну зимзелену флору, али временом сам однеговао један зимзелени култ и почео да волим зимзелене људе, зимзелене сутоне, зимзелене снове,

зимзелена надања и очекивања, зимзелене очи мојих књига што бесаних ноћи зуре у мој зимзелени јастук. Кад сам већ споменуо људе, пре него што пређем на КУБЛАЈ КАНА, хоћу да вам кажем – верујем у људе зато што не познајем ниједног бољег, ни горег човека од себе самога.

(враћа се до стола, куца на машини, потом устаје и дубоко удише и издише)

Читање и писање – то је заправо удисање и издисање. Ако не удахнете довољно дубоко, не очекујте много од издисаја. *(опет дубоко удише и издише)*

(са озвучења иде нумера ПИСМО ИЗ ЕДЕНА а глумац изводи неку сирову кореографију у духу модерног балета)

<https://youtu.be/gQmU99MiT4U> (ЛИНК ЗА ПИСМО ИЗ ЕДЕНА)

(глумац остаје у клечећем положају, као да је затечен крајем песме... осврће се лево десно, потом упире прстом ка публици)

Сцена шеста: Чај са Кублај-каном

ГЛАС:

И напoкoн, ево приче о КУБЛАЈ-КАНУ...

ПИСАЦ:

Дакле, прича о Кублај-кану, ономе што седи ту одмах до вас и у свакоме од вас!

Почињем од кондуктера на трамвајској линији број два.

Лице које свакодневно виђам и које се упркос томе жестоко опире сваком покушају описи. Зато ћу само рећи – кондуктер је имао лице медузе! Претходне вечери, док су словни редови књиге коју читам, губили свој геометријски поредак, увијали се и развлачили попут трамвајске композиције, он се изненада усправио из непрегледне белине страница и наплатио ми карту за ноћ без снова. Још је рекао – он – кондуктер који је имао лице сове, следеће: – Не само да ништа нећеш сањати, него ће ти и цео наредни дан бити празан, беспредметан, огољен и, заправо, сувишан!

Отворивши ујутро очи, након ноћи без сна, гласно прозборих:

– А зашто би било другачије?! После сам се умио, опрао зубе, обукао елегантно, примерено беспредметном дану, отишао на посао, након осам сати се вратио кући и качећи омиљени, браон сако од твида на вешалицу, затекао у дну гардеробера, склупчаног, уснулог, њега главом и брадом – КУБЛАЈ-КАНА. Али како је то могуће – кондуктер је рекао да се ништа неће догађати, а он никада не греши! Ипак, колико год веровао кондуктеру са лицем камина, више сам веровао сопственим очима прикованим на Кублај-кану, који је спокојно и дубоко удишући устајали ваздух нашег стана спавао скривен у заветрини гардеробера од иверице пресвучене фурниром боје... кад мало боље погледам, у ствари, степске боје! Одложио сам сако полако на фотелју, притворио врата гардеробера да унуку Џингис-кана и освајачу Кине светлост не би падала директно на лице, потом на прстима пришао радијатору и појачао грејање јер канова блистава господарска одежа беше од свиле, дакле неприлагођена климатским условима нашег стана. Пошто сам проценио да је све у реду, распрелих се намеравајући и сам мало да одспавам након напорног

радног дана. Тек што сам се спустио на кауч, однекуд долети једна гигантска мува говна-ра, начини неколико кругова око лустера и пикирајући атериру на врх носа Кублај-кана. Одмах се придигох и енергичним покретом руке отерах је, али се она убрзо врати на исто место. Вероватно ју је мамила канова кожа, и бојом и текстуром налик лимуновој кори. Нађох се, дакле, у ужасно непријатној ситуацији, тачније пред могућношћу да се освајач Кине пробуди у гардероберу са мувом, као неким минијатурним демоном, на врху носа. Ваљало је мислити брзо и елиминисати уљеза, али тихо, прецизно и бешумно. Напросто, нисам смео дозволити да се кан пробуди, пре но што посудим од суседа порцелански сервис за чај и спреим напитак традиционалним поступком, како је мој уважени гост већ навикао. Али убити муву бешумно – није ми познато да је то неке пошло за руком. Ипак време је одмичало, ближио се и час повратка моје жене са посла, а пре тога, неизоставно сам морао попити чај са Кублај-каном.

– А зашто? – упитао би кондуктер са лицем, чачкајући нос прстом дугачким као јаје. Боже, нисам хтео рећи „јаје“ него нешто друго, али не знам шта. Добро, нека онда буде – чачкао је прст носом дугим као јаје! Али мува, шта са њом? Па да, управо то; могао бих намазати врх свога носа дугачког као прст, жуманцетом из јајета и тако намамити ову летећу напаст у лепљиву клопку вечног живота! Јер јаје нешто тако симболизује – мислим – вечни живот. Тако урадих и муве се коначно решисмо. А сада што хитрије код суседа по порцелански сервис за чај. Потом ћу спустити ролетне, закључати обе браве изнутра да моја жена не би могла ући, али свакако и запушити ону рупицу између руба ролетни и окна прозора како бих је онемогућио у сасвим извесном покушају провири-вања док се чајна церемонија буде одигравала. Само још да проверим да ли у кухињи имам онај изврсни LIPTON EARL GREY чај у листићима, мада – листићи – то није баш примерено. Мораћу их истуцати у ситан прах; рекао бих да је Кублај-кан привикнут на тако спреман напитак. Затим подесити осветљење у соби, променити столњак, склонити ТВ и икону Светог Тројства. Тек тада, потпуно спокојан, препустити се очаравајућем ритуалу спремања чаја. Но, прво код суседа по сервис! ... И зашто сад не кренем? (*гумац стављ на лице монголоидну маску*) Зашто сам укочен, потпуно паралисан и налик оним воштаним људима што их праве? Забога, зашто сам одевен у свилу и седим склупчан у дну гардеробера са монголоидно закошеним зеницама? И зашто се више не ужасавам одласка код суседа који је, у ствари, кондуктер са лицем делфина, волшебник приправан да мене – КУБЛАЈ-КАНА – једним пољупцем претвори у латицу монголске орхидеје или спокојног пацијента клинике за неурохирургију?

ГЛАС:

Имаш ли шта да кажеш за крај?

ПИСАЦ:

Свет је једно веома мало место, насељено запањујуће великим бројем запањујуће сличних људи! И да, дефинитивно је наш проблем у томе што прецењујемо живот. Зар није нелогично да нешто што се тако лако губи и још лакше одузима буде на тако високој цени! Не вреди он толико... Заструшује је мали број особа које ми баш ништа не верују.

(Завршна музичка тема креће као завеса иза задњих реченица које гумац изговара.)

<https://youtu.be/ILZkMo7-7Sk> (ЛИНК ЗА ИНСТРУМЕНТАЛНУ ТЕМУ СОЛАРНИ БЛУЗ)

ЗАТАМЊЕЊЕ...

Зоран Вучић

ТРИЦЕ И КУЧИНЕ

(Записи и стихови и ништа)

КРУПНО И СИТНО

Ситне ствари, ситне бриге,
ситне идеје, ситне намере,
ситни стихови, ситне песмице,
ситне речи, ситни песници.

Али крупне су жудње за крупноћом,
крупне су таштине и сујете,
крупне зависти и сплетке,
крупне су самохвале својих дела,
а најкрупније жудње за наградама,
за лажним сјајем у празници.

НА СТРАШНОМ МЕСТУ³

Где путања беше сад буја шикара,
напуштене куће време обурвава.
Еј ноћи тешке, препуне утвара,
може ли Србија спокојно да спава?

Ноћас су многи спокојно заспали,
а ја бдим овде у поноћне сате.
Занавек сви моји негде су нестали,
да ли ће њихове сени да се врате?

Септембра 2011.

У завичају, ко у гробу,
(што значи бити одан добу
које те вешто изопштило)
твоје је прошло, минуло, било.

ИСКУСТВО ВИСОКОГ РЕДА

Духовна енергија је искуство вишега реда. Благословен је онај који зна и уме да тумачи то узвишено начело.

Али духовност само привремено бора-ви у љуштури која се зове људско тело.

Људско тело је лепо као и сви божански дарови, али је ломно и непостојано, иако је сачињено од вечних елемената.

О ЛЕПОТИ

Целога живота узбуђивала ме је лепота. Ненадмашна и непоновљива лепота цвећа и цветања, невероватна лепота предела – врхова планина и неба, лепота људских очију, лепота нежног тела жене, лепота људског говора, лепота срца и душе, лепота ума и стваралаштва, лепота птичјег лета и певања, лепота лишћа и траве, лепота воде у изворима, лепота праскозорја и свитања, лепота сунца на заласку, лепота девојачког смеха и пламена у очима, лепота росе на цветовима, лепота снега на далеким планинама, лепота бубица и мравца на земаљским путевима, лепота пчела са разнобојним поленовим прахом на ножицама.

И најзад, лепота свих Божјих створова, и слава Творцу.

Ево у ноћним самотним часима
дреждим тужник међу пијанцима
у станичној крчми где царује зима
и чекам да пођем црним возовима.

А они не могу из прошлог века
да нађу своје тачно одредиште,
и да л' ћу стићи оној коју иште
срце онога што цео век чека.

3 Последњи пут у Околишту пред закључаном кућом стрица Милентија. У тишини одајем пошту последњем Вучићу, загладан у његову умрлицу на довратку.

О СУЈЕТИ

Желим (и трудим се) да будем лишен сујете, јер знам колике су моје моћи, и знам да су оне невелике, јер су само Божије моћи неограничене и велике. Али много је оних који прецењују своје могућности, и безразложно верују у своје стваралаштво и своју моћ која је свакако незнатна. Они су понајвише склони сујети, јер их она држи у уверењу да су њихова дела значајна за уметност и културу. Незнају они да су само Творчева дела трајна и непоновљива, а да људска дела имају ограничено време и трајање.

ТРГОВЦИ У ХРАМУ

У страшном времену и још горем веку живот на земљи постао је несносан и неизвестан.

Они, што у име Сатане хоће да владају светом, свом силом су се обрушили на људску духовност, на дело Творца, и на све религије, а понајвише на Хришћанство и на његову најплеменитију грану – православље. Слуге нечастивог и лажни пророци новог поретка, одрекли су се Господа и устоличили рогатог непоменника. Сумасишли верују да долази њихово земаљско царство, а зли учитељи лажних наука и трговци ушли су у Храм и разбашкарили се. Уништиће васцели људски род, ако не дође Онај да најури ту хорду.

СУМАНУТИ ПРОЈЕКТИ

Људска заједница убрзано се (вољно или невољно) ближи ивици понора. У највећем броју земаља на власти су опасни људи; људи без морала и хуманистичких обзира према људима друкчијих култура, вера и политичких уверења. То су они, најбогатији, који који су пожелели да владају народима поништеног идентитета, у наднационалним, робовским заједницама. Народима који ће беспоговорно служити безличном хегемону и суровом господару.

У том дигиталном концетрационом логору неће постојати уметност, књижевност и истинска музика, јер тај „лук и вода и трице и кучине“ неће бити од користи новом човечанству. Ум и разум биће забрањени, а смех и песма биће непотребни новом човеку. Само ће науку задржати да подржи и оправда њихове сумануте пројекте. А они неподобни народи, „политички некоректни“, треба (по њиховом уверењу) да заувек нестану.

Нисмо ми овде ни старци ни деца,
мада смо стигли до оне слободе
занавек у топлој материји воде
што нашу последњу обалу пресеца.

Славољуб Марковић ЗМИЈА И ЈАЛОВИЦА

Љубица Орловић појас је и мараму змијама понудила. Дозволила је да их пређу, да прегмижу преко њих, да оставе своје трагове на белим тканинама. Лице је, кожу ли, тело ли ломно и земно, змијама изложила?

Јесу ли прешле преко њеног тела?

Да ли је имала срца да преко груди змију пусти?

Желела је да јој донесе дете.

Није желела да буде једина шара на ћилиму преко које ће се опружити ноге, метла ће скидати прашину а шара ће се понављати на другим ћилимима. Није желела да буде стабло у шуми међу дрворедима на које се нехајно спушта рука. На њу да се ослони путник, који од искона, свој пут тражи по свету. Трава нека прекрива земљу. Смола од које не преза, нека угуши дрво, траву и трагове.

И када су стигле вести о нестанку њеног мужа, њен разбој још је ткао. Млитаве руке пролазиле су кроз пређу. Дуго је шкрипао разбој. Сунце се већ било дигло. Њено тело, чежњиво, скрхано појудом, витко,

чекало је његов повратак. Љубиће га бар једном. Ковала је мушкарца од чекања, од ствари које су поређане, које је својима звао, па их без мушкарца није могла ни замислити. Ковала је човека док други спавају да га погледима не украду, да речима од њега не одвоје што њој припада. Сањала га је док су други били будни. У сну је налазила море, језеро, извор, врбу, липу, чиме бих могла да га окружи и где би могла да се догоди љубав. Он би могао меко да је обујми док у собама мирнису руже, док је отворен прозор. Полако је тонула у пени, док је развлачила чаршав преко старинског кревета. Било би лепо да

Слика Недима Хаџи Ахметовића

дође ненајављен. Да је узме. Нема је лепота у тишини. Ослоњена је на камен. Не би требало дозволити да је разапне по својој хладноћи, да јој измути лице.

Поседовала је несталну ватру која је често обузимала, да и себе није познавала; туђи погледи остављали су ожиљке на телу. Понекад јој се чинило да ће је ватра претворити у пепео, а понекад ју је изазивала, царала, док се не разгори, а онда се сва увијала у пламену. Чинило јој се да је ватра оба-вијала шуме. Дрхтала је! Препознавала је свог мртвог мужа. Јављала му се! Препуштала га је ватри, а од њега није одвајала зида-ре, сневаче, пожудне жене које су желеле да га у живот врате. Ако је стишао себе – смрт је заправо стишавање – пустиће да она буде жива.

Није желела потајну љубав! Није желела да љуби војничке цокуле! А шта је све хтело то тело које ће бити прах који ће разду-вавати ветрови, преко којег ће прећи – које ће прелити семеном горди и јадни војници?

Рекао јој је: Ни птица не постани, ни змије се не плаши, ни савет од доктора не тражи. Ластавице немој да храниш, соколе да устремљујеш. Сети се: Ја сам те чекао. Знао сам мелем за твоје ране. У поље бело кад смо крочили прво те је извор препознао, затим ти је стаза ноге прихватила, дрво

је гране раширило од сун-ца лице да ти брани, змија је побегла да те не уплаши, али ти ниси ни послушала звук додира њеног тела о лишће и жбуње.

Мајка те је на Ускрс ро-дила. У шуми те је зачала. На свет си дошла без оца. Онда смо видели реку... значи да смо далеко отишли. На мост смо је скренули, у равна мочила смо се упути-ли! Рекао сам: Ако ти тело уморно буде, ако не можеш више да га носиш, немој да те сан опколи. У сну ће доћи жрвањ и воденица и војник млад. Затражиће ти грло, пружиће ти руку. Хајде не сневај, рећи ће ти. Оном ко те ноћу дозива пре-дај му своје тело! Хајдемо у кревет широки. Ноге су ти нежне. Немој боса земљу да газиш.

Сада када га нема, косу је расплела, изгребла је гру-ди, гола се скинула од мајке рођене, кроз иглу је свилен конац провукла и дозивала га је. Дозивала га је у ноћи без месеца, грчила је лице и певала:

Изађи из сенке, изађи из света, ооој. Место ти није међу демонима. Овде те жена у чежњи чека.

И он је дошао. Млад је погинуо. Много младића је тада умирало. Још су остајали немиловани, жељни љубави, па како се не би одазвали. Пуне су шуме њихових гласова, гласова жена које остају саме и неоплође-не.

Није могла више да га чека, није могла више да издржи када није знала да ли је жив или мртав. Ко зна кога је дозивала? Можда ђа-вола? Ђаволово дете се рађа са репом. Има вид али види оно што је наумило. Има огромну снагу али му није од помоћи. Снага му не слу-жи као код других људи већ њоме убија и уништава.

Јављао јој се ноћу. Не њој. Долазио је да види укућане. Приближавао се прозору. Затамњивало се стакло. Чуо се удар неког предмета о окно. Сетио се да укућани нису у соби. Од-лазио је. Прошле ноћи коњ је био сав у пени. Ноћу га је јахао. Она је излазила из собе. Ишла је по калдрми, у ноћној кошуљи, држећи фењер који се клатио. Дола-зила је до штале. Отварала је врата. Коњ је већ раније чуо њене покрете: топтао је и фрктао. Краве су поме-риле главе. Она је подизала фењер. Осветљавала делове штале и лежеће краве.

„Не гони коња чи-таву ноћ“, викала је у ноћ. „Ујутру је уморан и не може да ради!“

Није јој се приближа-вао. Бежао је од светла. По-лако би одлазио уз брдо, ка планини, куда је отишао по-следњи пут.

„Где су остали мртви?“, питала је.

Нису они више везани за овоземљски живот. Што више време пролази мрт-

ви се мање сећају живих. Проналазе тамо пријатеље и навикавају се да мртвују. Понекад се само они који су тек умрли, у поноћ сећају живих. Говоре о њима или их посећују. Он више и није знао ко је мртав а ко жив. Чак му се и поново чинило, као на почетку, да је жив. Скоро је толико био убеђен да је жив да умало није ушао у собу. Тек када су пси почели да кидишу на њега, када није успео речима да их савлада, сетио се да је мртав. Пси су долазили до басамака и одатле га лајали. Позивао их је именима као некада, када би се враћао са путовања, а они би трчали око њега скакућући од радости, ваљали би се и цвилели, не могавши другачије да искажу радост. Чак су га једном и оборили лижући му лице и играјући се са њим. Када се сетио да је мртав, сео је на праг као што су то радили његови преци. Пси су стајали пред вратима и умирили се. Гледали су га исплажених језика спремни да поново кидишу на њега ако се буде померио.

Јасно му је тада видела жуто лице, жуће него када је био жив.

„Више патиш него када си био жив?“, питала је.

Она страна лица коју су му изгорели приликом мучења личила је на ужегло месо. Ожиљак му ни мртвом није могао да зарасте. „Нисам од те ране умро“, говорио је. „Испод пазуха

ми је огромна рана од куваног јаја, а прсте од покиданих ноктију још носим повијене.“

„Не скидај гуњ“, молила га је јер је знала колике су ране биле на грудима. Онда је он одлазио и пси су лајали за њим. Тада га је пред капијом чекао неко. Чак је мислила да је то жив човек и да су се удружили.

„Не долази више!“ вицала је. „Желим дете. Не могу да спавам.“

Отада га је виђала далеко у пољу. Ујутру је устајла рано. Отварала је далап. Узимала кости и хлеб, припремљених увече. Бацала их је псима. Стајала је ослоњена на доклату, са плетеницом увијеном на врху главе, са голим лактовима и длановима ослоњеним на окло. Затим је на брзину навлачила антерију, сукњу, па завијала мараму, коју је везивала на темену. Умивала се шљискајући воду по лицу. Улазила је у другу собу са мирисом јабука и забуђалог грожђа. Загртала је рукав. Вадила је велику сира. Потом је поново стављала камен у чабар. Одлазила је до казанице, до тора. Одлазила је у градину, па у башту. Дуго је гледа у зраке који се пробијају кроз гране. Видела је свекра како пред собом држи млеко. Седи непомичан и неспокојан без икаквих мисли. Хоће да је позове, али не може да се сети њеног имена. Моли га да једе. Поку-

шава да га подигне и одведе за софру. Он и даље стоји тежак и непомичан. Седела је поред њега. Дуго су ћутали заједно.

„Јавља ти се још?“, питала је свекрва?

„Јавља се“, одговарала би јој.

„Мени се не јавља“, говорио је он. „Шта те пита?“

„Пита ме оно што ме никада није питао. Пита ме да ли сам знала да су ме на свадби позајмљеним дука-тима даривали. Знала сам, кажем ја. Ниску дуката малих и великих о врат су ми окачили, да на мени сјајни заиграју, да се моја лепота још више види, у колу када сам прва да би ми на грудима звецкали.“

У његовом лику, у лику свекра, препознаје његову мајку. Предочава тај њен лик уоквирен прозором. Чекала је повратак сина и мужа. Чекала је њихов повратак из рата. А они се никада нису вратити.

Муж јој је говорио: „Ако поново желиш да се сусретнеш са мном. Изађи испред двери када прегори сунце. Подигни високо руке, и ишти постељу од Господа. Ишти да у њој усниш. Па на друм изађи и гатаре чекај да ти коју реч кажу! Да ти грешне мисли одагнају, да знаш да се са мртвима не живи, нити се спомињу мртви очеви. Моја смрт ти добро дође. Моја смрт ти слободу даје. Не дозивај

мртве. Чим изговориш моје име светли мој прах. Не дозивај ме да у истом колу играмо.

Зар ћу ја још у теби да ватру распирим?

Зар нису успавани сокови у теби?

Зар их не сузбијаш бар док не нађеш мој леш?

Зар се у испошњеном срцу само ја склањам. Кроз тело тако, бране и уставе ударам.

Не прија ти мој белег? Рана сам на твојем телу.“

Мртав је долазио, јашао коње, ударао у прозоре, отварао је врата, гасио светло, ударао о цреп па се онда загладио у њен кревет, а да му она није препознала лице. По снази је осећала да се враћа жив. Такав јој је утробу семеном разгоревао те није знала шта да учини са њом.

Узимала је његову преосталу одећу. Од сламе га је направила. Ваљала га је по земљи. На једно суво дрво га је уздигла да се небо сједини са њим. Да би га муња обасјала. Изабрала је дрво које је високо. Окачила је секиру на његове гране.

Бежи од мог срца, наређивала му је.

Бежи из мојих руку.

Бежи из мог загрљаја.

Изађи пред очи моје да ти тугу видим, да ти косу додирнем, да ти усов меломом прелијем, да се са

земљом спојиш и да ми се вратиш.

Ако јој је муж мртав и ако жели да га дозове на све предмете у кући, на све ствари, а посебно на оне које је он волео и користио мора да испише његово име, као да је у дворишту, или као да је изашао у шљивак те га дозива. Предмети ће ступити у везу са њим и он ће јој се указати каквог га познаје, какав је отишао. Или може нешто што јој је остало од њега. Али не ципеле или чарапе. Ако има неки део његовог тела. Рецимо прамен косе или нокат. Изађи ће ноћу иза вајата. Окачиће косу на грани. Најбоље је да изабере смреку или дуд. Дрен је најбољи. Али може и на било које дрво. И онда нека изговара његово име. Ако је мртав појавиће се. Када га буде дозивала нека бира тамну ноћ. Само ће се у тамној ноћи појавити његов глас, његове очи или руке. Ако је жив можеш да га дозиваш, али се неће одазвати нити појавити. Не би требало да га проклиње и да ми нашкоди. Нека га благосиља ако га је волела, ако жели његов повратак. Ако ништа од њега није остало у кући, пошто је уништено све што је преостало, од гаћа до слика, пошто је био проповедник најбоље да стави знаке његове проповеди. Нека их стави на видно место. Нека их други гледају и тада ће се појавити. Али он је знао да је она јогунаста. Донеће његово одело, његове белеге

да га проклиње. Питаће је: „Кога ти желиш да имаш?“

Жене у Србији, у рату се чине бабама како их не би напаствовали војници. Они не знају узрок њиховог старења. Силују бабе мислећи да су младе, да су само због војске узеле лица старица: чекају да прођу војне да би поново процветале.

Када волиш војску не веруј јој. И када је мрзиш пред њом сакри мржњу. Подигни чело високо! Гордо корачај! Не заборави: ноћ крије нож! Тама га обмотава.

Била је само зато предвиђена да сакрије мржњу, да војску погледа, да је поздравља. Војска носи своју мржњу, окрвављене руке, ланене кошуље, слике жена у новчаницама.

Војска носи упамћене погледе из детињства, погледе са прозора.

Војска носи ране, ожиљке, увојке косе.

Војска тражи речи утехе. Пролеће, лето, јесен и зиму носе у посудама. Перу у њима лица. Вода је девојка.

Спраће са тела нападале поразе, пожуду, мржњу.

Закон војска помиње, закон доноси, закон у торби носи.

Војници имају жене, војници имају њиве, војници имају децу, војници не знају да су они за рат криви.

Зашто је ишла за војском? Тражила је мужа?

Боље да је узела цвеће и засадила га у војничке трагове. Или да је узела трње и бацала га за војницима. Трње мора да израсте, да наткрили трагове. Нека више нико не иде тим путем.

Устани жено. Изађи у поље. Нађи белеге! Нађи пелцере! На било које биље трње накалеми. Нека се изгубе трагови, нека се путеви прекрију. Између трња не ниче друго шибље. Змије се не легу у трњу. Птице у трњу не вију гнезда. Нагониће нас војници да крчимо трње, да певамо док радимо, да газимо по трњу, да правимо путеве којим ће они доћи и проћи.

Не! Нема војске. Нигде нема униформи. Ми је само измишљамо. Ми смо навикли на војску па као да је она са нама. Војска је давно отишла. Ми ћемо поћи за њом. Како ћемо без војске са којом смо до сада живели? Војска траје у нама. Има је на свим сликама, са мачевима, са пушкама, са иконама, са медаљама. Како ми можемо бити без војске. То што се она збуди и крене против нас не значи да није наша војска, не значи да неће променити униформе и да нас поново поздравља.

Склоните се жене у куће! Иде војска.

То је наша војска!

Ви, жене, уђите у куће!

Али она ће и даље предсказивати урну с пепелом, потоп од крви и измета. Отвориће очи и упитаће се: „Који ће мушкарци да корачају земљом после овог рата?“

„Чија да си, слушај. Та прича није само за тебе већ да је и ти другима причаш“, рећи ће јој он.

Оставила је исту кућу и кров. Исти видик са прозора. Прошла је била поноћ. Ишла је боса! Корачала је сама поред реке. Остављала је дубоке трагове у тињи. Из крчага је воду пила. Знала је: ако се у сам ноћи нађе требало би да заборави на име. Било чије име да чује како га изговарају у гори, не би требало да се одазива!

Коме је она потребна?

Ко је толико жели да би је дозивао?

Ако себе не сматра толико потребном, ко може да зна да она кроз ноћ пролази, па се ужелео њеног лика који се под звездама не види, који се у реци не огледа; ужелео се њеног умилног гласа да му освоји слух?

Не изговара ли она сама тај глас да себе дозива?

Да види да ли је жива?

Знала је да не сме ословљавати ни оног који са њом корача. Нека он прича. Нека је његове речи заводе. И када је поздрави и оде нека га пусти. Неће му више никада препознати корак, ни глас, ни умилно

удварање. Похота ће бити његова жеља. Није смела да му се пода било шта да јој обећа.

Није смела да се обазире на плач детета. Нека плаче ноћу. Можда то и није дете. Зашто би плачем звало да му се помогне? Можда дете неког одгони од себе? Животиње циче ноћу. Није требало да се купа ноћу. Хаљине ишчезну па голо тело дозива кроз ноћ. Не могу га видети људске очи, само се може чути шљапкање, али тај звук ударања валова плаши те нико неће да се нагне над обалом. Дани су за купање, за радознале очи које кроз врбе вире, које се сладе голим телом. Најбоље би било да пева док се купа. Нека га песмом дозива. Неће владати никоме подајући му се само ће саму себе изгубити. Увек је мислила да јој муж поново недостаје, те је поново другог прижељкивала.

Како да научи све њих да додирује?

Како ће дете да додирује као што додирујеш тањире, нос, кожу?

Да јој је муж жив чекала би га. Овако може само да га замишља и да га дозива.

Ко ће из ноћи да се одазове?

Било ко да се одазове она ће да га прихвати.

Заједно ћете да стављате мелеме на непроболне ране. Изашла је пред лице

његово и угледа га. Лице његово било је на њој: у води се огледаше! Ухватило се за њу сенком?

Лице ли је? Сенка ли је? Ожиљак ли је или данга на њеном? Твом лицу?

Кога ли је дозивала уздајући се да ће се одазвати у ноћи крај реке?

Колико се пута то лице смицало?

Шта би да га не дозиваш?

Има ли смисла гледати то лице које се често у њеним очима огледа, које је често само њено лице, или је смислено само дозивање?

Његово лице је све мање са њом, па је дозивање једини излаз, једино приближавање, једино очекивање. Да не дозива – оно што поседује може бити превара? Само дозивање има смисла и када се нико не одазива и када је обраћање.

Ништа је није питао! Није желео да зна било шта о свом лицу.

Анђеоско ли је или лажно?

Ђавоље ли је?

Дању се плашила дозивања. Нису је гласови плашили. Дању су лажни. Ликови су дању јасни и не могу бити неми већ говорљиви, па ће их позвати речима које не разуме, па ће бити достижни. Он је бирао тамне ноћи када би се појављивао. Ако је нешто и чула могла је

да му се приближи. Ако је нешто и видела можда јој се привиђало.

Али шта ако људи не постоје? Ако ти дан нестајање јасно потврди?

А ноћу се гласови умножавају, одјекују, тако да јој се чини: никада неће нестати, већ ће непрестано одјекивати пољима, тако да могу увече да се врате и да их сама слуша, да им се одазива.

Зашто кроз гору и даље ходи? Рањенике ли негује или песме птица слуша? На Ђурђевдан у гору нека заоди. Нека рашири руке и нека викне:

Шта може у загрљај да стане?

Не мора да крене за мирисима јер ће је одвести у дубодилине, у тресишта, присоје. Не мора да се окреће за птицама јер неће стићи далеко да буде сама од себе одвојена. Ако рашири длан он је земља. Ако изговори клетву враћа се на прапочетак.

Одложила је руке у купине. Око главе је обмотала дрво шимширово. Обложила је тело лишћем жутим. Рибе су се праћакале по води. Ветар ју је узео да је опере. Њено срце је било уздрхтало. Њен бол је био нем. Пичка јој је била утеха. Под главу је стављала и спавала са њом. Ружа ју је опкољавала. Од оног што су људи створили нема лека. И

како може бити лека када су га као лек створили.

Ноћу су лајали пси, непрестано су лајали на силуete поражених и мртвих војника.

Онда су завијали курјаци и урлик је односио ветар.

Јутром су кукурикали петли.

Маска сунца је извиривала из неба. Воденице су и даље млеле.

Воденичар је лежао мртав у јазу и косу му је растеривала вода.

Сунце се ујутру видело другачије.

До вести о смрти мужа осећа да је зачала. Заметак расте у утроби мајке. Можда се и роди и уђе у ратно време? Отац му је мртав и лежи закопан негде без крста и обележја.

Јеси ли скрила жено, анђела? Јеси ли скрила његов лик? Носиш ли га? Памтиш ли га? Привиђа ли ти се? Можеш ли анђела да обновиш и када га више не буде? Када га војске, силници, богохулници, своднице, поносносиље своје пизде, буду упоганили? Памти анђела, жено! Лик сина личиће на њега иако ти не будеш признавала, иако ћеш га упоређивати са оцем, дедом чији лик памтиш. Не заборави лик анђела. Врати анђелу ореол на главу, мач у корице, уздигнуту руку што прети. Држи је. У недра је стави!

Чија је то рука?

Киша пада и рука стоји. Поплава је и она стоји. Муж ти се враћа из рата и уздигнута рука стоји. Муж те узима голу. Снег сипи. Прекрива пут и рат, прекрива анђела. „Анђео је слика“, кажеш детету. „Гледај је. По њеном облику направићеш нову.“

„Докле ћеш да мучиш тог наслеђеног анђела?“, рећи ће ти дете чим одрасте. „Владаш ли њиме или си његова.“ Све док само дете у траговима рукописа не открије име анђела и царица. Угледа ће га затим, на папиру окованог бојом. „Постоји анђео одувек“, рећи ће. Сада је теби пало у део да откриваш анђела.

Крећући се друмовима све чешиће сусреће жене које немају мужеве. Дозивају их, праве их од прошлих дана. Њој се муж предсказује у туђим ликовима. Она га више и не познаје.

Да ли је он имао толико сличности с другима, те су успели тако брзо да га замене?

Будућа мајка жели, у постељици, да препозна ударце руку и ногу.

„Не расти мој дечко! Не цимај се и не покрећи! Престани да настајеш!“ говори му.

Припремала је чајеве од разних трава: горчиве! Смрдљиве! Повраћала је. Бледа и испијена ишла је путеви-

ма. Али заметак је пријањао уз зидове матерце! Понекад га је мрзела, понекад воле-ла.

Падала је киша. Чуло се њено добовање по крову. Ноге будуће мајке су тону-ле у блато. Жмирећи ишла је полако. Гледала је преко влажних стогова. Ушла је у собу. Ватра је пуцкетала. Њен заова је пословала око котла.

„Није морао да оде у рат“, рекла је. „Није се ни поздравио. Није ме ни погледао. Зашто ме је довео? Није ми ни махао. Није се ни мртав појавио. Једно-ставно му је било свеједно што одлази, што умире, као да је смрт само његова ст-вар.“

Заова је није ни погледа-ла, нити је обратила пажњу на њене речи. Свекар ју је погледао док је тражила столицу не би ли села, или не би ли узела две чиније које су лизале мачке.

„Тражиш војнике. Мож-да ће нешто знати о твом мужу“, рекао је.

„Мртав је“, одговорила је.

Онда ће ветрови налете-ти на њену кућу. Њена при-ча, њен живот, њена удаја, љубав њена биће јој познати као оживљени. Хлеб насушни и пећ коју ће јој поклонити једне зиме због смрти мужа.

А она је желела да по-баци то дете. Плашила се

да не буде длакаво, курато животињче, каква се рађају и за којима жуде жене. Ђа-волово је! Вилењаци су га створили или водењаци. Говорила је Софији: Про-куни то дете у мени! Убиј га, Софијо! Расте и крупња! Осећам већ како је немирно, како се батрга и рита. Какво ли ће тек бити када се роди?

Нико је није молио да одлази у шуму и да се са њим повезује, да га дози-ва да јој стиша крв, да јој на пород остави траг. При-вукли су је безумна љубав и сладострашће. Зар у љу-дима није нашла љубавни-ка? Зар оволике војске на друмовима семеном жену, земљу преливају, а она мрт-ваца да дозива.

Не гледај у небо, жено. Не може те небо спасити. Очекујеш неки змај или звезда да слети па да те узнесе? Није твоје место међу звездама. Све што је доле сишло помахнитало је. Чим човек сиђе на земљу у тело му уђу друга знамења. Више не можеш да се вра-тиш. Кућа те више не прима, одаје су ти празне, постеља те не умотава, сан те не од-мара већ ти је нова тегоба, као да твог тела нема у сну. Огњиште те не греје већ ватра у њима гори. Ватра ти је белег на телу коју скри-ваш, а људи што те познају сада страни бивају. У телу ти се не ствара жеља какву си некада имала.

Ако јој је муж мртав са ђаволом је зачела. Она никада ништа није ни слушала до тела свога, до жеље и похоте, до ђавољег гласа који је из њих избијао. Са мртвцем је љубав водила? Са ђаволима? Иако је нестао, остајао је у сну женама. Она га се одувек плашила али је ипак желела да се сретнем са њим. Жене су га избегавале а она је прва која га дозивала.

Колико пута је желела дете? Колико пута је Бога помињала? Колико пута је мужа тражила у другим људима?

И дете ће оскрнавити те речи. Речи које она памти. Рећи ће да је анђео женско тело, да су његови отровни мириси од анђела остали. Простираће тело жене по разним именима, по разним садржинама, по светим ликовима. Рећи ће да су у њему скрвени богови. А она чека да се роди!

По шумама је дете тражила, по горама, у змијама, у чинима, и сада када зна да може да роди, сада када треба да се радује што може да постане мајка, она жели да затре то дете.

Па њу је мајка родила када јој је муж много година већ био мртав.

Шта ако постане нероткиња? Где ће себе да остави? Ко ме да се нађе? Удовикама што су децу изродили, крпа да буде? Јаловица да постане да се свако међу

њене ноге завлачи, да је на тапа, да се спаја с њом, да је омамљује, а она да буде голи камен.

Белег да узме и у дубраву да иде. Богу да се моли. Откуда јој грешна мисао? Прозоре да отвори, цвеће да изнесе, саксије да полије, нову мушму да стави и када дете дође на свет да је гост. Она не нестаје, она више није сама. Нека лежи и чека дете да се роди. Када се роди нека скита по друмовима. Дете може и без ње да живи. Она је створена само на свет да дете донесе и то не сме да заборави. Дете не мора њу да нађе када дође на свет, када сазна, када почне да тражи. Нека иде својим путем ако га има. То дете није њен пут, судбина и клетва. Нека буде разумна. Нека жваће хлеб и чека да се дете роди.

Најопаснији су људи који не умиру него их убијају или сами смрт нађу. За њих – пошто долази до разлике у времену од убиства до стване смрти – није обезбеђен никакав простор. Душе им нису очишћене, увек носе своју спознају те им је зато и најтеже. Некада покушавају да забораве да су мртви – што им успева јер стварно нису мртви – али не могу да воде исти начин живота као у случају да су живи. Онда почињу да измишљају нове начине живљења. И ту је сва трагедија. У том вакуму између материје и духа управо по-

стоји стотина живота и испољавају се карактери душа какве су имале за живота или какве су сада добијале, модификујући се, не ослобађајући се потпуно несклада и искуства, да би се душе очистиле и прешле у своје тиховно стање. Међутим, он је знао дан своје смрти – предвидела га је профеткиња. Дан природне смрти од дана погибије се врло мало разликује од 40 дана за које се време душа одваја од свега земаљског и прелази у друге свфере. Време од 40 дана је још у дослуху са овоземљаским светом, а после тога дисконтинуитет нестаје и само се веза са нама, мрвима, налази у живима. Њима се онда привиђају душе умрлих. Али временска разлика између природне смрти и присилне нема везе са логиком. Међутим, дешава се да неко умре пре стварне смрти. Он је мртав а душа је у телу – то што ми називамо душом, у самом телу почиње да доживљава катарзу, просвећење, и ти људи занемарују потпуно тело и постају видовити. Њихове речи више они не изговарају – то је сновиђење. Део, та спона, мали простор, тај сусрет између живих и мртвих дешава се у сновима. За те људе не могу предвидети смрт. Лекари се питају: Зашто су још живи? Смрде, распадају се а још су живи?

Ана Стјеља

ЗАШТО УБИЈАЈУ ПЕСНИКА

„Сужњу поезије”, Бранку Миљковићу

Облаци пуни птица, смрти весника,
пуцањ у слободу, пуцањ у свест,
зашто убијају песника?
Да ли ће неко пренети вест?

Малено дрво, чврстога корена
крај њега сви снови испусте дах,
на земљи сувој, гранчица сломљена
без капи крви живот постане прах.

Песниче, устани, исучи перо ко мач
нека виде да још увек си жив
нека твоја песма заглуши плач,
стихом разведри овај живот сив.

Реч је твоја неукротива,
попут ата што пољима језде,
круна од слова, поезије јуродива,
крадљивац ноћи, ловац на звезде.

И сви вичу: „Поштедите весника!”
Јер смрт је ту, на крилима птице,
зашто вечито убијају песника
а скривају своје злокобно лице?

ЦРНИ ЈАМБ

„Сужњу поезије”, Бранку Миљковићу

Живот је овај ватра и ништа
изгубљено семе божанске клице
опустела земља, спаљена стрништа
са маском арлекина, очима убице.

Живот је овај игра, црни јамб
где тачкице црне судбину кроје
залуђени песник пише дитирамб
док лихвари подло кованице броје.
Живот је овај вилајет тамни
зачарана шума, помахнитали зов

корак ка понору, оловни, срамни
у пакленој земљи ископани ров.

А кад падне ноћ, јача од света,
Еуридика и даље своје спасење чека
љубав и част су одувек били мета
у јагње прерушеног нечовека.

У трену све стаде, крај је путовања,
живот је тако проклето тих,
у затрованом мору трулих обећања
не оста ниједан једини стих.

ВРАТИ ЕВИ ЈАБУКУ

Врати Еви јабуку!
То је усуд њен!
Само јој пружи руку
и предај јој тај “знамен”!

Врати Еви јабуку!
То је “терет” њен!
Не можеш јој одагнати муку
тешку као камен.

Пусти змију нека гмиже!
То је порив њен!
Да чеднима буде ближе
док пали греха пламен!

Њено се зна!
Она је жена!
Јадна је сва,
Адамова сена.

Од постанка света
постоје јабука и Ева
вечна мелодија пада
што о изгубљеном рају пева.

ПОСЛЕДЊИ ПУТ

Сунце,
такобајно си,

да ли се сећаш мене?
Давно су топли зраци твоји
грејали моје срце.

Звездо,
колико далекоси,
волела бих да могу да те ухватим
и да те у цеп свој ставим,
али узалуд,
ти недодирљива си.

Земљо,
црна као ноћ,
тешка као грех,
веома близу си,
могу чак и да те додирнем.
Осећам твој глас,
зовеш изгубљене душе
последњи пут.

ДУХОВНА ПОБУНА

Борим се пером јер другу моћ немам
мач је мој скован од мрље тамног мастила
у сваком куту овог окрутног света живи нека неман
која је поданике своје лажним животом почастила.

Борим се снагом речи јер ме друге снаге издају
сав иметак свој једино са папиром својим делим
док једни ћуте а други неће да признају
ја храбро зборим, речи су моје горке као пелин.

Побуна! Борба! Битка! Бој! –
часнима и не преостаје друго ништа
него да сами и без страха поведу рат свој
за слободу свог духовног огњишта.

Слика Миливоја Штуловића

Мирослав Тодоровић

ИСТИНА О ТАЈАНСТВЕНОМ НЕСТАНКУ АРХЕОЛОГА Г. Т.

А свака прича је, на свој начин, и у одређеном тренутку, искрена и истинита, и као такву треба је саслушати и примити.

Иво Андрић

О мистериозном нестанку чувеног археолога исписанесу бројнерепортаже илустроване фотографијама са последњег локалитета. На једној од њих види се Г.Т. како стоји поред каменог саркофага и левом руком показује у камен урезане знаке...

За заказан сусрет са новинарима екипа је извршила припреме. Увече су отишли у Варош да преноће, да дочекају репортере из Престонице, а локалне главешине, што су волели да се сликају када су овакви догађаји у питању, припреме шта да кажу о значају открића за овај крај. Професор је остао у барачици на брду да дочека јутро, да гледа звезде и поново спаја невидљиве линије што их повезују. Чудан цртеж је представљао слова у којима је била истинита прича о настанку света. Опомињао се, знао је да су Петроглифе⁴ повезане с положајем звезда.

Све је то професору врило у мислима, и осећао је неку чудну дрхтавицу у себи на помисао да је њему дато да открије оно што је хиљадама година било тајна. Онда се осмехну. Хиљаду година, један трен, негде је прочитао. Гледао је како сјакте звезде које су се сјајем издвајале, а знаци урезани на саркофагу били су све јаснији. Мислио је: „Успео сам да дешифрујем поруку. Сензационално откриће! Бациће у очајање антропологе. Ишли смо у супротном смеру, брда књига су исписана о заблуди настанка живота на Земљи. Замка је била постављена на самом почетку. Не бојим се проклетства открића тајне...”

Знао је да су овде копали 1999. Причу о почетку ископавања професор је нашао у књизи Мирослава из Трешњевице „Сандук пун таме“. Неко му је послао рукопис још необјављене књиге док се припремао да дође у овај крај. Како је, тај Неко, могао знати да ће њега изабрати да руководи ископавањима. На документу који је примио писало је: „Строго пов...“, наставити са ископавањем на локали-

тету А. Средства обезбеђена, једна велика сила је заинтересована за тајну овог локалитета... Председник је лично обећао да ће и то „Поглавље отворити“.

Професор Д. који је 1999. почео са ископавањем преминуо је изненада.

На столу, у барачици, у фасцикли Разно – Важно била је прича из књиге „Сандук пун таме“. Занимљиво је што се фасцикла више пута отварала на страници са текстом:

„Михаил Герасимов, руски етнолог, почео је још као млади научник почетком века да се бави реконструкцијом изгледа историјских личности. Нарочито га је мамио један муслимански светац преносилац ислама у данашњу совјетску средњу Азију чију су могилу пажљиво чували верници. Када се тамо појавио пружио му озбиљан отпор, тврдећи између осталог, да ће дирање у свети гроб изазвати светски рат. Уз помоћ војске Герасимов је почео ископавање. Неколико дана потом избио је Први светски рат. Радови су прекинути. Као већ искусан научник Герасимов

4 137.000 мистериозних знакова из Долине чуда археолози сматрају светим местом из бронзаног доба. Тосу најчешће представе стилизованих животиња, оруђа или запреге, а сматра се да су многе од њих уклесали свештеници између 1.700–2200. године пре нове ере. Имају ли те прецизно урезане слике везе са звездама? Шантал Жег Волкијевич каже како њена истраживања показују повезаност неких петроглифа с положајем звезда на небу или констелацијом у време када су настале. Нико нема права да због непознавања или предрасуда омаловажава знања наших предака, каже етноастролог Волкијевич...

се на могилу вратио много касније. Упорне молбе и преклињања верника нису помогли. Уз помоћ армије свети гроб је раскопан 21. јуна 1941. дан пре немачког напада на СССР.“ Исечак из неких новина оставио је писац приче:

24. МАРТ 1999.

Оно неколико преосталих мештана је упозоравало археологе да не чепркају, да не копају на Голом брду. Од давнина су мештани на избрешку палили свеће, ни сами нису знали зашто, нити да ту нешто има. Место су звали Светиња. Сада је село опустело, само неколико старица и стараца.

Стари Гаврило је говорио чувеном, тако су новине, кажу, писале археологу да се мане ћорава посла.

Барачицу су поставили у удолицу, сутрадан је требало да се крене са ископавањем. Поставили су маркере, раднике ће довести из оближње Вароши. Те вечери су изашли у А., ваљало је прославити почетак ископавања.

Вратили су се касно. Испред бараке је догоревала ватра коју беху оставили. Крај ватре спазише неку прилику како седи. За дивно чудо, ватра се није угасила већ је и даље догоревала. Пролазник неки, можда

ловац, помисли професор и приђе.

Поноћ је одавно прошла.

Је ли хладно? - упита. - Чуо сам да у овом брду живи неко створење, једе корење, и уместо лица има ужарена уста. Прилика је ћутала. Професор штапом процара ватру. Уто прилика подиже нешто налик на главу и професор запањен виде уместо лица разјапљена уста пуна жара. У трену прилика се разли у мрак и као да ништа није било ватра је и даље пламињала.

Ма мени се ово привиђа, помисли професор, и пође пут бараке.

Мало сам и пинуо...

Пробудила га је ларма радника. Већ су стигли, пословођа Обрен је делио лопате и крампове.

Професор уписа у дневник:

Почетак ископавања на локалитету А.

24. март 1999.*

Истог дана, увече, почело је **НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије, Операција Племени наковањ**⁵

Тачно у поноћ, пројектил лансиран са брода, са Средоземног мора, погодио је ћувик. Неки су говорили

да је с неба грунуло, видели су светлост која је обасјала сва брда, а онда је наступила гробна тишина. Професора су сутрадан из вароши одвезли војним колима, радници више нису долазили, а Србију су наставили да бомбардују...

У дневнику „Живот под узбуном“ 24.03.1999. Белешка. И она се неким чудом нашла код професора.

21.30h. Бомбардовање. У 20 h. зајаукаше сирене. Л., у паници. Народ усплахирено стоји испред склоништа. Улазим у просторију из које бије мемла. Збуњена лица, страх у очима. Ћебад, торбе...

Возим Л., у Р. Са ТВ грме песме које излуђују „Земљо моја“. Врте се партизански филмови. Месецима РТВ програмом припрема народ за оно што ће га снаћи. Слушам глас спикерке: „Снаге САД нападе су војне циљеве у Југославији. Американцима се обраћа Клинтон. Обавештава да је Милошевић у задњих 10 година започео крваве ратове са Хрватском и у Босни. Говори и о кризи на Косову...“

У фасцикли је било 45 страница текста које је професор прелистао. Читаће дослије, надао да ће у њему наћи описано шта се

5 (Operation Noble Anvil), у Србији познато и као Милосрдни анђеол или НАТО агресија, била је завршна фаза Рата на Косову и Метохији, која је трајала од 24. марта до 10. јуна 1999. године. То је било друго важније војно уплитање НАТО-а након бомбардовања Републике Српске у операцији Намерна сила 1995. и највећи војни сукоб на простору Србије и Црне Горе од времена Другог светског рата.

дешавало на ћувику, али до-слије је видео да су многи листови празни. Никаког текста, а био је сигуран да су све странице биле испи-сане.

Како је текст могао да ишчезне?

Да ископни, као снег у априлу по брдима села Трешњевице.

Професор се често опо-мињао тог догађаја који је важио за државну тајну. У тој причи није речено да су радници 23. марта 1999. наишли на зид у земљи, што је професора Драгоша мно-го узбудило. И узнемирило. Али прича не види све и не казује оно што се од ње оче-кује. Прича за то и постоји, да осветли једну страну, да отвори врата, уведе читао-ца-госта у кућу, а после ће му показати ако је вредан тога шта зна. Размишљао је о томе и посматрао пејзаж, брда на чијим су се страна-ма видели пропланци које је шума све више освајала. Село је, како су му рекли, већ пусто, још само неколи-ко кућа у којима су живели стари.

С ћувика се видела кућа у воћњаку у којој је живела старица Мара. Њој је одла-зио професор Драгош П., тако су му рекли. Старица је оглувела од силине експлозије бомбе која је 24. марта, у поноћ, погодила ћувик. Није знала, али је осећала да ту, како је Џајки Радуловој казивала, нису чиста посла.

Све је после постало друкчије: ваздух, вода. Ни трава више није била онако

зелена, вране се проредише, и шума се разболе, све нека лишај по стаблима, стока се искалпи, људи несташе, одоше на онај свет, у шарено село, како је то она казивала. Питала се у себи: где нестала народ? Нико да прође путем, да се чује. Од кад није чула да неко запева. Деца отишла у свет, ретко се ко враћа, нико не долази. Да није малина, у селу не би било живе душе. После бомбардовања мно-ги осташебез посла. Кажу, пропадоше предузећа, ман-гупи све разграбише. Чији? Наши нас задавише. Од домаћег грдила нема већег јада.

Из вароши почеше да долазе да чапркају прљушу, да саде малине. Сади их онај што никад није моти-ку узео, долазе да се мено, како веле, поткрпе. Плата мала, нередовна, пензија никаква. Само не дај Боже што се трпет' може. Али и то ће проћи. Шта ли ће по-сле? Сећала се, а сећање се мутило и губило у плавет-ној измаглици понад брда.

Одмотавала је стара Мара клупко година, сећа-ла се, и на крају само ко-мадић дрвета на који је жи-вот свијао године. Као она пређу. Као да ничега није било, ни живота, ни човека, ни деце...

Сећала се старог про-фесора што је горе на ћуви-ку с неким људима нешто тражио. Питала у себи шта ту има када тамо ни трава не расте, када само гаврани прелећу преко брда, и када зими ветар хуји, чује се к'о

да неко завија. Што ли јој се овог јутра јави профе-сор у сећање? Синоћ виде лисицу у авлији. Окренула се, погледа је и онда оде ка Стјени. К'о да није ли-сица. Ко да је иксан што се у лисицу преобратио. Сада јој је професор у мислима. Као да га је малочас видела, седи под смреком и гледа њене кокошке док чеपर्кају око кладе. Дobar неки чо-век, мислила је. Хтела је да га пита шта копају на брду, али није знала како. Што јој то треба да зна, мислила је. Послужила му је ракију, скувала кафу. Он је прелис-тавао неку дебелу пусулу, нешто читао. Питао како живи, питао је за ђецу.

Чудила се када је виде-ла како му је сав у браду за-растао човек донео камене плоче које су горе на ћуви-ку откопали. Видела како нешто прича, показује. Про-фесор је почео да скаче од радости, да виче, да маше рукама, ко да је поманито. И већ следећег дана се до-годила та несрећа. Горе је грунуло, ко зна каква сила је ударила у ћувик, а она од силне тутњаве оглувела. Чула је лечка само на десну страну. Није бринула, шта је чула чула је, ионако нема више шта да чује. Гробу је пред вратима, нема ко више ни да јој дође. Ђеца, хм, имају она своју ђецу. Шта ће им баба? Баба смрди, баба прди. Па се у себи за-грцну. Болело је што јој се ђеца, већ старци, загазили у целац година, не слажу. Ко да их покојни Велисав на трну правио. Такве мисли су је спопадале, изненада се

јаве, пецну за срце, па је оставе на миру.

Када је горе на ћувику грунуло и када је сва та ломљава прошла у авлију јој, после неколико дана, стигоше милицијска кола, па дође и војска. Чуло се брундање из ваздуха. Хеликоптер је покушавао да слети на зараван подно ћувика, али као да је неки невидљив зид био свуда околу. Спустио се на пут. Виде да су изашли људи у униформама. Шта је све нису питали? Тај професор Драгош, да ли је нешто оставио код ње, заборавио, о чему је причао?

Дозна да је професор напречац умро. Сада траже некакву свеску, питају за камене плоче. Зна ли? Не зна ништа, а шта би могла да зна, како да разуме да је овде између ових брда некад била вода, тако је говорио професор Драгош. Сада зна како му је име. И да ће за 'иљаду година овде бити пустиња, казивао је.

„Шта ћу ја тада, како стоку да напојим?“ питала га је. Он се само осмехну, сркну ракију, одмахну руком.

Она је слушала, речи-ма његовим веровала, „учен човек, видео света“, мислила је.

Чича је причао како су на овом свету и народи слике животињског света. Неки народи су као лавови, неки медведи, неки као змије,

неки као свиње, неки као вране... Колико врста животиња, толико врста народа. Хоће о томе да пише књигу. Исто тако и говоре. Колико народа толико језика. Неки, каже, лају, неки реже, мумлају... па се насмеје, па тобож замумла...

Слушала је како прича, и онда помисли да је прича исто што и џемпер. Ако си вешта плетиља, или плетац, можеш да исплетеш занимљив џемпер, да испричаш причу. Ако ти се џемпер не допада расплетеш па поново. Тако је и са причом. Све су приче исте и када различито казују. Шта све није казивао професор. Њему је било занимљиво старичино ћутање.

Слушала, а ништа није питала.

Чича је поманит'о, мислила је, од оних књижурина што је ту читао. А за свеску је ћутала, није хтела да каже да ју је узео Мирослав „осталу туне на асталу“. И он је говорио како ће књигу о овоме да напише.

Какву књигу? мислила је. Ево шта су књиге направиле. Ћеца отишла у школу и више се не враћају. Све ће ово да опусте, и све ће бити како је тај чича Професор говорио.

Па се прекрсти, у себи прошапута: „Помози ми, ако те има“.

Виде како се сви окупише око неког човека што је стајао крај сивих кола, нешто им је говорио, и онда рече што и она чу:

Оставите старицу на миру.

Старицу. Она је старица. Допаде јој се та реч старица. Баба је некако грбава реч. Ова се још држи. Сети се да јој је Џајка Радулова причала да је видела на телевизору неки филм у коме приказују како у некој земљи⁶ остављају старице у планини да изумру. Чудила се, у себи питала, „да ли је то могуће?“. Живог иксана, оног што те је родио. Па је заборавила. Вала ти, Боже, што си нам дао да можемо заборављати. И свикла на самотињу. Докле могу могу, мислила је. Овчице, кокошке, кравица Булка били су јој чељад. С њима је разговарала, за чудо они су је боље него њена ћеца разумели. И јутрос их је намирила, прво стоку, па онда сама лечка нешто поједе. Сада села на треношку испред подрума. Чује како кроз воћњак нешто ломата.

Неко иде. Зачуди се када угледа да из бујади изађе Радул звани Ширет.

Откуд он? помисли.

Иза маглене завесе са Корита чуло се кукурикање петла. Само је још та кућа имала чељад. Радул се на-кашља.

6 У Јапану је постојао обичај „убасуте“ који је подразумевао само остављање старих жена у планини, или на другом изолованом месту, где су умирале саме. У Шведској и другим нордијским земљама и данас постоје предања о многим локацијама са којих су се стари бацали, или су их бацали, у смрт (Ättestupa). У источној Србији обичај убијања старих људи у ранијим временима се звао лапот.

Маро, треба ми будак. Хоћу да идем на брдо да радим код овог професора што је дошао да опет копају. Кажу да тражи раднике, веле, добро плаћа. Откопавају нешто, а мени треба пара. Дошли поново нешто да траже. Пре десет година копали, па јопет.

Чула је и она да горе на ћувику нешто ломата, али оћута. И као да причу како онај човек каза:

Оставите старицу на миру.

Када си ти радио, Радуле? рече полугласно Мара. Још оћеш да копаш.

Узми, каза, ето га под тремом, само ваља га клепати. Рђа ће га појести. Када ти досади да копаш ти га врати. Мени не треба, али за онај дан ће ваљати. Ваљда ће доћи да ме закопају. Шта ли горе копају? Помисли у себи. Ово на добро неће изаћи. Само да се јопет не зарати.

Радул звани Ширет је живеос друге стране брда. Имао је неку пензијцу, довољну да у пољу испред продавнице седи, пије пиво, и бистри политику, како је казивао. Али више није имао с ким. Досадило му и то, па решио мало да ради. Звали су га ширет јер се правио за многе ствари да не зна. Жена његова Цајка је држала кућу, чувала краву, неколико кокошака и обрађивала мали малињак. Радул је често причао како је пре десетак година копао рупу, у шуми код Стијенеда закопа угинуло марвинче. На по хвата наиђе на угар-

ке, на камен, нађе и комаде црепуље. Ту била негда куће. Данима је после ћутао и мислио о онима који су ту живели, а сада само букве. Шта вреди да грбачим када ће све ово шума прекрити? Прочитао је негде да је у Србији 1600 села пусто. Његов син не помишља да се врати у Трешњево, ћерка у Шведској ни да чује. На брвнима зградице држао је из „Политике“ изрезан текст „Пусто и глуво“ неког Мирослава Тодоровића. Залуд и он пише, када више нема ко да чита.

Сећао се како је његов отац Тикомир крчио шуму, имање проширивао, гледао како се пропланак имања из године у годину све више смањује. С тим мислима је стигао на брдо. На стрмини с јужне стране неколико радника је копало. Било су то старији људи, пензионери који су се затекли у селу у време брања малина. Обрађивали су запуштене њиве, помагали тако неза-посленој деци у граду.

Кад видеше Радула засташе и скоро углас узвикнуше:

Откуд ти, Радуле? Ниси ваљда дошћ и ти да тражиш овде злато? Смејали су се, чудили зашто овде копају. Али, њима добро дође да зараде неку пару. Вајдица. Све се свело на „Боље ишта, него ништа.“

Радул одмахну руком и пође ка бараци испред које је за асталом седео професор, причало се, чувени археолог Г. Т. из Престонице. Звали су га, једноставно,

Професор. Касније су чули да је познат и у свету, да је открио многе тајне које земља чува. Професор подиже са књиге поглед, када Радул назва „Добро јутро“. На столу је стајала хрпа хартије. Испод настрешнице, с друге стране бараке, на великом асталу стајало је комађе гаравог камења, остаци нечега, велики тигањ за који Радул дослије дозна да је штит.

Професор је имао седу браду, што Радул прво запази.

Климну главом и показа му да седне на клупу. Радул је гледао радознано околом. Помисли да исприча Професору како је лани, док се враћао из Петровића са славе, видео да је на овом ћувику, баш овде где је барачица, видео плавичасту светлост. Као да је уже озго с неба висило, а доле на земљи је била, овога ми крста, нека лоптаста грађевина. Сва модра. Видео је још неке сенке како се крећу, мора да су то били неки створови. Месечина је све обасјавала и гледао је, вели, запањено. Онда је чуо неко котрљање низа страну што се спуштала ка његовој кући. Помислих да привиђам, језа ме прође, и ни сам не знам како задрхтах. Цептим. И одједном се смрачи, к'о да неко угулио лампу, нестало месечине, ни прст пред оком се није могао видети.

То сам видео, знам, а онај мрак к'о камен да је, тако је био густ. Стајао сам, ни сам не знам колико, и онда полако пошао кући.

Ни да причам, ни да ћутим. Свалим се у кревет, а пред очима ми оно плаветнило на ћувику, у глави оно котрљање низа страну. Као да неко трчи. Ногама у земљу удара, а земља стење. Не могу ока да склопим, бар да тренем. Пред зору дремнух лечка, или ми се и то причини.

Чујем Цајку.

Пита, какав ти је оно лавор код свињца?

Какав лавор? Никакав лавор, нисам дон'о, велим.

Ја у њега сипала свињама мећу. Згодан, к'о перо лак, ал га не можеш померити. Како сипам мећу⁷ тако се лавор повећава. Чудо неко.

Мани се, доконарија, помислим, а све ми у глави ноћашња слика. Сањо нисам, није ми се ни приказало, на добро изаћи неће. Чуо сам да горе нешто има, зато ништа и не расте осим ситних чечварица и клека. Причају да су ту нешто копали још у турско време, па уочи оних ратова, да је долазила војска, мерила, неке белеге у земљу закопавала. То се Радулу врзмало у глави, а онда га помете када сутрадан виде да свиње у обору расту ко из воде. Једу из оног суда налик на лавор. Једу, а у лавору увек исто. Чудо. И лавор модре боје. То је оно што се низа страну скотрљало, помисли у себи.

Цајка је збуњено гледала. Види како свиње расту, трља очи, гледа, не верује,

крсти се, у себи пита, каква је ово враџбина?

Радуле, сутра д' идеш у Варош, ово мора да пријавиш.

Седели су увече у кући, немо гледали, ослушкивали како киша ромиња.

Грмљавина од Остреша се разлегала између брда. Котрљало као да се каце ваљају, па у јендецима разваљују. Светлост муња шарала је ноћну таму и облаке. У поноћ преста киша, разведри се, а месечина обасја силуete брда. И соба у којој су седели била је испуњена месечевом светлошћу. Чудно, као да се чула светлост. У соби је шуштало као снег да веје, као да лишће у јесењој тишини на суху траву нечујно пада. Шуми, шуми тишина, чује се месечина.

Чим је зарудело од Белог Камена Радул уста и поче да се облачи, у Варош да пође. Цајка изађе у авлију, и за тили час, као да од неке силе бежи, утрча у кућу, неповезано је, више мумлала, него говорила: Нема, Радуле, не... не.. нема?

Шта нема, жено божја?

Она је показивала руком на авлију, тамо где је био обор са свињама.

Рукама је махала, а из уста је крклало. Немаааа.

Радул се следи. Потрча ко без душе, застаде испод салаша.

Види:

На месту где је био обор - чистина, трава до појаса, око оградe расту брезике.

Трља очи, види не верује, осећа дрхтавицу, скљока се на земљу.

Чује:

Цајка кука.

Горе изнад ћувика гракће гавран, њему у глави дудњи.

Цео дан проведоше као скамењени.

Шта да раде?

Да ћутимо, и трпимо шта нас је снашло, мисле. Ћутао је Радул, и када је после неколико дана пред продавницом пио пиво ништа није говорио. Оно неколико доколичара што су се на кратко задржавали пред продавницом су га задиркивали:

Бистриш политику у себи, домаћине. Аааа?

Већ се причало како ће на ћувику почети ископавања, нагађали како је ту негда био град, причали како су испод Светиње у оном каменом сандуку смештени окамењени људи. Једном ће све то оживети. Он је ћутао, у себи пресабирао мисли, осећао како га неки невидљив терет притиска, да га неко за врат држи, и стиска, само што не задави.

Цајка је поваздан била у кући. Да иде није имала где, да им дође нема више ко.

Из поља до њих биле су само две куће и у њима старци. И они чекају да оду у Шарено село. Тако је говорила за онај свет: Шарено село. Сигурно је тамо боље, још се нико отуд није вратио. Вест да ће горе

7 Мећа – житка храна за домаће животиње (од мекиња, тикава...)

на ћувику копати обрадова Радула, још више када чу да траже раднике. Није њему до копања него хајде да види шта има горе. Сам није смео да изађе на ћувик. Оно што је видео носио је у себи, о чуду са свињцем и оном лавору је ћутао. А знао је, осећао да су се Озго нека плава створења ту спуштала.

Ванземаљци, био је сигуран. Али коме да каже, кога да пита. Па да га исмијавају, да кажу како је поманито.

С тим мислима стиже на ћувик. Осећао је да не може да каже оно што хоће, да му нешто мути мисли.

Професор га позва да седне на клупу. Пита кога има, како здравље, како се живи? Човек пријатан, мисли Радул, па, како се не сети да понесе влашу ракије.

Када је човек здрав свуда му је добра, каза.

Овде је негда био град, зато брдо зову Градина, прича професор. Народ не памти, земља памти и зна шта је било. Откопавамо, тражимо што је још земља сачувала. Помисли да му каже шта је све видео, да исприча како је још као дете чуо да овде не ваља бити, да у брду живи нека сподоба, анђама, шта ли? Храни се оздо из земље корењем, зато је, веле, ово брдо голо, обрасло кржљавим шибиљем. Ни стока ту не залази. Ни птице преко не лете, само ноћу у недоба хукне сова, огласи гавран. Раније, вели, када год су ту

нешто копали увек је било невоља. И рата.

И, опет ће, ако ту почнете да копате, да тражите то што ко зна коме припада. Ако л' ишта ту и има за оне који су на овом свету.

Професор је само одмахнуо руком.

Рече да ће му његов помоћник Јован показати коју парцелу да открива, како да копа.

Човек, средњих година, брадат, с лулом у устима, руком му показа да пође за њим. Испод барачице, на источној страни већ су копали старији људи. Нешто су причали, насмејали се, када видеше Радула. Пензионери што су дошли у Трешњево да проведу лето и раде у малињацима, да обнове давно напуштена имања. Скидали су хумус, одвозили колицима на гомилу, просејавали на ситу као да је песак.

Жена са пунђом, Ана се зове, стајала је са стране и гледала како раде.

Полако, говорила је, полако.

Како полако када су они целог живота из све снаге у земљу ударили.

„Удри, нећеш оца у главу“, то су знали.

И из све снаге замахивали. Младих није било, млади су из овог краја отишли у свет.

Полако, полако, сваки час је понављала, госпођа.

Радулу Јован мајстор, тако га Радул назва, показа да почне са откривком. Полако, каза, скидај траву, за шаку земље откопавај,

на гомилу бацај. Пази, ако на нешто наиђеш, прекини, мене позови. То нешто мож' бит' камен, дрво, било шта, престани, и позови ме. Радул будаком невољно поче да чепрка. Помисли, бићу данас, шта видим видим, и квит.

Звиркао је унаоколо не би ли видео било шта што би му указало на оно што га је снашло.

Ништа посебно. Барака на избрешку, и ово неколико радника, пензионери што су се задржали после брања малина. Из Прибоја, Крагујевца, с југа Србије... и тројица из села, Петар Буца, Мирко Клемпо, и Марко Лисац.

Осећа Радул како га његови гледају, чује да нешто причају, допире до њега нешто као мумлање, зна да на његов рачун збијају шале.

Чује, Ширет, тај никад ништа није радио.

Чује, и како Јован говори, „полако, људи“, „не ударај јако“, „греби мотиком“.

Они навикли да из све снаге у земљу туку, па и сада...

Цела страна брда била је испарцелисана на неке квадрате, побијени кочићи, исписани бројеви, означена поља.

Радул је на броју 7.

Ради невољно, све мисли на несрећу са свињама, на онај ђавољи лавор, и оно што је видео када се са славе враћао.

То су ванземаљци, мислио је, али коме то да каже.

Гребуцкао је будаком посну смоницу, помишљао да прекине, да оде кући, али када помисли како Цајка сваки час трчи на место где је био обор, како се сагиње, њега вуче за рукав, говори да иде у Варош, да пријави...

У том размишљању стиже и подне. Радници направише паузу, под кржљавим церићем, у подножју ћувика су поседали. Зачикавали су Радула што се будака латио, и што ради као преко курца. Као нека баба, мрљави.

Као од беде, а и ови не знају шта раде, где се 'вако копа, мацка и мурдари.

Али, 'ајде, како газда каже...

Професор је седео за столом под настрешницом, отуд повремено гледао како радови теку, нешто записивао, у некакве мапе зурio.

Устајао, гледао у брда, долазио до њих, климао главом.

Поподне, када сенке брда кренуше од ријеке, професор позва Радула.

— Мајсторе, тако је све ословљавао, дођи. Радул помисли да ће му рећи да сутра не долази. Јесте, ошљарио, радио типаво, гледао около, триред је ишао да пиша, а загледао да види има ли шта што ће му указати на муку његову.

Професор се осмехивао када му приђе.

Слушај, допада ми се какоа радиш, од сутра ће на твојој парцели бити два студента који ће стићи вечерас. Радићеш, и надгледати остале како раде. Имаћеш

додатак на дневницу од 500 динара. Кажи овим сељацима да лакше ударају, да оно што нађу не оштете.

Радул збуњен, овоме се није надао. Професор пружи руку. Разумели смо се, каза.

Јесмо, одговори Радул.

И да знаш, увек на уму да имаш

Земља је жива.

Као што си ти, као што сам ја. Земља рађа, а само оно што је живо може да роди живот... Говорио је још, али Радул није упамтио, само је знао да овај човек много зна и одлучи се да остане. Да откопава, да буде пословођа.

На његову парцелу сутрадан ступише два студента археологије из престонице. Копали су полако, а када предвече наиђоше на камење, обрадоваше се к'о да су најрођенијег срели. Дође и професор. Полако сада, рече, бришите четкама. Камен је камен, мислио је Радул и наставио да копа на свом делупарцеле број 7. Још ће рећи да је и камен жив створ. Јесте, камен је жив, чуо је дослије и од студената.

Радул слеже раменима. Њему је ваљало да тако ради, да ошљари, да мацка по земљи. Да мурдари. Пролазе дани, а њега нешто вуче да копа на другу страну од оне коју му одредише. Помоћник Јован му оцрта линију куда да копа, а онда се предомисли и пусти га да

на задатом квадрату копа где му је воља. Пети дан Радул чапрља а земља никако да се одвоји од корена клек за коју се грчевито држи. Узе будак, замахну и удари поред корена. Запрепасти се када уместо тупог удара чу да нешто јекну. Радници са осталих парцела засташе.

Шта је, Радуле, јечиш? Је ли те ноћас Цајка притисла па сада осећаш како она ствар дави? Ааа? Њега обли хладан зној. И професор испред бараке уста и погледа ка Радулу. Радул хоће да извади будак, да прикрије да је њиме јако ударио, уместо да полако чапрља.

Будак као да се скаменио. Ни макац. Извадише га с муком.

Професор стиже и позва још двојицу да ту откривају. Открише нешто као плочу, па онда се указа да је то некакав камен. И професор узме мотику. Чапрљали су, шакама уклањали земљу. Пред само вече открише велики камени сандук. Саркофаг се зове, рече Професор дрхтавим гласом. Да наставимо, људи. Упалише батеријске лампе, неко донесе фењер. Професор је скакутао, осећао како му срце туче, слутуио да је откривено нешто много важно. Судбоносно.

Те ноћи месечина је била јасна као дан. Професор није могао да заспи. Устане и оде до сандука: на откривеној страни види урезане тачке. Онда схватити да су распоређене као звезде што су се понад брда издвајале сјајем. Као да су

га позивале, хтеле да му нешто кажу. Невидљива линија која их је повезивала указала се у његовој свести као слика. Све је схватио... Срце му је тукло, помисли да ће пући. Узео је лек, смирио се.

Радници су видели да се нешто чудно дешава, али нису знали шта. Стена ко стена, ова јесте налик на некакав сандук. Копкали су и гледали како професор скакуће како загледа оне урезе у камену, како нешто црта. Послао је одмах Јована у Варош да јави шта је открио.

Већ следећег дана у село су стигле лимузине. Никада више кола није ишло излоканим путем уз Брезовац. Сељаци су се чудили, још више радници.

Никада Трешњево није видело ово чудо. Стигли из Вароши, из околних градова, ваља сутра обезбедити славље, сликати се, бити у новинама. Кажу да ће доћи из Престониценеке главешине. Помињали долазак председника. Председник општине је, веле, ангажовао лично обезбеђење. Ево прилике да се његово име појави у престоничким новинама.

Увече су се сви упутили у Варош да преноће, а сутра ће се окупити по договору да од професора чују сензационално откриће.

Професор их је испратио, желео је да остане, да се прибере и спреми за сутрашњи дан. Годиола му је самоћа, сметала гужва, нервирало то што се сада

политичари гурају у прве редове. Поготово ови из Вароши који нису хтели ни пут да наспу, нису хтели ни на дописе да му одговоре.

Сео је на клупу испред бараке и загледао се у тамно плаветнило неба које се испуњавало звездама. „Цео сунчев систем не мирује у космосу већ се брзином од око 64000 км/х креће у правцу сазвежђа Херкулес које се током лета на северној полулопти једва може видети голим оком. У сазвежђу се налази више од пола милиона звезда међу којима је најсјајнија Алфа Херкулес, циновска црвена звезда, око пет стотина пута већа од Сунца...“

Држао је текст понад стола.

Јесен мирише на зрење, ветрић блажено пирка, месечина обасјава брда. Светле прозори кућа на околним брдима. Село се проредило, остали старци, а и они на измаку, ускоро ће мрак све прекрити. Поред откритог зида стоји саркофаг обасјан месечином. Видно ко по дану. На предњој страни што је истоку окренута урези, тачке. Распоређене су као звезде, она понад Остреша, понад Кука, Клика... када се споје линијама настаје цртеж из којег се ишчитава древна порука о настанку света. Њему се открила тајна, испунила судбина да каже како је живот стигао из Свемира. Он је Изабран. Ово место ће постати свето, а његово име ће изговарати с поштовањем. Долазиће из целог света

да виде, а можда ће и Озго силазити бића које ми још зовемо ванземаљци... Гледао је у тамне силуете брда Мали и Велики Остреш изнад села Висока, знао је да су оријетисани према звезди Сиријус, као и пирамиде у Гизи. Поклапа се и угао који Сфинга у Гизи заклапа са пирамидама са углом који црква у Ариљу прави са ова два брда. Знао је да то није случајно.

Често је у себи понављао Теслине речи: „Знање долази из космоса, наш вид је његов најсавршенији пријемник. Имамо два ока: земаљско и духовно. Треба настојати да она постану једно. Универзум је жив у свим својим манифестацијама, попут какве мислеће животиње. Камен је мисаоно и осећајно биће, као што су то биљке, звер и човек. Звезда која сија тражи да је гледамо, и да нисмо одвећ обузети собом разумели бисмо њен језик у поруке. Своје дисање, очи и уши човек мора ускладити с дисањем, очима и ушима универзума...“ И размишљајући на тој дрвеној клупи, испред барачице, професор Г. Т. задрема и утону у сан с мислима како ће сутра саопштити сензацију, како ће га позивати да говори о открићу свуда по свету. И то ће га прославити, можда ће Нобелову награду добити. Његово име остаће у времену као ови знаци у камену...

Пробуди га бол у леђима, осети како га нешто жуља, помисли да је заспао на клупи, и одједном схвати

да не може да устане, да је заглављен у нечему штому не да се помери.

Не сања, ово није сан, мисли, испружи руку, пипа и тада схвати да се налази у унутрашњости саркофага. Чуо је како киша пада све јаче и јаче. И хујање ветра се чуло... Киша и ветар као музика саздана од шифрованих порука у којој су се виделе оне тачке урезане на спољашњу страну саркофага, распоређене као звезде што су могле да се виде једном у сто година с врха ћувика.

Професор је зурио у све хладнији мрак, црн, безизражајан, а стваран. Осети како се мрак згушњава око њега, како га притиска са свих страна. Како се у камен претвара и он у том мраку. Крикну. У гробној тишини саркофага ни он ништа више није чуо. Запомажући узвик као да прогута камена тама саркофага... плъусак кише и грмљавина су били последњи звуци које је чуо.

О страшном и изненадном невремену што је захватило подручје А. медији су јављали као о феномену насталом због климатских промена. Једном у сто година, понађали су. Новинари су чекали у Вароши, гледали кроз прозоре како лије к'о из кабла, слушали хујање ветра, грмљавину што се проламала понад Вароши, чудили плавичастим линијама муња које су личиле на шифроване поруке.

Трећи дан, можда је био и седми дан, када се невреме смирило, а мукла тишина и магла испунила долине између брда, неколицина њих што су још остали стигоше колима на локалитет. Мислили су да је професор још у бараци, да ће саопштити чудесно откриће. Запрепашћени угледаше брдо обрасло кржљавим жбуњем, на месту где су пре три дана стајали и видели откривен зид, саркофаг, камење, и бараку с настрешицом, клупу, барачицу у којој су радници држали алат.... ничега није било. Само жбуње, стрмина и зараван без икаквих трагова. Гледали су запрепашћени призором, окретали се збуњени један према другоме, ишли уз стрмину...

Ништа? Као да овде никада није крочила људска нога. Новинар Радоје М. из познатог дневног листа телефонирао је, јављао о мистерији. Онда видеше да у телефонима, и у апаратама нема снимака. Збуњено су се освртали, никога на видуку. Изнад Корита су грактале вране, од Мучња небом су као стадо оваца пловили облаци...

Тишина притисла одасвуд. Као у камену.

Нигде живе душе.

Новинари се задржаше накратко.

Л. М. из листа „Јутарње новости“ се прекрсти...

Брундање мотора Радул чу у шумарку Клика. Ишао је да тражи печурке.

По'ита да види ко је дошао. Трчао је кроз шумицу која је до пре неку годину била њива. Све ће шума покрити, помисли. С муком се пробијао кроз трњак на брду. Када стиже виде да неколико аутомобила одлази низ Брезовац. Гледао је у ћувик, на страну где је копао.

Види, не верује: сада трава и чечварице, клека,... као да ту ништа није копано, као да ту нога није крочила.

Прекрсти се и тешким ходом пође кући.

Помисли да сања, на-кашља се, замишљен и пометен, сав збуњен, саплете се на стрмини и паде.

Бујад и трње су мири-сали на тешку влагу и трулеж, и као да га то опи а удар ошамути, он се умири. Покуша да виче, али из уста се чу само мумлање које неста у мокром коврагу.

Осети да му се мозак гаси, да тоне у земљу као да је у воду пао.

Чуло се само тупо бућ и то је последње што је чуо на овом свету.

Преплашен миш испод сувог листа дивизме шмугну у рупу.

Из крошње ораха излете гавран и одлете ка Белом Камену...

Драгиша Ћосић

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Извиђач.
Спаваш на отвореном.
У месечевој сенци.
Ваљаш се у мувином гнезду.
На чистом ваздуху удишеш
Боје пузавице Богумилке,
Скауте, Драгиша Ћосићу.
Ниси ти изабрао своју судбину,
Она је изабрала тебе.
Резбариш сунчевим зрацима,
Сликаш звезданим бојама,
Ловиш ветрењаче освете,
Освајаш хлеб аромом бесмртности,
Сам у нeredу нeredа
Са талисманом храбрости у срцу.

Драгиша,
Изрезбарио си на небу
Визије чудеса.
Напиши једну антипесму о убијеним сновима
На успону за Голготу.

12.08.2013

ЧАСТИМ СЕБЕ ТВОЈИМ ГЛАСОМ

Он је ван себе

А ми, да не би се изгубили, морамо остварити пут,
наш пут, тежак пут стварања,
онај који ће нас одвести
преко сопствених граница.
Често ме мучи једно питање у вези са нама:
- Да ли је то животна потреба
што нас је бацила на исти пут
или је нека судбина тако одлучила?

Ако је тако судбина хтела,
како ми нејаки да јој се супроставимо?
Да кренемо у рат против своје судбине и самих себе?
Да изгубимо време на катастрофу?
Да је пустимо да нас она води куда жели?
Као фаталисти ...

Мој ум се магли пред таквим мислима.
И ту мораш ти да ми помогнеш,
Да дефинишеш наш однос ...
Ја ћу следити твоју одлуку каква год да је.
Преко ових малих страница ти шаљем своју мисао.
Знам да ти је то потреба, као што је и мени била
малопре да чујем твој глас, тужни.
И чуо сам га и душа ме заболела што си ти тамо,
а ја овде.
Ко ће бити тај ко ће се наћи међу нама
да преведе ове речи за тебе написане?
И како ће разумети ово што само ти можеш да разумеш?
Када ће доћи наше време?
Овога пута ћу ти послати поштом оно што је написано.
Свакога дана сам поред тебе.
И ти си са мном кад год пожелиш.
Мисао ми лети и не могу да стигнем да је запишем.
Па ипак, све је у мени записано.
Довољан је један јак контакт да јој ослободи излаз.
Контакт толико моћан да потресе темеље живота
и промени му правац изазивајући толики бол!
Кад бисмо само могли да превазиђемо простор!
Кад бисмо могли да освојимо мало више времена
у животу на земљи!
Ипак, можемо!

Ако не затварамо мисао у простор
ограничен физичким телом,
онда смо слободни.
Тада имамо способност да постојимо
у оним просторима
које наша мисао бира.

Тамо где срећемо њега
који држи један део наше пламене душе
и требамо му да се освежи,
као што и он нама треба да се освежимо ...

Само је тамо искориштено време нашег кратког живота,
концентрише се, постаје услов за нашу вечну еволуцију.
Пружаш ми могућност да путујем чак и када ниси поред мене.
И ја путујући те држим поред себе
и из дубине душе ти дарујем све своје визије.
А ти их жедно упијаш јер су ти неопходне,
и после узнемирења првог сусрета
осећам се смиреном у нашем свету.

Твој мир и мене обавија и преплављује ме,
кад свет ми није довољно велик
треба ми још простора да се ширим даље ...

(аноним)

Радмило В. Радовановић

ОСТАВЉЕНИ ДОМ

Нико више не долази
 У мој остављени дом
 У Дивину
 Остала једна тужна
 Херцеговачка прича
 Само сунце понекад наврати
 Обасја прозоре и паучину
 Обасја и сиви кров
 Пун иглица од боровине
 Сунце обасја и Брањевину
 Спржену од пожара
 И камене стијене код Кладенца
 Траве више нема
 У парку испред стана
 Не дише ни она
 С јесени буре и кише
 Пјевају своју успаванку
 За неког и никога
 Ја у сну призовем
 Као сад
 Још по неку
 Драгу успомену

ВРИЈЕКА

Вријека је тихо стишала своје воде
 Бистра је
 У њој су заноћиле вршње
 Јутром их вадимо
 Пуне или полупразне
 Рибом гаовицом
 Врбе шуште међу њима
 Тренуци заносни
 У Дабарском пољу
 Ја давно напустих
 Ове крајеве
 Опет у јесен понекад
 Вратим се
 Иза високих брегова Засаде
 Моје срце заноћи
 Помијешано са слашћу
 Испржене гаовице
 У кукурузном брашну

Тренуци времена губе се
 У овим суровим обалама
 Много пута рекох збогом
 Усамљен у овој води с вршњама
 Ноћни вјетар се играо са мном
 Док су се облаци пењали у даљине
 Ја сад са малим рибљим завежљајем
 Плачем у опустјелом дому
 Ни једно драго лице не видим
 Нико да ме подржи у риби и вину
 Никога у драгом Дивину
 Ни вране да гракне
 Ни славуј да запјевуши
 Само туга испраћа надошле године
 Вријеме стоји на истом мјесту
 Прелази преко нас

МОЈЕ НИЈЕ НИШТА

Ово је данас постала моја кућа
 Она је стара и неусловна
 Има двадесет двије просторије
 Двије собе и кухиња
 Имају стари намјештај
 Ја не добих папир да је то моје
 Ту је некад покојни отац радио
 Мајка је то сређивала и уређивала
 Они су ту живјели шездесет година
 Надали се у мировини бољем стану
 Сањали су обећани стан у Требињу
 Прије коју годину обоје одоше у Хад
 Прије три мјесеца поштар ме обрадовао
 Уручи плаво писмо из суда у Требињу
 Четири хиљаде еврића за неплаћени
 електрични утрошак
 Све лијепо упаковано са каматама
 Ја одатле одох тачно прије пет деценија
 Они свој дуг поодавно измирили и мирно
 заспали
 На једном електричном бројилу
 Године били сви поштари медицинари
 отац и мати
 Ови први побјегоше ко зна гдје
 Моји се још преврћу у рајским вртовима
 А ја слједеће три године ако будем жив
 Од своје скромне мировине морам то да
 платим
 Ово је сад моја пјесма над пјесмама

Ово су зидови који се урушавају
 Ово је моје а није моје
 Тамо сам само у мислима
 Ово су ријечи које осјећам данас
 И никад их овакве нећу написати
 Ово је Неко ово су Они ово сам Ја

СЛИКА ЗЛОСЛУТНИЦА

Сад тамна тишина овим крајем шуми
 Трагичан пејзаж видим
 Одсликава се предио испред мене
 Коначно дођох на родно тло
 Видим једно очајање
 Кућа у леденом срцу
 Ни птице ни лептира ни зрикавца
 Врата су закључана
 Нема никог драгог да отвори
 Давни звуци су замрли
 Испред улазних врата
 Сто преврнут остао иструнуо
 Још из времена када испратих мајку
 На посљедњи починак
 Остали снови записани на парчету хартије
 Затакнути иза олука у бурету
 Мрак постао све гушћи
 Чујем и сад у себи једну клетву
 Дабогда имао па немао
 У тим ријечима замишљах
 Овај дом своја окна своје ништа
 Јавља се само давна слика
 Слика нечијих осјећања
 Слика злослутница
 Јаук болан
 И наша гробница

САМ

Сакривен у жутих ружама дјетињства
 Будим се из сна гдје сам рођен
 Борим се да не паднем тихо говорим
 Сам као стабло усамљено у парку
 У опустјелом Дивину
 Жалим за неким даном
 Жалим за смрћу
 Неких драгих неких заборављених
 Тражим нешто што сам давно изгубио

Између прошлости иза мене и нас
 Који спавамо на јутарњем сунцу
 Који испијамо вино и љуту ракију као
 некад

Сад је наша кућа сива празна закључана
 У њој нестајем сад ту лебдим
 Спокојан усамљен около ње вртим се
 Цвијеће које сам задњи пут засадио
 Није процвјетало никад осушило се
 Тешке су ове истине странпутице
 Бријест је полуосушен тако јаблани се
 повили

Све више сам жив устао из мртвих
 Остаћу ту језик моје куће знам
 Остаћу своја пјесма
 Ја сам у њој
 Сам
 У стиху
 У кући опустјелој

ЖИВОТ

Пролазе брзо сати године минуте стижу ме
 бољке
 У мраку тек руше и стежу
 Полако заборављам ко сам
 Спокојан преварен па мало заспим
 Из ока сузу пустим на себе
 У хладној соби с четири хладна зида
 Не осјећам бол знам само за патњу
 Не знам дрхтуре бијеле руке моје
 Болно је писати о горкој судбини својој
 Док дан за даном пролази без спаса
 Овај живот је лична трагедија
 Опасност и неизбежни пад у празнину
 Што је најтеже сад умријети заборављен
 А живот шути у незадовољеној жељи
 Препуштен дајем се сненом забору
 С плавим небом и овом тишином
 Лутам горак са сјенкама хадским
 Улазим у пјесму у свим смјеровима
 Уста су суха а вода скупа
 Живим још а око мене
 Трчи моја умрлица
 У језику једина својина

КЛУПА

У парку испред некадашњег стана
Понекад роде шљиве јабуке и крушке
Испред закључаних врата зује пчеле
Из старих кошница покојне мајке
Испред иструнула клупа и неки стари
столић

За којим смо некад сједили
Моји најближи и пријатељи намјерници
Ту се пила кафа са рахат локумом
Испијала лоза и конаваоско вино
У вријеме љетних жега
Нас буљук дјеце
Извлачили смо кантама воду из чатрње
Испијали је без чаше квасећи њедра
Данас посјетих своје родно мјесто
Кућа закључана прозори сиви
Влага се увукла у зидове
Ријечи немам ни са ким да подијелим
Плашим се овога ужаренога сунца
Оно полако носи остале ствари и нас
Пустош је заузела све собе
Стазе су удаљеније обронцима Брањевине
Ништа ми овдје не треба
Враћам се не осврћући
Некадашње ноћи остављам на овој клупи
Заглушене тешким и хладним мислима
Једно ништа остало сто и иструнула клупа
Драга кућа примакнута њој
И ја који сад кажем јој

КЛАДЕНАЦ

Ишао сам као дјечак
На овај мали извор
У Брањевину
Он је извирао са кишама
А гасио се у жегама
Окружен зановјети јасењем
И храстовима громким
Из наших устију призивана је вода
Тражена љепота
Сад нарастао пут
Нема ријечи ни суза
До Кладенца
Нема ко да тјера
Ни овна ни јарца

Нема ни уста плавих од купина
Ничије тијело тамо се не пружа
Вода не извире више
Само се шарка и поскок
Увлаче у напуштене рупе
И у ову моју пјесму
Која је постала болна

ПЕПЕО ЗАБОРАВА

Моје самотно срце види плаво небо
Крије патњу иза тамнога лица
Оно би да пјева да иде за пјесмом
Ко зна да пјева зна и да живи
Мјесто гдје се родих сад је безбрижно
Сви млади одоше у свијет стари у Хад
Нико се није вратио ја сам данас сам
Ноћ се боји њихових ријечи о повратку
Сви су они давно изгубљени
Моја меланхолија открива њихова тијела
Која су без мириса трајања лица и наличја
Моје ријечи остају у уснама плаше се
Пустош је населила дивински крш
Овдје се више не играју дјеца стари
издишу

Све је ишчезло у раном буђењу
Не можеш видјети ни птичији плијен
Не можеш чути ласицу ни миша
Само остаје црни камен и гомила смећа
Ништа се промијенило није
Само се змије пресвлаче
И змијске кошуље свлаче
Једно по једно негдје одлази
Вријеме је да и ја спустим засторе
Овдје убрзо сви ће заспати
Црни пепео заборавља
У пустоши
Сам ће себе разгртати

ЛАКУ НОЋ

Ја се данас полако давим
Не могу да дишем
Треба под хитно да одем
У хитну помоћ
На једну инхалацију
Сад ми се чини срце ће стати

Сам у соби
 Сам лицем у лице
 Изгубио сам ријечи
 Тражим пут до врата
 Тијело у чудноватом кошмару лебди
 Мој црни мозак бијели камен порађа
 Жао ми да сад умрем
 Хоћу још једном да те видим
 Хоћу ружину латицу
 С пољупцем да ти поклоним
 Упалим једну свијећу и кажем
 Доста је
 Лаку ноћ
 То је мој
 То је наш
 Крај

МИРОЋИЈЕ

Волио сам љубавне стихове Ђеа Богзе
 Читао их гутао и спавао с куварицом
 једном
 У Хадити у Ираку тада ратном
 У контејнеру је била њена соба
 Са два кревета један њен а други цимерке
 Бранке
 Она је била пуначка старија од мене
 Имала је тада тридесет четири године
 Водили смо љубав свакодневно
 Цимерка се само врпољила у кревету
 Једном кад нам попуцаше жице испод
 душека
 Постависмо нека врата на кревету
 Тамо ничег није било осим пустиње
 Ни кина ни позоришта ни музике
 Она је ишла и долазила са посла
 У ту малу контејнерску собицу с љубављу
 Она је мирисала на лук патлицане паприку
 Наш секс био је зачињен тим мирођијама
 Читајући лијепе стихове Ђеа Богзе
 О некој слушкињи Марији и Аники
 лијепој жени
 Петра Кривог написах ове ријечи
 О мојој незаситој куварици коју опјевах
 У посљедњој олуји
 У том нашем рату вавилонском
 И љубави тешкој разузданој

У МРЕЖИ ЖИВОТА

Ја се данас ухватих пера и сукње
 прошлости
 Враћам се у свијетлу мрежу живота и
 стиха
 Покушавам исписати што је речено и
 неречено
 Те ријечи још у мени живе
 Нада ме чува и вјерна уста жене
 Жене што сваку вече испија мој сан
 То је игра која крвотоком кружи
 То су руке високо раширене привиђење
 жудно
 Једно непокретно љето старе успомене
 Траје у гласу ништа се не мијења
 Сад понекад видим ко бјежи ко остаје
 Овај немир подсјећа на птице селице
 На Еол распламсани на маховину њежну
 На давни глас што ми рече збогом
 На један парфем на жену коју немам више
 Зато никад не постадох дијете среће
 Постадох пјесник мита кога разумију кога
 споре
 Тјешим се бојим да ће ме распети
 Мојом ријечи мојом руком убити
 Мртвим сном заспати постиђен устати
 Исписати један стих без знака симбола
 Знати што је било а не знати што јесте
 Писати о љубави прелијепој од презира до
 усхита

Стеван Д. Јовановић

НОАР

Мене се не тиче
да ми кроз приче
потече хронолошко.
Желим делове
разуђених догађаја
до краја

Сећање у сећању,
флешбек у флешбеку!
Све спроведено у питање.
Кратке, јетке реплике,
цинични дијалози
ласцивних конотација,
црнохуморних, духовитих
опаски

Иронично ослоњен на прошлост
контровезног ефекта неухватљивости
главног јунака

еволуирам
хладнокрван и уравнотежен
те депресиван и пристрасан
тражући сопственог убицу
тако да га никада не пронађем.

Заточеник сам своје амбиције,
жртва промотера и менаџера,
светина против малог човека.

Бестрага!

Црни асфалт рефлектује светлост
неонских реклама и уличних светиљки.
Унутра је негде мноштво саксија,
црно-бела изнајмљена соба, тескоба,
песимист трен
уравнотежен, додељен, мрачно
расположен,
и много биљки и све се осветљава
и све се залива и све расте...

Визуелна метонимија...
Лица су нам прошарана од венецијанера!

У простору широког плана, из горњег
ракурса
излази зграда, доминирају издужене сенке,
фигуре људи трче сумануто клижући се
на асвалту влажном од кише. Параноја.
Дивота!

Ноћ светлости и сенке, чиароскуро декор,
изнад кадра нема живота...

А град миран и тих, град беживотан,
непокретан, дистанциран,
невине душе у мрачне буцаке увлачи, баца
своју мрежу,
разбуцава равнотежу и ствара.

Са тротоара једног од тројице засмејава
један од двојице, сигурно пајац.

Флешбек, флешбек, војсовер, смех, тајац...

Антитеза. Романтични декор. Прекор
 лепих заљубљених преступника и
 њихових обнажених тела. Шалим се...
 Антитеза. Затим коњи спокојно пасу на
 пространим заталасаним пољима. Џунгла
 је на асфалту, у асфалту кал...

Позови ме, опозови ме – на бал!

У ноћном клубу, јефтином хотелу,
 полицијској станици,
 канцеларији, доку, снек бару, дракстору,
 фабрици,
 складишту, оронулој кући, боксерском
 рингу, железничкој
 станици, ресторану, само сачекај да
 посрнем а ти постанеш
 неверна и фатална. Љубави, не пријаш ми!
 Карактер ти је преоптерећен! Силян али
 опасан и нестабилан. Мила!

У овом скученом изнајмљеном собичку са
 похабаним намештајем
 или у велелепној вили или луксузном
 апартаману теби дајем,
 теби дајем... карту за рингишпил, мила,
 лутку, акваријум, стаклену башту...

Бејби, дај наговештај кошмара или сам
 кошмар тај!

Сирене аутомобила, аутобуса и возова
 рукополажу замке, бекства и потцене... и
 ланце.
 Клаустрофобије сугеришу безнадежне
 просторе!
 Копка клопка. Копка клопка, копка клопка.

После младог месеца склекова
 описани круг и описани квадрат
 дају природни склад...
 Види ме сад... Надвигор...
 У пупку ми је чвор...

Свезнајући сам приповедач,
 усмеравам водим, годим...

Кроз делиричну атмосферу
 збркане нарације
 тенденциозно нејасне.
 Ја нисам неореалист, чак и да јесам,
 чак и ако јесам, ја нисам неореалиста.
 Пљујем, друштво своје критикујем,
 бежим од закона, приватник,
 авантуриста, убица, расцепљен,
 талац судбине, физиопата,
 патолог страсти, смрти,
 фантазије и хорора.

Једног ћу кадра постати себе свестан. Да!
 Само да се макнем из ове анксиозности
 и окренем се изолационистичкој
 политици.

Под маском популарне забаве
 или недајбоже неке заразе
 унећу зрелост и иницирати разој.

Са длана вам дувам у лице
 швапски експресионизам, галски поетски
 реализам,
 и неореализам бамбина,
 са длана у лице сва места радње,
 динамизам,
 субјективизам, нихилизам, страх. Панику,
 симултанализам

Ја сам град!

Лишен филозофске запитаности
 херојске или антихеројске харизме
 предодређен за суморан и
 клаустрофобичан
 простор, тврдокоран...

Чиним оно што треба да чиним.

Камера више простор сабија него шири.
 Дуги кадрови, елегантна оштрина фотоса
 и онда, у трену несмотрености, догађа се
 нешто
 чему се нико није могао надати.

Биљана Дојчиновић

КНЕДЛЕ ЗА СУПУ

Ко то свраћа у зграду прекопута
 Куца
 ”Време је”
 Пред улазом ниже
 Лакиране комодe
 Пожутела дрвена врата са стаклом
 Умашћени кауч давнога детињства
 Рке неке
 Окрећем главу
 Стил ме што и ово видех
 Као да сам наишла на нечију душу
 Голу

Онога дана када је јављено да је Луиз
 Глик
 Добила
 Нобела
 сетила сам се некога ко ми је
 на своме и њеном језику
 глумио Кирку
 у последњим данима сомота
 ког су већ начели мољци
 када се велико претварање
 окончавало
 отишла сам на YouTube да чујем њу
 лично
 пусти баршун и баритоне,
 једна нервозна жена брзо брзо
 оштро оштро
 говори говори
 удара удара

СТО

На почетку беше сто
 Цементна плоча са
 Четири пастелне
 Керамичке плочице
 У обручу од бурета

На чврстим челичним
 Ногарама
 Понос мога оца
 Његових руку дело
 Тако практичан
 Тако једноставан
 Стајао је уместо куће
 На првој нашој ледини
 И опстао и кад су
 Воћке и куће
 Населиле пејзаж
 Пренели смо га и
 Пред следећу
 Мању и топлију
 На том смо столу усрдно секли
 И месо и хлеб
 Нарочито лук
 Ређали гњиле крушке
 Јабукe са мрљама
 Љуштили паприке
 Толико слатке
 Да су осе насртале
 Ниоткуда ми
 Тај сто
 Сада у памети
 Ружне су биле
 Плочице на њему
 Розе плава резедo и жућкаста
 На сивој бетонској подлози
 Да ли још стоји тамо
 И беспоговорно служи
 Новим власницима
 Јуче сам оставила
 На округлом сточићу
 Хотелске собе
 У Петрограду
 Пола црног доброг хлеба
 (Не уем да бацим
 Хлеб
 Нека га почисте пословно)
 И
 Кутију ратлука
 Севап је
 (Корица је покривена сусамом
 Црним и белим)
 Сви столови по хотелским собама
 Исти су
 И собе су исте
 Блудне близнакиње

Њима је свеједно
 Негде је само
 Лево
 Стављено на десно
 И тако се разликују
 Али ти мали округли
 Столови
 На које полажем
 Кафу
 Чај
 Доручак
 Непоједени хлеб
 И
 Прекобројни
 Turkish Delight
 Зуре у мене
 Зуре
 Розе плава резедо и жућкаста
 У цементном кругу
 Наш породични
 Византијски мозаик

КНЕДЛЕ ЗА СУПУ

Једно јаје
 Снажно умућено
 Соли свакако
 И гриза по осећају
 У осећају је све
 Рекла си
 Да можеш да умреш
 Сад
 Кад су ми кнедле за супу тако
 Супериорне
 И стварно јеси
 недуго потом
 А зашто сад поваздан
 Висиш са мном
 Нада мном
 Поред мене
 Око мене
 У кухињи
 Рерни
 Супи
 Шерпи
 Још прстохват-два,
 Сантиметар један
 На вр' ножа

Никад те не сањам
 А и што бих
 Кад си око шпорета
 Са оцем преврћем палачинке
 Форхенд бекхенд
 То има неког смисла
 А ти се у све мешаш
 Од квасца до глазури
 Још гриза
 Или воде
 Соли можда
 Времена времена времена
 Још!

ПРСТ СУДБИНЕ

Мало је подухвата који се могу мерити
 С изласком пужева после кише у граду
 Смртоносно спори док их нагон гура
 Преко несавладиве пучине асфалта
 Док ходам одсутно
 Крцне љуштура под ципелом
 Зла сам коб и егзекутор
 Искупљујем се
 Разбацујући друге по оближњим
 травњацима
 Слуते ли колико је
 Скупо плаћена а сасвим случајна
 Та њихова назови судбина

ПОГЛЕД НА ДЕЛФТ

Онај квадрат светлости што пада између
 две зграде
 На спржену жуту траву мале ливаде
 Пуну псећег измета и гнезда комараца
 Али то се на овом светлу одавде не види

Кола пуна лубеница испред улаза у зграду
 Стратешко место за све жедне лета гладне
 Што проналазе путеве испод главне улице
 Али намера се на овом светлу не види

Крештави глас продавца који непрекидно
 говори

Некоме нешто у мобилни телефон и пара

Речима звуком значењем својом муком	уши	У тесну кухињу
Али то се на овом светлу одавде не чује		Носећи прасе на ражњу
У шест поподне у летњем дану гледано с		Умотано у новине
	прозора	Непечено и бледо
Наранџаста светлост гори у даљини		У прасету фазан
Зелене шарене црвено располућене лопте		Модра очерупана птичица
Штите повијена леђа момка наднетог над		Очишћена од достојанства
	поруке	Делиција
		За тебе
Спољњег света		Носио
Само онај ко приђе види две танке чврсто		Преко седам гора и
стиснуте усне		Седам мора
И поцрнеле нокте		Звер
Ако мари да у њих погледа.		У звери птица
		А у птици кључ

ФАЗАН

Понекад надлеће градску петљу
Ниско и лагано
Ил' шета по јавном травњаку
Испред косилице која урла
Дуги реп
Црвена главица и плавичасти врат
Што се прелива на сунцу
Сетим се
Како је
Твој поново нађени ујак
Једног јутра умарширао

ВАЈДА

На јануарском леду
Пепела пратећи траг
Помислим
У шта све корисно можемо
Да се преобратимо
Понеси соли на својим ципелама
Када међу хладне пределе
Заћеш
А труње пепела од мене
За сваки случај
Да по замрзлим путевима
Сигурно газиш

САГЛЕДАВАЊА

Адам Пуслојић

ПОВРАТАК БУДНОГ СИНА

На трагу симболошке и семантичке
дешифрирације најновије песничке књиге
Радомира Андрића «Својта из Љубомира»

Радомир Андрић је осведочено блиставо име своје песничке генерације, која је битно и трајно обележила савремено српско песништво у последњих пола века. Тај нараштај је, у збиркама и поетичким наступима и акцијама насталим на трагу «најновије српске модерне» (од Васка Попе, Миодрага Павловића, Стевана Раичковића, Ивана В. Лалића, Јована Христића, Борислава Радовића... све до наступа Томислава Мијовића, Бранка Миљковића, Бранислава Петровића, Матије Бећковића, Љубомира Симовића, Вите Марковића, Александра Ристовића, Србе Митића, Божицара Шијице, Вука Крњевића, Милована Данојлића, Александра Петрова, Ивана Гађанског, па надаље) ступила је «на песничку сцену» у новом таласу имена - попут Милана Комненића, Гојка Ђога, Милутина Петровића, Слободана Ракитића, Ивана Растегорца, Пере Зупца, Радослава Златановића, Даринке Јеврић, Александра Секулића, Србе Игњатовића, Стевана Тонтића, Рајка Петрова Нога, Мирослава Максимовића, Братислава Милановића, Раше Ливаде, Јована Зивлака, Новице Тадића, Радмиле Лазић, Слободана Зубановића, Душка Новаковића, Злате Коцић, Ђорђа Сладоја, Драгана Јовановића Данилова, Мирјане Божин, Миљурка Вукадиновића, Иване Миланкове, Видака Масловарића, Војислава Деспотова... а дало би се још подоста набројати значајних имена, у првом реду из уметничког удружења „Крајински круг“, попут Власте Младеновића, Драгољуба Фируловића, Драгана Мраовића, Живка Николића,

Вишеслава Живановића, Горана Вучковића, Саше Јеленковића, Милоша Петковића, Саше Скалушевића.

Сва та имена ја изговарам у себи, тихо, свечано и одиста достојанствено, као у каквој молитви. Уосталом, она и чине кључну окосницу моје антологије једног вида нашег новог и најновијег песништва коју сам насловио «Антологија битних песника новог српског песништва». Још на њој радим и бдим.

И, коначно, ето нас у изабраној теми. То је, нада све, једно круцијално питање: шта је то што све ове песнике унеколико може пресудно и усудно обележити, па и удесно издвајати...од оних других, који исто креирају своју поезију, а брижно и истрајно негују стих у својим душама и духу? Одмах да кажем: то је дух звани ониризам - језичке крилатице и семантичка јерес, спој складног и густог «ткања језика», клокот појмова, грч у срдачном трку, Ерос и Танатос у истом даху, прелест магичних визија и хир маштарења. Из тога неумитно настају врла судбинска дела, како у музици и слици, тако и у полифонији песничких «откривења», које често називамо видом тзв. «метафизичке» поетике. Нека нас

зато и не чуди став да се, више од века, између поезије и молитве почесто ставља знак једнакости, култни и о/култни у исти мах.

Пренесено на тематску и семиотичку матрицу песништва, то ћемо, у првом реду, препознати у виду певања о симболима

«рода и језика», незабораву и имајизму родног краја и домовинског тла, рождества и огњишта, као и о свим видовима «семантике љубави», коју је као видовити песник - међу првима, још крајем XIV века - наслутио и исказао наш Деспот Стефан Лазаревић, у свом гласовитом делу «Слово љубве». И зато нас, ево, стигосмо и до најновијег поетског с/пева Радомира Андрића: «Својта из Љубомира»! *In medias res...*

Такорећи, он је већ у наслову своје збирке осветлио и озрачио ова два основна «символошка» постулата метафизичког пева, оличених у речима «својта» и «Љубомир». Да узвратим и сам. На овај, тако својствени поетички усклик

Радомира Андрића - «Својта из Љубомира», узвратио сам исто ускличником у наслову својега написа: «Повратак будног сина»! Реч је, ето, о узвратном чину именовања и Ослова. Ако је наш Радомир, у појмовном усхиту речи «Својта», могао сврховито да допре и то метаморфозе једне речи која је, у основи, тек нечије «лично име» - Љубомир, у неочекивану и блиставу ознаку читавог света - као чина «Љубве» и љубави, ја сам онда познату синтагму «блудни син» препознао и прочитао, сада, као - будни син! Својеврстан мотив и репер за ову моју „накнадну читуљу“ ја сам био изнашао у једној од песама («Херцеговина») са самог почетка Андрићеве књиге:

„Одувек сам
добро знао да ће ми
рећи где си до сад
одметнути сине“.

Његова, родна, домовина - именом Херцеговина – прекорно пита свог одметнутог сина: еј, сине мој, где нам ти... оде? Као свој одговор, БУДНИ СИН и сада песник, даје целу једну... књигу своје/врских стихова. Да сада, уз овакву објаву књиге, обавезан сам одмах допунити свој исказ и ставом да су најбитније песме у

њој (попут «Међе», «Ближе ватри», «Знамен», «Потајница», «Иза врата дуго неотвараних», «Грачаница Јована Дучића», «Најдужим дахом», «Насупрот тмини злоћудних времена»...) готово редом доказују да су у својеврсном семантичком дослуху са самим насловом и песничким кредом Андрићеве књиге у целини и њеном уверењу и усмерењу. У песми «Ближе ватри» (у чијем наслову реч «ватра» треба поимати и читати као... огњиште!) имамо стихове:

„шта све може рећи Човек
Верујући
и кад ћути“.

Блистави, зар не?

У свом надахнутом поговору за Андрићеву збирку, др Даница Андрејевић да «наизглед недоречени, елиптични стих Радомира Андрића», који је «лирска својост и гејзир метафизичког» треба примати обазриво и обзирно:

„То је лирика средишта и суштина, сабрана у центар круга, у жијну тачку која је и сама квинтесенција кружнице“. Мени је овај њен став близак и посве природан, очито, као и то је и њој близак и логичан мој, који она и цитира:

„Адам Пуслојић назива песников стих - муњама ума или муњограмима“.

Овај мој концизно исказани став о блиставој, изазовној и раскошној песничкој збирци Радомира Андрића «Својта из Љубомира» једино и треба (засад) примити као својеврсни знак- ускличник о тој истој књизи и, разуме се, као (природно!) сабратско удивљење унутар саме наше Генерацијске Својте.

Београд,
марта 2022.

Маја Белегишанин Ивановић

СОНЕТНИ ЗВОН ИСТОРИЈЕ, ВЕРЕ И СТВАРАЊА

(Обрен Ристић: *Часни сонети*, Православна реч, Нови Сад, 2021)

Обрен Ристић, аутор запажених песничких књига – између осталих:

Сређивање утисака (1996), *На истоку, у Србији* (2002), *Господ је велики поета* (2009), *У горама чудо* (2017) – пише поезију ослоњену на српску духовну традицију.

Таквог је усмерења и његова нова књига *Часни сонети*, у којој су наноси историје и вера уткани у лепоту ових сонетних бројаница. Књигу чине два сонетна венца, „Венац Творцу“ и „Неимарима древним“, и два циклуса грађена од сонета, „Инима знаним“ и „Видео сам други свет“. И сонетни венци и сонети одликују се особеним, узвишеним певањем у ком су моћне архетипске слике удружене са промишљањем историје и слављењем стваралаштва и природе као Божјих творевина.

„Венац Творцу“, објављен још раније као засебна књига (2009, у више издања), слави стваралаштво, при чему је у центру Божје стварање. Сама песма јесте тема првог сонета, а њено стварање није лако јер јој претходе „дани и ноћи предугих лектира“, а ти дани, у другом сонету, стварају књигу која чува и претке и потомке и којој и сам песник дописује страницу. У трећем сонету је слављење Творчевих дела; овде се јављају и сакрални симболи – чесница и заветне књиге, да би се у четвртом сонету појавила – житија. Пети сонет узноси стваралаштво песничко и обилује светлосним сликама, а мотив часне трпезе и древне Књиге која се отвара уводи, даље, и остале ствараоце, неимаре који изливају звона. Овај сонет има и лепе сложенице: светлосац, звездокосац, мада и друге сонете краси лепота језика која призива древност. Објава Творца у шестом сонету, „у првом

зраку сунца“, праћена је узвичном интонацијом у терцетима, који се смисаоно дозивају са терцетима трећег сонета.

Обрен Ристић је и песник Истока и свог завичаја, па тако у седмом сонету извире предео Старе планине, а у том пределу и потрага за песмом („Како Песми прићи“). Песма је написана великим словом, јер то није обична песма него суштинска, узвишена творевина која ипак, ма колико била савршена, не може бити у равни Божјег стварања. И девети сонет говори о стваралачком напору („Страшан је напор да речи не изгубе у гласју / Апостолски завет да опевају суштину смелу“). Но песник је уткан у свој завичај и осећа његову магијску снагу. Могуће да га то покреће на узвишено стваралаштво о каквом је реч у десетом сонету који је пун сакралних симбола (фреске, причешће), но ту је и антички Одисеј са којим се песник поистовећује.

Величанство природе и опијеност песникове тим просторима светлости и лепоте краси једанаести сонет у ком су здружене појаве сунца и месеца, ватре и воде, биљног и животињског света, да би у дванаестом сонету прхнуле „све тајне анђелске као плахе птице“ и дошла благовест Господара. У тринаестом сонету описано је светлосно стварање песника, велича се и песма и дом, али полако се наговештава и преокрет који ступа на сцену у четрнаестом сонету – слике хаоса, апокалипсе којасве разбија. Први терцет садржи песникову апострофу, позив дану да осване, и закључак о себи: „Ако сам песник само ме овде довољно има, / у гласу Биља и воћа, у цвећу и трњу“.

Петнаести сонет, магистрални, сабира сва дотадашња кретања мисли и осећања у једну целину која одзвања и мотивима и сликама претходних сонета при чему се, опет, на узвишен начин дозивају стваралаштво песника и стварање Творца.

Занимљива је чињеница да сонетни венац Обрена Ристића и на метричком плану осликава ову динамику промишљања и доживљаја: стихови су веома дуги, без

утврђене цезуре, налик су на прозни говор чему доприносе опкорачења и одсуство стандардне интерпункције каква обично постоји у сонетима других песника. Но и поред тога стихови имају своју посебну, унутарњу мелодију (велико слово је маркер паузе и новог почетка), а ту су и богате, разнолике риме; терцети су својом схемом рима одвојени од катрена, чиме је очувана она суштинска напетост класичног сонета.

Узвишени тон певања краси и други сонетни венац, „Неимарима древним“. У њему су поједини мотиви исти као у првом венцу, а пре свега слављење стваралаштва, с тим што се овде стварање односи претежно на неимаре. И мотив завичаја такође је овде важан, помиње се Стара планина, Тресибаба... „Фреске мајстора сербских“ и увођење неимара у првом сонету наставља се у другом сонету у појашњење зашто су они погодни, да би у трећем одјекнули – сећање на „Свето Косово“ и „Историја наша болести и гробља векови плача“, а у четвртом сонету промишљање песниково стапа се са обраћањем Господу као једином који зна „праву меру“. А праву меру наслућују стари мајстори, у петом сонету, „дедови наши“ који су умели да саграде дом ослушкујући појаве природе и пратећи небеске знаке. У терцетима јавља се мотив песме: „Поезија је љубав на свим језицима!“ да би се у шестом сонету савила песма, и ту песник открива да је „Божански сонет Песма у којој и данас тихо / Путујем небесима“. О свом стварању, „на истоку“, пева и у седмом сонету; сјај и топлина сунца бију из ових стихова а метафизички пејзажи красе и овај сонет, као што су обележје Ристићеве књиге у целисти.

Светлошћу је натопљен и осми сонет, значајан и по томе што песник помиње и Дису и „праведних Сербска душе утопљене“, док девети сонет доноси песников свечани утисак у цркви на празник Васкрсења Христовог. Певање о неимарима древним „отврдних руку“ наставља се у десетом сонету, у ком је и важан топоним Лепенски вир, као што је Света гора уведена у једанаести сонет, где су и „источне шуме“; древност

проговара из ових стихова, а ту су и „невесте из завичаја“. А чудесни неимари, блиски тајнама поезије, опчињавају песника у дванаестом сонету, док је призивање Господа конкретизовано, у тринаестом сонету, потчињавањем дивљих ветрова; овај сонет доноси сједињење дана и ноћи и уводи – „сутрашње варваре“. Древност Србстватеља је четрнаестог сонета, у ком се песник дотиче и теме лажности Грчке и Рима, док у петнаестом, магистралном сонету спајају се времена – давни неимари и сутрашњи варвари, а то укрштање историје и визије обележава како овај сонетни венац тако и Ристићево певање у целини.

Сонетни циклус „Инима знаним“ садржи сонете који су посвете другим књижевницима или личностима с којима је песник на неки начин повезан: Срби Игњатовићу, Недељку Богдановићу, Зорану Радмиловићу, Слободану Стојадиновићу, Бранку Миљковићу, часним оцима, оцу Симиши и Љубомиру Левчеву. Сваки сонет садржи споне са ликом или делом оног коме је посвећен, а такође је сваки и мали полигон за песникова размишљања и визије, као на пример сонет „Последњи дан“ чији је мотив песниково виђење завичаја на дан апокалипсе. Дар Обрена Ристића да дочара природу посебно се огледа у сонету „Јутро“ – виђење мора и сунца али и визија негдашњих војника и осећај историје која се наталожила, као и спој минулог и будућег, дају овом сонету метафизичко звучање. Сила природе оличена је и у сонету „Балада о старопланинском коњу“, и у сонету „У горама чудо“, где опет искрсавају „митски коњаници“, а у сонету „Уз Дунав“ оживљава Крајина а валови „сплићу историју и песму“. Мотив песме присутан је и у сонету „У граду убијених песника“ и у сонету „Заточеник у песми“, у ком песник разматра однос свог живота и поезије и поставља питање о неопходности певања.

Сонетни циклус „Видео сам други свет“ садржи четири сонета, али и поред малог броја сви они исијавају пуноћом песниковог казивања и просјајима оностраних у описима морског амбијента, где пејзаж није

дат сам ради себе већ носи трагове вечности и промишљање лирског бића, песника и путника, задивљеног „У светлосној кочији од ведрих мисли и љубави“. И сами наслови – „Вода која спаја“, „Сијам таква ме радост обузима“, „Ако се овде догоди смрт“ и „Птица из завичаја“ – упућују на оностраност и лепоту. Поједини сонети немају схему рима која би повезала строфе, или уместо рима имају само асонанце и алитерације, али одсуство рима не ремети мелодичност песме ни свечаност казивања.

Стиче се утисак да је овај сонетни циклус назнака будуће књиге, а мотиви истока, завичаја и стварања на посебан начин звоне у овим сонетима.

Звон песама у књизи *Часни сонети*, удружен са брујем историје, оглашавањем вечности, вером и стваралаштвом (људским и Творчевим), чини ову књигу вредним остварењем, које је и штиво за уздицање духа и мелодијско пливање у таласима давне а модернизоване форме сонета и сонетног венца.

Слика Данице Крстић

Љиљана Лукић

ОД РЕАЛНОГ ДО НАДСТВАРНОГ

(Драган Марковић, *Мали изгледи*, КОВ, Вршац, 2021)

Савремена српска мисао, која је небу склона и облацима који по њему плове, изненађујући нас својим необичним тематским профилима и још више реченичним вибрацијама, не само зачудним и непредвидивим него и замагљеним маштовитим преокупацијама, знаним најчешће самим ауторима написаног, пробија се све више у сам врх наше лирике па, освајајући и значајна књижевна признања, скреће пажњу на своју несумњиву вриједност и чаробништво. У једном интервјуу пјесник Драган Марковић истиче: „Српски језик је један раскошни врт испод ког лежи рудник зачудних речи и заумне музике“.¹

Драган Марковић / Лозница, 1978 / је такав раскошни врт раширио пред нама својом збирком пјесама *Мали изгледи*, која је пуна непредвидивих тематских изазова и раскошног лексичког блага, пружајући нам необичну и досад несазнајну слику поетског саопштавања. То су пјесме на какве нисмо навикли а самим тим су интересантне и неуобичајене. О чему пјесник пјева? Ево неких наслова његових лирских творевина: *Главоломка*, *1/12*, *Јутро у Таиђију*, *Буба-гром*, *Стари Римљани*, *Гроб врховног свица*, *Мало је много*, *ништа је све*, *Бициклат*, *Праље*, *сушиље*, *бубаивабе* и др.

Наравно да смо збуњени овим насловима и бићемо још више кад прочитамо те пјесме. Ипак, пјесник ће нас утјешити већ првом пјесмом *Главоломка* у којој пјева о вјековном убијању људи да нам на крају пјесме подастре поенту: Све ово траје тек последњих 14 милијарди година. А ми се отимамо за једно пишљиво сутра. Чини се да је човјекова борба узалудна, јер оно што није речено у пјесми, наслућује се у њеном контексту. Сваки човјеков напор је већ унапријед осуђен на неуспјех самим тим што је човјек смртно биће. Велики пјесници су они који нам дарују ријечи, али пружају могућност да ми наслућујемо шта иза њих стоји те би се могло рећи да је ово запажена пјесма чију вриједност не можемо мимоићи.

Марковић је пјесник овог нашег хаотичног времена. Он постиже ванредне ефекте издвајајући карактеристичне примјере с разних земљиних меридијана, из рзних дијелова свијета. Тако у пјесми која носи прозаичан назив *Јутарње вести* обједињује несрећне догађаје из либијског града Сирта, гдје је, на једној свадби, од бомбаша самоубице страдало најамње тридесет људи; или у ирачком граду Мосулу, гдје је бомбаш самоубица на сахрани убио многе, или бомбардовање хуманитарног конвоја у сиријском граду Алепу, гдје су опет многи страдали. Али управо тада стиже вијест да се урушио претходне ноћи пробијен тунел, опет уз велике жртве. Иако је у току акција спасавања, изгледи за спасавање људи су мали... Марковић вјешто компоује ове тужне детаље са временом у природи: Време: Данас ће бити слеп² и сунчан дан. / Максимална дневна температура / до 28 С...7 Предвече је могуће наоблачење у североисточним крајевима... Мали изгледи за оптимизам указују на човјекову немогућност срећног битисања у животу. Ту синтагму

1 Драган Богutowић, Драган Марковић, добитник Награде «Бранко Ћопић», Вечерње новости, 15. и 16. фебруар 2021, стр.18

2 Слеп – да ли је грешка умјесто лијеп?

мали изгледи пјесник је издвојио и као наслов књиге, али по ријечима Ранка Павловића³ мали су изгледи да ова поезија остане незапажена.

Необичност Марковићеве лирике огледа се и у наслову пјесама. Тако наслов једне су бројеви 1/12. Пјесма почиње стиховима: Пчела у току целог свог живота / створи тек 1/12 кашичице меда којим ће се ,као неком обладном, пјесма и завршити. Али унутар те творевине пјесник ће споменути дјелатност бабице и целата који дочекају и испрате читаву варош / паперјастих главица и чворноватих главурди; и даље спомиње: смртоносна шкорпија која има шансу да у месо напасника убризга благотворни отров исто онолико колико / и играч лотоа да добије главну премију. И риба ће ући у пјесму јер успијева да , убачена из воде у ватру, настави да плива све док не пређе линију хоризонта. Коначно пјесник долази и до самог себе стиховима: Песник искива хиљаде и хиљаде стихова / и не успева да блесне епитаф ни пчели, ни бабици, / ни тек рођеном, ни умирућем, ни целату, / ни шкорпији, ни риби, ни самом себи. Оквир пјесме заокружују већ поменути стихови о пчели и њеном меду.

Након ове пјесме питамо се куда све може да заплочи пјесников брод, у какве ћемо то лавиринте ући, како ћемо их схватити и како протумачити. Чини се да пјеснику и није стало до тога, да он пјева по диктату својеврсне Музе која, опет, ни сама не зна, шта ће јој пасти на памет.

Да је тако пјесник ће нам сам потврдити у пјесми *Ри-ри*, у којој пјева: Ри-ри је птица о којој готово ништа не знам, / осим да свија гнездо у сенци ове песме. Кумим те песмо реци ми бар нешто / о ри-ри, кад дође, кад оде, од чега гнездо гради? / А песма ни да бекне ни да ририкне. Пјесник истиче да вјерује како ће се он и ри-ри срести: тек онда када јој ова пјесма ускрати гостопримство. Ипак, завршетак је неочекиван: Малочас добих телеграм у ком пише: „Ри-ри није птица! Ни ти ниси човек!“ Необичност иновација у пјесми, лапидарност њиховог исказивања доводи до метафизичких инсинуација кад се обједињују стварно и иреално, сан и јава. Добијамо утисак да је у том свијету све могуће и да јава прелази у сан.

Таква је и пјесма *Јутро у Таиђију*. Марковић воли далеке предјеле, непознате градове. Те даљине нису биле стране ни Црњанском и он је волио да их помилује благо руком.. Марковић пјева како рибари тог јапанског града лови делфине суровим методама, мрцваре их и при том делфини плачу жалопојку танану. Али овај пјесник ће пренијети патње делфина на људе и то необичним преливима који морају да нас очарају: Целе се ноћи мрежама заробљени / копрцају и једни друге тешећи / мру, / у сну предсмртном, у злокобној несрећи / у муљ и беду људску зароњени; на пучини се помаља замајац огњени. Трагична судбина животиња (делфина) пренијета је на људе који умиру у великим мукама. Али и ту се јавља хумана порука да људи тјеше једни друге, настојећи да ублаже предсмртне муке.

У пјесми *Буба-гром* пореди се пјесник са јеленком јер су обојица ноћне птице. Народ зове пјесника буба-гром и левим шкрабалом и бедним пискаралом. Марковић ће изрећи песимистичне ријечи о себи и својој сабраћи: Песници су врста која полако изумире, јер, / забадајући нос у Ништавило, постају одвећ јалови, / А и женке им се рађају бремените. / Зато песници умиру пре самих себе. Марковић истиче да пјесници већ у мајчином стомаку кујући први стих рађају се старији од света и у њиховом језику свака реч мора имати и реп и рокове, / Када најзад добије свој коначан облик постајући буба-гром,

3 Ранко Павловић: Драган Марковић, *Мали изгледи*, КОВ, 2021, препорука књиге (унутрашња корицна страна)

Живи свега неколико недеља и стиже једино да оплоди прву женку / која се усуди да крене у загрљај /огромној сенци пропетих црних рогова. На крају песник и буба-гром каткада укрсте рогове. Лирски субјекат у овој поезији често је изједначен са својом инкарнацијом у другим видовима живих бића те се чини да је природа једна и недјељива без обзира на разне појавне облике.

Драган Марковић је пјесник контраста, парадокса и ироније која најчешће прелази у аутоиронију. У пјесми *Магарећа срећа* он ће истаћи: како су га потковали лажном надом те га је пратила лоша срећа у животу: Пландовах, певах, брстих лисје да би на крају добио: дум-дум-дум у чело. У пјесми *Узалуд и бесмислено* опет наилазимо на парадокс: Ништа није узалуд, иако је све бесмислено, али пјесник ће ипак прећи на оптимистичку поенту: Све је узалуд, и све бесмислено, осим ако се не треба оправдати пред будућим пролећима. Ово је пјесма везана за пјесниковог оца који је крушку ранку пред смрт окалемио, али он, његов син, није се мирио да се крушка осуши. Наставио је да је свакодневно залива и пјевуши јој песме васкрсења надајући се свом успјеху.

Овај еобичан пјесник који ради у вешерници Лозничке болнице. Пјесму *Праље*, сушилије и бубашвабе започеће ријечима: Кад ујутро отворим врата вешернице / обрадују ми се велике веш-машине, њихове млађе сесте сушилије, / охладнеле пегле, ваљци који пресују /опрану, осушену и миришљаву постељину. Ретко кад флекаву од крви и фекалија, / постељину на којој се болује, пребољева и умире...Али свему томе велики су контраст бубашвабе, буђ, влага и дувански дим. Ипак, те машине су неуништиве. Збирка се завршава пјесмом *Признање* у којој се пјесник обраћа Исусу Христу, сину Божјем, да га помилује да се не погорди и не призна: Ништа сам, не смем, немам, не знам.

Марковићева збирка *Мали изгледи* својим архитектонским склопом такође истиче необичношћу. Састоји се из слједећих цјелина: Саплеменици, Садобници, Сапатници и Сопственици. Свака од тих цјелина има и своје поднасловe. Саплеменици: Овде почива савест непромочива, Садобници: Овде лежи урлик буба, нежни усклик птица, снежни цик зверчица, Сапатници: Овде не труле фруле, шапоре плави мрави и

Сопственици: Овде ме нема а неман на ме амне грмне рбне.

Већ из тих подналова уочавамо необичне неологизме, архаизме и уопште један свијет сасвим нов у нашој литератури. Приликом добијања Награде „Бранко Ћопић“ за збирку пјесама „Камен, папир, маказе“ (2021) Марковић је, у већ поменутом интервјуу рекао: „Мени су се, док сам радио у рају за веш, и у посматрању веш-машине, која центрифугира, а у којој су сложени ватра и вода, јављали стихови... Хоћу да кажем да је важно стрпљење, и да и најједноставнији занати могу бити узбудљиви ако је делатник расположен да се замашта и у свему пронађе каквог смисла и повода за игру...“⁴

Како вријеме више пролази, поезија као да напушта неке уобичајене токове и пење се у висине које није лако достићи. Ако се сјетимо лирике Десанке Максимовић или Бранка Ћопића (чије име у Награди је припало Драгану Марковићу), уочићемо да је чак и поезија Мирољуба Тодоровића и његов сигнализам, на који смо се навикли, далеко од необичности садашњих „корифеја“ Горана Лабудовића Шарла или Драгана Марковића. Али Јован Лествичник је још давно успоставио своју „Лествицу“ и ако нећемо у амбис, морамо се пењати њима. А свака лествица је већ успјех на том путу и нашем проникнућу у онтолошко око које нас грије из ове лирике.

4 Драган Богutowић, *Песме из вешераја*, Вечерње новости, 15. И 16. фебруар 2021, стр.18

Душан Пајин

ПОТОК ЖУБОРИ

Романтизам у поезији и сликарству Ђуре Јакшића

Ђура Јакшић

Портрет Ђ. Јакшића – аутор и година
непознати

Рођен је у Српској Црњи, 1832., а умро у Београду, 1878. За време боравка у Бечу (1851-3), где је отишао на студије сликарства, Јакшић се (пored сликарства) занимао и за поезију и тамо се упознаје са стваралаштвом Гетеа, Шилера, Шекспира и Петефија, који је оставио на њега најдубљи утисак. Тамо је упознао и Бранка Радичевића и Ђуру Даничића. Тако је поред сликарства упознао и поезију и временом ће израсти у великог песника и сликара.

У романтизму се уобличије трагизам, како трагизам индивидуалне егзистенције, тако и кроз трагизам колективних ситуација и судбина. Такође је важан доживљај лепоте у различитим видовима: од лепоте природе, до лепоте човека. Романтичари откривају лепо и узвишено и у великом амбијенту и призорима, а и сусрету са малим бићима – цветови, или птице.

ТРАГИЧНА ВЕЛИЧИНА

У романтизму, трагизам се појављује кроз три ситуације.

1) Прва је сукоб појединца са околином, или разлаз индивидуалне судбине са колективним нормама. То су сукоби са својим временом и савременицима, а истовремена лишеност трансценденталне утехе, тј. немање уточишта у Богу, или метафизици. Стога романтичари налазе узвишено у природи и дубоком понирању у властита осећања и искуства.

Ђура Јакшић знатан део живота проводи у сукобима с околином, о чему – на различите начине - говори у многим песмама.

Тако у песми *Ја сам стена*, коју је написао 1860., кад је имао 28 година, Јакшић узвишеност изражава симболом стене и каже:

*Двајест осам стојим лета,
презирући, смејући се
пакостима безбожника;
хладна, нема
за радости и за злости,*

непомична, неосетна,
у којојзи отров-срце,
уморена љута змија,
на узглавку - вечном мраку -
на камену од увреда,
размрскана, ћути, спава...
Ја сам стена... ал' крвава!...
Испирана гневом, једом,
заљуљана муком, бедом!...

Сличан доживљај живота изражава и тридесет година млађи Војислав Илић (1862-94) у песми *Исповест* (овде наводимо три прве строфе):

На трошном чуну, без крма и наде,
У мени вера губи се и мре;
Ја ништа више не верујем, ништа!
Ил' боље рећи: ја верујем све.

На мору бурном људскога живота
Прерано ја сам упознао свет:
За мене живот ништава је сенка,
За мене живот отрован је цвет.
Трпи и живи!... Пријатељу драги,
О многом чему мислио сам ја
О благо оном ко не мисли ништа,
Тај мање тужи, мање јада зна!

Илић је иначе познавао Јакшића и постао му је зет, јер се оженио његовом ћерком Тијаном, 1883., с којом је имао двоје деце, али неколико година касније умро му је син, затим супруга, па ћерка.

2) Други аспект романтичарског трагизма је усамљеност, о којој тако често говори Јакшић, као у песми *Спомен*, из 1855.:

Сам на свету, самац без помоћи,
Сам се верем по црнојзи ноћи
И уздишем у тешкојзи злоћи,
Кад ће крајњи - кад ће часак доћи?

Трагизам усамљености видећемо не само у делима него и у биографијама различитих уметника до краја 19. века, а и касније. Реч је о суштинској усамљености – не само о социјалној. Неки од тих ликова су породични људи, док други живе сами, али то као да је свеједно. Једни су побожни, други нису, али се сви сусрећу у сазнању да са другима не може да се подели ни добро ни зло – велике љубави остају неузвраћене, велике болове мора човек сам да носи, а љубав и патња уобличују оно узвишено у романтизму.

Поједини романтичари хоће усамљеност да превазиђу култом другарства (војничког, момачког, кафанског), али ни то не успева, како видимо код Љермонтова, Пушкина, Бајрона, Бранка Радичевића и Ђуре Јакшића.

Неки успевају да остваре блискост другарства и љубави, али можда их највише и најчешће погађа стваралачка усамљеност. Највише их је раздирала неиздржива напетост између унутрашњег осећања вредности властитог дела и спољне равнодушности на коју је оно наилазило – осећање човека да пева, или ствара музику у свету глувих, слика у свету слепих, или пише у свету неписмених.

На сликама романтичара, то видимо, рецимо, код Каспара Давида Фридриха и других, које приказују самотну фигуру у пејзажу, загледану у хоризонт пред собом. А код Јакшића на слици *Девојка с лаутом*, из 1856.

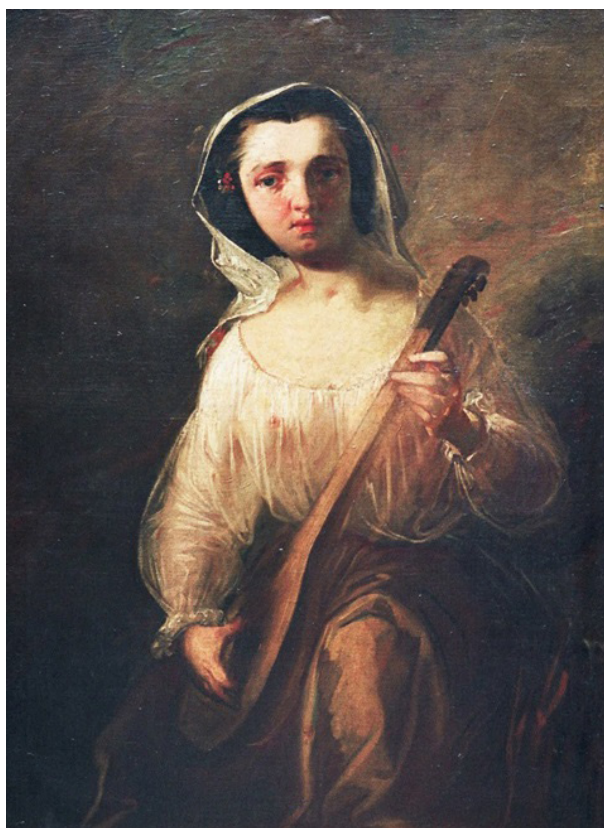
У поезији романтичара та усамљеничка егзистенција, која је некад у стању и да надиђе свет и његова ограничења, везује се за слику орла над амбисом, што је и симбол узвишеног - почев од Шилерове песме “Шетња” (1795), па до песме Ђуре Јакшића “Орао” (1858), где Јакшић каже у првој строфи:

*Близо до неба гора је чарна,
Не треба орлу тек један лет,
Само да пусти крила немарна -
Презро је давно презрени свет.*

Иако су романтичари често наступали као стегоноше одређених идеја, бавили се националним и патриотским темама, они су били за корак испред времена и патили су због осећања да су занемарени и одбачени, а симпатије и углед су обично стицали после смрти.

То важи за европску средину, а и код нас, како сведочи Јакшић и многи други. Ђура Јакшић у песми *Поноћ* (1866), каже, говорећи о животу међу људима:

*Ал' зло је, мајко, бити међ њима!
Под руку с злбом пакост путује,
С њима се завист братски рукује,
А лаж се увек онде наводи
Где их по свету подлост проводи;
Ласка их двори, издајство служи,
А невера се са њима дружи...
О, мајко, мајко, свет је пакостан -
Живот је, мајко, врло жалостан...*

Девојка са лаутом, 1856.

3) Трећи чинилац романтичарског трагизма су време (тј. пролазност) и смрт. Они прекидају пријатељства и љубави, успостављене вредности и остварене блискости – одвајају пријатеље, љубавнике, припаднике исте генерације, прекидају започета дела и подухвате.

Неке упечатљиве примере за ово налазимо у поезији Бранка Радичевића (1824-53), посебно у поеми “Ђачки растанак”, која је велика и по обиму и по значају. Већим делом она говори о растанку школских другова (у питању је крај Бранковог гимназијског школовања у Сремским Карловцима, тј. разлаз генерације), а почиње апострофом карловачког брега на коме је гробље које песник посећује и усредређује се на цвет на једном гробу. Ту настају и стихови: „млого хтео, млого започео, час умрли њега је помео” – који као да описују и судбину незнаног покојника, а и судбину самог Бранка и многих романтичара, па су ти стихови касније стављени и као епитаф на његов гроб (Радичевић је умро у 29. години).

Јакшић у песми *Моји болови* из 1856., у последњој строфи каже:

*Ја имадох мајке своје,
Која ме је миловала;
Ја имадох љубе своје,
Па се с мајком гробу дала.*

Напоредо са великим заносима стапања и саосећања са вољеним бићем, нацијом, човечанством, или природом, романтизам развија и свест о човековој трагичној усамљености, или смртности, који се некад могу превазићи осећањима љубави, егзалтације у природи итд., тј. кроз искуство узвишеног.

Аутопортрет, 1857-8.

Тако и Јакшић, кад се предао жубору потока, у песми *Жубор потока* (из 1862), каже:

*Заборадио сам терет и тугу,
Мрзост, кајање живота свог,
Овде ми сваки листак шапташе:
»Надај се, надај! Добар је Бог!«*

СТВАРАЛАЧКИ ПОРИВ

У романтизму, жудња за изразом прожима личност уметника, што се огледа у његовом стваралачком пориву, као и у његовом делу, односно избору тема и њиховој обради.

Поједини романтичари – као Јакшић - су успевали да створе одређен број значајних дела упркос низу неповољних околности – неприхватању и равнодушности, личним невољама, губитку посла, немаштини и болести – настављајући да

раде до последњег даха, не прихватајући компромисе. Дакле, на једној страни видимо рањивост и подложност јаким осећањима, а на другој стваралачку вољу која је спремна да жртвује јединку и њену физичку, емоционалну и друштвену добробит, ако је то цена да се оствари оно узвишено.

1) Као многи други уметници, како сликари, тако и писци, Јакшић је био склон пићу и пушењу, који су му нарушавали здравље, а и односе са људима, о чему и он говори у песми *Пијем* (насталој 1861):

*Пијем, пијем... ал' у пићу
Још се никад не осме'ну' —
Као да је рујним вином
Бог полио хладну стену!*

*Посрне л' ми каткад нога,
Дружина се луда смије —
Ал' се брзо смеха трза,
К'о од једа љуте змије...*

Живео је у дуговима, у оптужбама због честог пијанства, због немара у послу, због сукоба са околином. Стално одбијан због немања уредног занимања, српско држављанство је добио тек 1870. Од 1872. до смрти 1878., Јакшић је са породицом становао у Београду у Скадарској бр. 34., у кући која данас носи име по њему.

Ђура Јакшић се није повлачио из боемског живота, иако је око 1862. оболео од туберкулозе. А почев од дружења у Бечу, повремено, све до смрти, уз њега је био лекар и пријатељ Јован Јовановић Змај, који га је саветовао, али то није помагало.

Новак Радонић (1826–90), Јован Јовановић (Змај, 1833–1904) и Ђура Јакшић упознали су се током студија у Бечу (1851-2) и започели дугогодишње дружење. Јован Јовановић и Ђура Јакшић делили су студентску собу, Новак Радонић је неговао Ђуру када се у Бечу разболео, пошто је Змај тада студирао права (касније је завршио студије медицине, 1870). Јовановић и Јакшић су делили интерес за књижевност.

Змај Јован Јовановић се често сећао тих студентских дана и својих пријатеља о чему је и писао, а иначе је као пријатељ и лекар покушавао да помогне Јакшићу и у његовим последњим данима. Змај је у Београду боравао од октобра 1878. до 1879. Заједно са Лазаром Докићем лечио је Ђуру Јакшића, а на крају кад је Јакшић преминуо - заједно са неким другим пријатељима - 17. новембра 1878. изнео је његов ковчег из куће у Скадарлији. Змај је био један од чланова одбора за издавање Ђуриних дела и помагање његовој породици, а тим поводом, 25. јануара 1879. ученици Велике београдске гимназије су организовали приредбу у Народном позоришту. Сав приход дат је за издавање Ђуриних дела и његовој породици.

2) Јакшићев сензибилитет је обухватао и саосећање са децом, посебно сирочићима. Тако је 1876. настала његова песма *Сироче*, која на оригиналан начин повезује лепоту природе и тугу сирочета.

*Зелен-лисје гору кити,
Мирис-цвеће поље шара,*

А у лугу сиротаице
Тиху гору разговара:
“И ти имаи мајке своје,
Горо чарна, горо мила!
Па те твоја добра мајка
Данас лепо опремила.
Кадивени доламицу
Обукла ти од милине,
Ишарала меке груди,
Равна поља и долине.
Па када је у самоћи
Твога срца жељу чула,
Мирисом те душе своје
У милости задахнула...”
И још дете меким гласом
Тужној гори зборит поче;
Ал’ уздахну гора чарна:
“...О, сироче! ... О, сироче! ...”
Само човек, тврда срца,
Мирно слуша, хладно ћути;

Урош Предић: Сироче на мајчином гробу, 1888.

*Тек од глади кад премине,
На гробу ће уздахнути.*

Могло би се помислити да је ова песма инспирисала Уроша Предића (1857-1953) за слику *Сироче на мајчином гробу*, из 1888. Међутим, према неким тумачењима, Предић је 1888. наишао на песму мађарског аутора Јожефа Етвеша «Смрзнуто дете», која га је инспирисала да у амбијенту зиме прикаже сироче, тј. кад и природа замире (а не у време пролећа, као код Јакшића), а укупна туга је појачана мајчиним гробом.

3) Јакшић је живо реаговао на различита збивања, па је тако и овековечио сећање на једну битку, која је претходила Српско-турском рату - који је почео јуна 1876. и одвијао се у два дела, Наиме, Први српско-турски рат је трајао од 30. јуна 1876. до фебруара 1877. – а Други од 13. децембра 1877. до 5. фебруара 1878. године - некад се то јединствено назива Српско-турски рат, 1876-8.

Битка која је претходила овим ратовима, јер се одиграла у ноћи између 4-5. октобра 1875., била је битка за караулу на Вучјој пољани - тада граница Србије и Турске. Турци су у таласима нападали малу караулу коју су бранили петорица српских ратника. Пред зору су се Турци повукли, а браниоци сахранили једног погинулог и имали предах. Инспирисан тиме, Јакшић је написао дужу песму *Караула на Вучјој пољани*, која је објављена 1875. у часопису *Отаџбина* (излазио у Београду, 1875-92., под уредништвом Владана Ђорђевића), а овде наводимо прву строфу:

*Насред куле карауле,
Око ватре на огњишту
Стражари се искупише...
Ватра гори, пламен лиже
И по тамни дуварови
Горостасне сенке диже.
Ко да ј' ради из прошлости,
У ватреној занетости,
Витезове да наниже,
И тим време доба давна,
С нашим даном да изравна.*

Исти догађај је нешто касније Јакшић приказао на свој слици *Ноћна стража* (или *Караула*), довршеној 1877., где приказује српске ратнике који се одмарају поред карауле, после битке.

4) По избијању српско-турског рата, Јакшић је почетком августа 1876. - иако болестан - као добровољац отишао на Дринско бојиште, где је био ратни извештач при главном штабу и убрзо се вратио, због здравственог стања.

Ноћна стража (или Караула), 1877.

У новосадском календару «Орао» - за 1878. годину - Јакшић је са пуно критика приказа улогу генерала Ранка Алимпића (1826-82) током Првог рата, а овај га је тужио због тога. Јакшић је после уложене жалбе, 16. октобра 1878. осуђен на 8 дана затвора. Још током процеса, једне ноћи су га у Скадарској пресрела двојица посилних генерала Алимпића и претукли, што му је погоршало здравствено стање, тако да је умро 16. новембра 1878.

На сахрану је дошао велик број (више хиљада) грађана, а сахрањен је на Ташмајданском гробљу, па касније пренет на Ново гробље, а све то је описао Коста Димитријевић (рођен 1933), у својој књизи *Живот боемске Скадарлије*.

Иначе Јакшић је 1858. (тј. 20 година пре смрти) написао песму *После смрти* (објављену 1900. – двадесетак година после смрти), која би се могла схватити као његова скромна порука погребној поворци која га је испратила.

*Ножеве кад ми срце поделе,
Над гробом звекне кржави мач,
Слатке девојке, ружице беле,
Нећу да чујем ваш горки плач!*

*Немојте рећи: »Овде почива
Љубави наше увели струк!«
Не кун'те земљу, није вам крива -
Стишајте јада ласкави звук!*

*Немојте трошит' руже убаве,
Китећи њима мој вечит' дом!
Реците само: »Доста је славе -
Веран је био народу свом.«*

ЛОГИКА СРЦА – ЛИЧНО И КОЛЕКТИВНО

Логика срца у романтизму замењује рационалистичку логику разума, а имагинација и осећајност појединца су доминантне – кроз њих се преламају националне, епске и лирске теме. Та логика срца долази до изражаја у доживљавању и изражавању као личних осећања и судбине, тако и колективних, националних ситуација.

Романтичари се често обраћају националном миту (народној традицији) која је старија и – по романтичарима – више аутентична и са правим вредностима, него традиција коју они одбацују (а они одбацују барок и класицизам). За романтизам су били значајни имагинација, осећајност, поетизација свакодневице кроз љубав и веру, негација традиције класицизма и рационализма, често и кроз иронију.

Они се обраћају националном идентитету стварајући нов спој – лирски епос, или епску лирику. Нешто пре Јакшића, у српској традицији томе су значајан допринос дали и Петар II Петровић Његош (1813-51. - чију сам љубавну песму *Ноћ скупља вијека* приказао: Пајин, 1998) и Бранко Радичевић (1824-53) – први је био старији 19 година од Ђуре Јакшића (1832-78), а други 8 година.

Тако у одломку песме *Отаџбина* (из 1875), Јакшић каже:

*И овај камен земље Србије,
Што, претећ' сунцу, дере кроз облак,
Суморног чела мрачним борама,
О вековечности прича далекој,
Показујући неом мимиком
Образа свога бразде дубоке.*

*Векова тамних то су трагови,
Те црне боре, мрачне пећине;
А камен овај, к'о пирамида
Што се из праха диже у небо,
Костију кришних то је гомила
Што су у борби против душмана
Дедови твоји вољно слагали,
Лепећи крвљу срца рођеног
Мишица својих кости сломљене,
Да унуцима спреме бусију,
Оклен ће некад смело, презирућ'
Душмана чекат' чете грабљиве.*

Романтичари се некад укључују (или их укључују – често после преране смрти) у конституисање националног идентитета, пошто је 19. век, век “националног буђења” који је важан за конституисање нације, колико и националне институције (држава, позориште, академија, књижевност) и интелектуална елита, којом ће се нација поносити као својим бардовима.

Осећајност и емпатија са “својим родом” код неких романтичара је и национална и интернационална, тако да поједини романтичари не пате само свој, лични бол, него их боле и историјске патње, или све “ране рода мог” – како каже Алекса Шантић (1868-1924) у песми *Моја отаџбина* – али и патња свеколиког човечанства – тј. они осећају “светски бол”.

На тој основи европска интелигенција подржава борбу Срба и Грка против Турака, а Бајрон се придружује Грцима у њиховом устанку против Турака.

Таковски устанак, 1876–8.

ЖИВОТ КАО ДУХОВНО ТРАГАЊЕ

Почетком октобра 1855. Јакшић се настанио у Кикинди, српској насеобини у Угарској. Отвара сликарску радионицу и нада се доброј заради, пре свега за сликање у некој цркви. Ђура би увече, кад нема довољно светла за сликање, навратио у кафану „Код белог Крста“ у центру вароши, која је била омиљено састајалиште кикиндских калфи, вршњака и познаника, од којих су неки били Ђурини ратни другови, револуционари Великокикиндског дистрикта, којима се 1849., са непуних 17 година Јакшић придружио као добровољац у борбама против мађарске војске, код Мокрина и Малог Иђоша.

Кафану је држао Лазар Поповић, а у њој су послуживале његове ћерке Мила, која је имала 21 и Ана од 19 година. Ђура је ту навраћао све чешће, због лепе Миле, у коју се заљубио, али она је волела другог младића, што је Јакшића погодило. Своја осећања Јакшић је изразио у песми (Мила) и слици *Девојка у плавом*. Она се ускоро удала за Ђуру Рајковића, с којим ће почети да се бави глумом, што ће их одвести у Нови Сад и потом Београд.

Јакшић је у листу *Седмица* (излазио у Новом Саду од 1852-58., као књижевни додаток „Србском дневнику“) штампао петнаест песама, а међу њима и песму *Мила*, која је објављена 19. авг. 1856. под псеудонимом Теорин.

(одломак)

*„Вина, Мило!“ – орило се,
Док је Мила овде била.
Сад се Мила изгубила:
Туђе руке вино носе.
Ана точи, Ана служи,
Ал’ за Милом срце тужи.*

*Нема нама Миле више!
Оно мало веселости,
Што имаше добри гости,
То код Миле оставише.
Ана точи, Ана служи,
Ал’ за Милом срце тужи.*

И у сликарству Ђуре Јакшића нашла је израз његова љубав према Мили, јер се сматра да слика „Девојка у плавом“ највероватније представља лик Миле. После свега што је доживео, Ђура је крајем маја 1856 год. заувек напустио Кикинду.

Код писаца романтичара, посебно код Новалиса (Georg von Hardenberg, Novalis, 1772- 1801), обнавља се стара тема из мита о Орфеју – а то је духовно путовање као потрага за вољеном, коју је смрт отргла из живота пре времена, а који је њеним губитком (губитком душе и вољене) постао безживотан и сив.

Девојка у плавом, 1856.

То налазимо и код Ђуре Јакшића у многим песмама, као на пример у песми *Ах, животу!* из 1855., и песми *Моји болови*, из 1856.

Ах, животу!
Ах, животу и бијели свету!
Зашто сте ми на таком терету?
Што да очи сваке јаде гледу:
Које волим — ти да болуједу,
Које љубим — ти да умиреду?
Најмилији нису ми на свету...
Ах, животе, мој тежки терету!
Моји болови
Зашто, Боже, срцу моме
Ти намени терет љути?
Зашто срцу уморноме
Не даш једном одахнути...?

Ах, ил' горке сузе моје
Са земљице ове прле
Више сунца трону твоме
Нису, можда, још допрле...?

Кад весело други пева
Ја, пун туге, јаде јадам;
Када мирно други снева,
Ја на гробљу гробу падам. (...)

Краткоћа живота нагонила је романтичаре да све снаге посвете трагању за смислом, за вредношћу која ће им омогућити да умру са осећањем испуњеног живота.

Цвајг (1965: 297) је сматрао да су романтичари (а његов конкретан пример је Клајст - Heinrich von Kleist, 1771–1811) имали прејака осећања (страст), а сувише слабу вољу и да су их стога њихови нагони дробили и мрвили. Међутим, Цвајг је само делом у праву, јер услови под којима су неки од њих успевали да стварају, сведоче о јакој стваралачкој вољи – вољи да се дело изнесе и уобличи по сваку цену, па и по цену живота, или великих лишавања, тј. да уметник себе жртвује за оно што је узвишено.

Знамо да су те околности биле такве да су поједини романтичари били спремни на подвиге и посвећеност попут великих аскета, с тим што се нису посвећивали Богу, него властитом стваралачком зову.

Ипак, Јакшић је у једном тренутку одлучио да оде у манастиру Крушедол, на Фрушкој гори, крајем 1856., где је на кратко био у статусу искушеника, о чему говори у дужој песми *Искушеник* (из 1858), из које ћемо навести два одломка.

Крушедол се диже, у небу се губи.
Вредан спомен, вреди да га сунце љуби:
Гора га је чарна листом опасала,

Ту је бајна ружа по вртви пала,
 Ту се хладан поток с Фрушкогорком кара,
 А с руменом зором славуј разговара;
 За час, само за час, у жбун руже прне,
 Заледе се пруге потока сребрне.
 Је ли ово прошлост од чег' тако преза?
 Ил' садашњост горка славуја потреса?
 ... Мантија заштити... Неми цвркут тица,
 Тих додиркај само чујеш бројаница...
 (...)

Ноћ је нема, тија, бледи месец сија,
 На звонари поноћ немило избија;
 Калуђер се крсти, о вечности снови,
 Сан Матере Божје у сану целива.
 На раскрићу горском бесан хајдук стаје,
 О појасу ханџар, чист к'о огањ, сева;
 Он га струком таре, мисли крвав да је,
 Па га, дршћућ', опет за појас задева. -
 Кога љубав прати, о љубави сања,
 У рају се гледа рајског миловања;
 А ког туга мори... ах, милостив Боже,
 Тај плакати само горке сузе може!
 Дуге су му ноћи, иза сана преда,
 Хладне капи теку са образа бледа;
 Груды му се стежу, срце му се пара -
 "О, наклени боле!" - стрепећ' проговара.

Кад је требало да прими монашки чин он је одлучио да се врати световном животу, па напушта манастир и на кратко долази у Црњу код оца, а затим продаје једну своју слику месном трговцу Милану Гавриловићу и са тим новцем креће на пут за Србију, где је живео и радио од 1857, до краја живота, 1878.

На почетку овог периода, 1857. настала је и његова песма *Ноћ у Горњаку*, која у пуном романтичарском набоју описује мистику ноћи. Горњак је манастир, задужбина цара Лазара, која лежи у дивљем пределу поред Млаве, у Пожаревачком округу. Ове наводимо први део песме.

Као бедем тврди црна поноћ стоји,
 Преко кога прећи пуст се живот боји.
 Побожна обитељ светог манастира
 Грешноме је телу давно нашла мира.
 Онемеше стене, што неме бејаху,
 Умукнуше звери у дивљем страху. —
 Не миче се листак, шума не шумори,
 Мрка поноћ прети мркој пустој гори...
 Па и Млава пуста уздише потмуло,
 Да се не би њено уздисање чуло.

*Сама у свом страху природа се грози,
Страховите тајне нема поноћ носи...*

Манастир Горњак

У Србији је пар година (1860-3) живео и радио у Пожаревцу, а други пут у истом граду, од 1866-68. У том граду се 1861. упознао и оженио са Христином (званом Тина - рођена 1840, а умрла 1886), с којом ће остати у браку до краја живота и имаће два сина и две ћерке. Тако је настао и циклус од 18 његових песама *Љубав*, посвећен супрузи, а објављен 1862, у часопису „Даница“.

ЉУБАВ (Прва песма)

*Љубим те, љубим, душо –
Љубим те, рају мој!
А осим тебе никог,
До само народ свој.*

*Он ће са мачем доћи,
Кад куће један час –
Отет ће стару славу*

Добиће нови глас.

*А ти ћеш, моје сунце,
Сво благо моје – сво!
Ти ћеш ми родити сина,
Да чува благо то.*

Његову супругу Тнну можемо видети на слици *Девојка са распуштеном косом* (из 1862), о којој др. Снежана Мишић каже: *У време другог боравка у Бечу 1861/62. године у који је стигао са супругом Христином насликао је Девојку с распуштеном косом. Претпоставља се да је то Христинин портрет, јер начин сликања упућује да није рађен као поруџбина. Замисли је другачије од репрезентативних и психолошки обрађених грађанских портрета.*

...Ђура Јакшић је вероватно желео да изрази љубав према супрузи не само у поезији када је саставио циклус од осамнаест песама назван „Љубав” који је њој посветио, већ и у сликарству (Мишић, 2017., стр. 256-7).

Девојка са распуштеном косом, 1862.

ЈЕДИНСТВО СА ПРИРОДОМ

Песник истовремено трага за вољеном, за својом (вољеном) душом (анима), а и за светом осветљеним љубављу – у коме природа, животиње и васиона имају људско значење и топлину. Поред осталог, као да му је брак омогућио да из љубавних јада крочи и у једно узвишено, екстатичко јединство са природом, што видимо у његовој песми из 1862., *Поток жубори* (коју смо већ помињали):

*Поток жубори, шума пумори,
А срце дршће к'о врти кас,
Хеј, овим лугом шетајући се,
Арајство сваки беше ми час!*

*Заборавио сам терет и тугу,
Мрзост, кајање живота свог;
Овде ми сваки листак шапташе:
»Надај се, надај! Добар је Бог!«*

*А славуј пева, шева припева
Рајског певања најлепши пој...*

*»Јеси ли срећан?«... питао сам се.
Срећан сам, срећан!... О, Боже мој!*

Смисао живота за романтичаре је у духовном трагању за узвишеним – тј. за највишим вредностима и највишим душевним стањима. За већину су те вредности биле у прошлости, у сновима, или у скривеним угловима садашње егзистенције, као у овој духовној интеракцији, тј. емпатији песника са птицама, о којој говори Јакшић и у својој песми *На липару* (из 1866. – тј. 4 године касније у односу на претходну), кроз коју сада не проговара екстатичка, него сетна емпатија – узајамно разумевање обостране патње.

*Јесте ли ми род, сирочићи мали?
Ил' су и вас, можда, јади отровали?
Или вас је, слабе, прогонио свет —
Па дођосте само, да, кад људе знамо,
Да се и ми мало боље упознамо,
У двопеву тужном певајући сет?...*

*Ми смо мале,
Ал' смо знале
Да нас неће
Нико хтети,
Нико смети
Тако волети,
Као ти...
— Ћију ћи!*

*Моје тице лепе, једини другари,
У новоме стану познаници стари,
Срце вам је добро, песма вам је мед;
Али моје срце, али моје груди
Леденом су злбом разбијали људи,
Па се, место срца, ухватио лед.*

*С белом булом,
Са зумбулом
Шарен-рајем,
Рајским мајем,
Цвећем, миром,
Са лептиром,
Летимо ти ми,
Срца топити...
— Ћију ћи!*

*Моје тице мале, јадни сиротани!
Прошли су ме давно моји лепи дани,
Увело је цвеће, одбег'о ме мај,
А на души оста, к'о скрхана биљка,*

*Ил'к'о тужан мирис увелог босиљка,
Једна тешка рана, тежак уздисај.*

(Липар је у Доњој Сабанти, удаљеној око 8 км. од Крагујевца – а у Сабанти је Јакшић радио као учитељ, од 1865-7).

РЕВОЛУЦИЈА МЛАДОСТИ

Романтичари често умиру млади, али многи ипак успевају да остваре своја дела, као Ђура Јакшић. Тако да би у нешто другачијем виду (него код Радичевића), епитаф на Јакшићевом гробу могао да гласи: „много хтео, много започео и довршио“. Иза Ђуре Јакшића остало је око 200 сликарских дела, три драме у стиху, око 150 лирских и епских песама и поема, 23 завршене и пар незавршених приповедака, више фељтонистичко-полемичких кратких проза, уз обимну и непотпуно сачувану преписку. Тако да би у нешто другачијем виду (него код Радичевића), епитаф на Јакшићевом гробу могао да гласи: „много хтео, много започео и довршио“.

Све до последњег слома и смрти, у њиховом животу постоји константа – дело које се остварује и уобличује, упркос муци и патњи, упркос равнодушности, или одбацивању. А у томе се наводи та преданост и романтичарска аксеза: дело настаје и расте тако што уметник у њега улаже цео свој живот, сву залиху виталних снага, до последње капи.

Романтизам стога постаје генерацијски покрет – покрет младости, бунта, револуције, бескомпромисности. Младост се овде изједначава са осећајношћу, космичком свешћу или заносом, свеопштим братством. Млади света – сматрају романтичари – створиће нови, бољи свет, са више слободе и братства, свет уједињеног човечанства. Да би се збациле стеге и поделе старог света, његова ограничења и поделе, неопходни су револт и бескомпромисност. А то је могуће само младости, јер је она носилац спонтаног братства, способна за бескрајне и несебичне жртве, које су потребне да се ново и боље ослободи из загрљаја уходаних односа и традиције.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Димитријевић, Коста (1990): *Живот боемске Скадарлије*, Београд: Топликус
- Јакшић, Ђура (1928): *Целокупна дела*, приредио Јеремија Живановић. Народна про-света, Београд.
- Мишић, Снежана В. (2017): *Сликарство Ђуре Јакшића* - докторска дисертација, Београд, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности - <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:17559/bdef:Content/download>
- Пајин, Душан (1998): „Ноћ вреднија од живота“, часопис Овдје, год, XXX, април–јуни 1998. стр. 55–65, Подгорица 1998
- Свајг, S. (1965): *Graditelji svijeta*, Rijeka: “O. Keršovani”

КСЕНИЈА КАТАНИЋ

БОКСЕРСКИ МЕЧ РЕЧИМА

Поп Д. Ђурђевић: *Етичко чишћење, Бревијар јутутунских похвала лудости*,
Media Art Content, Нови Сад, 2019.

Када је реч о новосадском књижевнику Душану Поп Ђурђевићу (Нови Сад, 1953), о чијем ауторитету се иначе нашироко зна, неопходно је ипак, уместо увода, још једном поновити неке архиважне чињенице. Дубоко привржен родном граду, преко 20 година је, на пример, био директор Змајевих дечјих игара, институције која је надалеко пронела славу Новог Сада и Војводине. Као дугогодишњи архитекта ове непоновљиве дечје манифестације, показао је колосалне културњачке способности и ангажман. Под његовом диригентском палицом, Змајеве дечје игре су, као жива културна вредност града, и добиле јединствену физиономију, боју и тон. У свом директоровању је, са много уметничке вере и енергије, остварио резултате без сенке и засене и Змајеве игре довео до професионалног максимума (значајну улогу има и часопис «Детињство»). Групно је окупљао писце, који су својим песмама обогатили и усрећили бројне генерације деце, одгајајући их у духу љубави и толеранције. Јер циљ уметности и јесте да облагорођава душу. Змајеве дечје игре су биле и остале монументални споменик детињству. Али, ваља подсетити, да, између осталих негативних црта менталитета, наш народ пати и од заборавности. Зар се није кроз нашу историју потврдило да се, на многа знаменита стваралачка достигнућа, као и на њиховог аутора, гушћи од лондонске магле, увек усудно спустио заборав? Наш свет је неблагодаран, ауторитете лако и брзо заборавља.

Али пођимо редом: дакле од почетка. Одавно се зна да, као изразито снажан списатељски таленат, Поп има посве индивидуалисано место у српској књижевности. Као оригиналан артиста исказао се на више стваралачких поља (поезија, проза, крити-

ка). Почетак књижевновања пада у 80-те године. На својој лири пропевао је релативно рано, дебитовао је 1981. делом *Исечци*. О књижевном таленту сведочи богата библиографија, наводимо само неке наслове: *Вавилонски неимари*, *Блудилник*, *(Е)легије части*, *Два алава лава*, *Фарма пуна шарма*, *Вирс у меморијалном центру*, *Мадам Тисо Дунав Тисо*, *Повратак у Лазарет* и многи други. Доспео је до бројних високих части и награда. Сада као пензионер има могућност да се више посвети својој примарној вокацији - литератури.

Иако се, у овом приказу, нећемо бавити генетичким профилем лирике Душана Поп Ђурђевића, подсетићемо да је он, као што је и уобичајено за сваког истинског ствараоца, пре свега изузетан конзумент литературе - неуморни читач. Писац богате уметничке (пре свега песничке) културе, чврсто је срастао са традицијом коју дубоко поштује, којом је задојен и инспиративно снажно прожет. Искрени је поклоник националне баштине, радо се напаја на извору културне и књижевне историје. Надахнуће му често даје народна поезија. Рекло би се и да нарочито негује пијетет према нашој романтичарској поезији (интелектуално је снажно озрачен мислима и духом Радичевића, Змаја, Шантића, Костића и многих других стваралаца). У сталном је дослуху и са најистакнутијим нашим и страним савременим књижевницима, које неуморно компаративно истражује. Али Поп је - то нарочито наглашавамо - сасвим особена личност песника. Критика је одувек признавала да, као стваралац, поседује нарочите квалитете. А то значи да је скројио сопствене законе своје поетике, да је својој поезији дао оригиналну фактуру и архитектуру. Подарио јој сопство! Вешт

новатор, сваком новом књигом показао је иновативност и инвентивност: Попови песмотвори се доиста читају надушак: довитљив и домишљат, Поп напречац заплени пажњу читалачке јавности.

ПРИВЛАЧНЕ ЛУДИЧКЕ ПИРУЕТЕ

Већ на први поглед уочљиво је да стваралачки пут Душана Поп Ђурђева има две комплементарне стазе, могло би се рећи, две органски спојене фазе и, отуда, две стваралачке експресије. Оне теку у потпуно различитим, тачније опозитним интонацијама. Заправо, у пресеку поменута два антитетска нивоа (колорисана ведринама и тамнинама) се и огледа прави Попов лик.

У прву фазу сврстале би се децје песме обојене бојом снова. Списатељску активност започео је креативним опредељењем за децју литературу, мада је паралелно писао и друштвену сатиру, али наша намера није да утврђујемо која фаза, по временској генеалогiji, има примат. Свима је, на пример, позната, са великом концентрацијом писана, инспиративна и магична лепота песама за децу. У том домену је налазио своју високу вокацију. Пуна непосредности и топлине, често саздана и у споју вербалне и визуелне маште, поезија персонификована његовим духом забележила је изванредне естетске домете. Давно је речено да је он суперхерој децје књижевности. Као творевине са високим уметничким потенцијалом, многе песме су и антологисане. Привлачне својом поетском виолентношћу, ароматичношћу и лудизмом, снажно се утискују у духове деце.

Што се тиче децјих песама, чини се да Поп, као писац развијорене имагинације, надахнуће не носи дуго у мислима. Кад се машта запали, он, као из мађионичарског шешира, захвата и у игрички простор песме уписује живописне фигуре блиске ведрини бајке. Кад се замашта, меандрирања ничим заграничене имагинације воде у светлосне

експлозије речи. Песме компонује, синтезује и каденцује у постмодерном кључу. Истицано је у више наврата да је артистички темељ његове поезије лудизам. Лудистичким разиграњем фантазије - својеврсном акробатиком - и постиже ћилимарску раскош арабеске. Кад на крилима инспирације подетињи, онда се, као шармантни шерет, у стиховима враголијски пошали и шалом одшали. Са лакоћом гради загонетне лудичке пируете, које су подешене да не превазилазе могућности децје перцепције. За разлику од других песника који праве коктел педагошких поука, потписник ове непоновљиве децје лирике не учитељује, не дидактише, не придикује, не туторише, што и јесу психолошки квалитети песама. У њима нема шаблонисања ни клишеа, конвенционалност је дискредитована. Он води префињен еглен, убедљиво егленише, што га је и популарисало међу децом. Он не копира, не прекраја, не преузима ни од чије стилизације. Он свој таленат није окувао туђим утицајима ни формулама, не зајми, не носи ничију етикету. За његову поезију нема директног угледања, ни туђе инспирације, ни менторства. Он није ничији наследник ни последник. Он је сасвим свој, са сопственом лиценцом поетиком - чистом попђурђевском мустром. Уметнички оригинално, интензитетом искрених речи, ваја децју психу. Додајмо да песме са печатом ведрих расположења нарочито овајају својим версификацијским дражима: краси их заносна музикалност. Поп, наиме, зналачки постиже пуну оркестрацију еуфоничног плетива, дочара сликовиту одору полихромованог стиха.

ФОКУСЕР ПРОДОРНОГ ОКА

Друга фаза - није парадоксално рећи - представља фолију децјој лирици. Други вид Поповог стиховања колорисан је сасвим другачије. И ведре боје и враголасти дух и шеретство згаснули су у виду лас-

тиног репа. Једном речју, сва онтолошка и антрополошка трагања, сва размишљања сасвим су поозбиљени. Боје су се сасвим охладиле. Настале у снажном критичком стилу, песме су добиле тамничаст, тачније медитативно-меланхолични колорит. И јединствену алузивну, алегоричну и иронијску боју. И фуриозни лудизам! Притом, основна константа Попових размишљања, односно изразита одлика критичког проседеа је сумња, која га и води до мисаоних суштина. Из те диспозиције, као дубокомислени скептичар, даје израза снажној меланхолији и песимизму као лајтмотивским тоновима песама. Са протоком времена, рефлексивни стихови грезну у све дунклији и дунклији колорит. Са палете чили оптимизам и инкарнира се у жестоку карикатуру (а да никад не склизне у скеч), у поругу, пародију, буфонерију и иронију. Као шалција буфонског типа, Поп негује пародистички третман, са бурлескним богатством у варијацијама. Осваја убојитом духовитошћу и двосмисленошћу. Фокусер оштрог и продорног ока, са мераком инвентивно пародизира, иронизира и сатиризира. Изражава се језиком памфлетског стила (пародијски слој стихова чини да се често и плаче од смеха). Одапињући отровне стреле, провоцира црним хумором, при чему су равноправни змај и славуј. Вишестепеним парадоксима се лако поиграва интелектуалним садржајима. Заодевајући животне истине у парадоксалну одору, он је, заправо, озбиљио парадокс као изразиту одлику самосвојног језика. Издашно, тачније ингениозно, примењујући парадоксност као основну стилску јединицу проседеа, у пуном опсегу наглашава дисонантности. Једном речју, жонглирајући каламбурима, сурово се шегачи, раскринкава бурлескама и пикантескама, изобличава гротескама као кулминацијским степеном сатире. Попове иронично-сатиричне стилизације потписао би и сам Домановић (узгред: Поп је, између осталих бројних признања, носилац и Награде «Радоје Домановић»).

ИНТЕРТЕКСТУАЛНЕ ПРОШАРИЦЕ

Познато је да је, богат уметничким талентом и индивидуалношћу, Поп мисаоно дубоко заокупљен вавилонском пометњом, стресиран данашњим збрканим и све злотворнијим светом. Критички је нарочито фокусиран на балкански караказан - трагично хазардно попрште. У својој провокантној поезији полази од интелектуалног порива да, пишући као сведок, представи социјалну слику наше презамршене свакодневице - обилног врела мотива. Критички педантно (као под сочивом микроскопа), дијагностикује аномалије овог пометеног и урушеног доба. Иронишућим и сатиричним стилем исмева наше кратковидости и застрахења, заблуде, обмане и заслепљења, сав багаж негативитета и морбидитета, који у њему изазивају трајну мучнину и алергију. Све друштвене девијације, шараде и маскараде. Са снажним критичким набојем демаскира закутке и кривине, деформације и блатне низине. Демистификује социјалну патологију, заправо њену аутистичку суштину! Јер, мудрошћу свог животног искуства, он видовитије види. То значи да, као разборит опомињач, пише из мисаоно рационалног угла. Може се рећи и да је створио својеврстан документаријум, у коме говори тоном сведочанства, настојећи да бар мало уздрма заснулу, учмалу и непроветрену средину.

Новосадски поета, како је већ наведено, пева у постмодерном стилу, примењујући интертекстуалност као одредницу песама (интертекстуални поступак, тј. имплементација цитата нарочито је карактеристично за Попову поезију). А то значи да, суптилно преузете, позајмице компонистичким умећем уконструише у своје песме. Жестоко их коктелизује високоексплозивним интертекстуалним прошарицама, постижући сугестивне ораторске ефекте. На тај начин оне добијају у интензитету и постају још комуникативније и сугестивније у свом психолошком дејству. Импрегнација цитатношћу увек доприноси пуноћи уметничке

креације. На тај начин прави и продор у оностране, метафизичке просторе и у метаисторију.

ГОЛГОТА СРБИЈЕ

ПЕСНИК БУНТОВНЕ МИСАОНОСТИ

Књигом оригиналне фактуре, *Етичко чишћење* (у поднаслову *Бревијар јутутунских похвала лудости*), Поп се читалачкој публици представља као један од најснажнијих сатиричарских талената савремене српске литературе. И ова збирка песама плени завидним распоном надахнућа и мислености. Осваја ауторовим трезвеноумљем, као и онтолошким, антрополошким и епистемолошким осветљењима. Већ сам назив упућује на етички фон као идентитетску одредницу. Поп помно промишља савремени живот, са јасном алузијом и на трагично етничко чишћење које је задесило народе (нарочито српски) на Балкану на исходу 20. и почетку 21. века. Као монументални пројекат, обухвата 9 циклуса под називима: *Плава птица, Витрувијево распеће, Корешподенција, Магритова фру/лула, У потрази за каноном, Композиција без композиције, Сенке прошлости, Краљевство за коња, Аријаднино клупко*. Сadrжи 65 песама са досетљивим насловима, као што су, на пример: *Полагање Косанчићевог венца, Сумрак богова који су пали на теме, Изгубљени у проповеди, Своје отачеству, Ода ексеру, Ружење народа, Голгота Србије, Покондирени родољупци, Хероји следе улице, Кад свеци благо деле, Прихватни сабирни центар, Турски и други токови, Помрчина притиснула наше дане, Задужнице, Плишана револуција, Гејмерска здружена тактичка вежба, Заштићени сведок, Прљаве руке, Лудом Радовање и многи други. У рефлексивно-лирском*

контрапункту песама одмах је видљив спој песника и критичара. Кроз омиљени критички проседе, увек у синхроној игри са двоструким смислом, Поп-поклоник истине мајсторски гради урнебесни сатирички ватромет. Врло спретно барата интертекстуалним уплетњацим, при чему у један контекст уплиће други, проширујући спектар асоцијација. Семантичким варничењем између две или више равни, добијају се вишеструка конотативна значења. Попова вибрантна друштвена сатира увек је оруђе демократске мисли. Она је истовремено протест против овештале и окоштале политике, против неслободе и снажан апел за моралним освешћењем нације (Ежен Јонеско је рекао: «Политика је од човечанства направила лудницу»).

Ослањајући се на иронију и сарказам као основне тонове књижевног поступка, Поп-трезвењачки дух је *Етичко чишћење* написао у одбрану својих идеала. У овим песмама бије било убитачне ироније. Луцидно аналитичан, поставља реторско питање: има ли избављача из ове циркусијаде и вавилонског несмисла. Уши му пара сулудо опште уверење, које одавно циркулише посвуда, да, *иако нема нам спаса, пропасти нећемо* (ко Хазари!). Нарочито се револтира и цинично обрачунава са деструктивном спин-крилатицом (која је можда и једна од иницијалних каписли збирке): да *није све пропало, кад пропало све је*. Непрестано испирање мозга и похвала лудости вређају његов здрав разум. Потпуно неутешан због јавашлука и башибозука пита се, кад већ *прејака реч ко метак луталица* не досеже мету, а *комедијант случај* нас опет аболира, да ли нас је то, можда, баш *песма одржала* у овом симулакруму од живота. Заузимајући критички став, Поп-песник бунтовне мисаоности, стилем антитетске енергије као да читаоцима поручује: Не бојте се добро бити неће”.

ПЕСИМИСТИЧКА СЛИКА ДРУШТВА

Смештено у временски оквир од кошмарних 90-тих година наоვაмо, *Етичко чишћење* је сигнирано дубоким песимизмом због због неизвесности у којој живимо. Зар није, буником прокужено, данашње живљење препуно трагичних историјских инцидената од Балкана до Авганистана и шире? Свих 65 песама инспирисане су данашњим геополитичким претумбацијама на балканским просторима, где су моћници помешали криве карте. Детерминисане су несношљивом буком и бесом нација заглувених и оглувених од ратних бубњева. Животом у коме још увек нису отпловила сећања на грађански рат, што је постао хронична појава. Психотрауматизован, има мигренске патње јер је друштво давно разбило све своје идоле и идеале. Као раскринкавач, Поп сатиризира слике социјалног живота, инфицираног глобалистичким и неолибералистичким моралним хаосом као планетарном пошасту. Судбину колектива и појединца - одблесак трагичне конфузности, анархије и депресије - сагледа као у кривом огледалу. Дубоко је несрећан због дезинтеграције и појединачног субјекта и друштва као целине, у коме стално дувају ветрови политичких криза. Насукани на гребен глобализма, још увек живимо последице транзицијских дестабилизација, инфлација и економских санкција. Заглибљен у глобалистичке раље и траље, народ се однародио. Откад се мери време, каже, никад неваљалштина није оволико притиснула наше дане. Зар није ушла у све поре друштва? Посејала делимеђе? За глобалистичког вакта оглобљен, оголио и обосио зар није народ доведен до просјачког штапа («Тешко босу идућ по откосу» вапио је још народни певач)? Истуђио се, раскуђио, расејао. Снагом свог интелектуалног скалпела, Поп у сатиричком обра-

чуњу таргетира све одреда. Као оптужитељ, исмева тоталну поремећеност моралних норми, бездушност капитализма и техницизма, бесперспективност. У песниковом регистру своје место нашли су: замирући патриотизам, корупција савести, насиље, миграције, жртве, политичка неразборитост и други карамболи. Попови таргети су: свет прљавих руку, властодрштво, ауторитарност, властољубље, репресивне идеологије, политизовано суђе и досуђе (знамо ко кадију тужи и ко кадији суди), лажно родољубље и исто такво парламентарисање. Поп стихове пребоји црним хумором у стилу јухухаха и јухухуху. *Етичко чишћење* је умногоме је слика змајевски пародизоване власти, политичара-хаотичара што продају маглу (кад се једном кандидују, нико да их раскандидује!). Буџет се брсти немилице. Уз иронички отклон, Поп неуморно тера шегу. Парадоксалним обртима усмерава ка дубљој смислености. Бритким асоцијативним кодовима неуморно семафорише и блинкерише, цитатношћу гарниране садржаје бурлескује до крешенда. Читаоцу инсинуира да је, после потпуног моралног пораза, друштву потребан велики ресет - најхитније репрограмирање. Право је задовољство читати ове стихове! Кад се уинати и кад стилем бунтовника заузме борбени гард, туче ко Марко перним буздованом. У првој рунди духовито упецне, па пецка, да потом дубоко зарије жаоку. Оштре сатиричне бодље одјекују као петарде и плотуни. Урнебесним *лелегијама* непосустало петардира, торпедира и, у домановићевском фазону, удара дангу (рафалима сатиричарске паљбе, на пример, одстрелује, *Потемкинову дивљу градњу* итд. У другој рунди, десантира стрелом громовником. Без боксерских рукавица песнички и левим и десним аперкатом (нарочито му је експлозивна снага крошеја). У трећој рунди: директом гађа право у главу проблема - прави боксерски меч речима.

ФИЛИГРАНСКИ ШЛИФОВАНЕ СТРОФЕ

Поп Ђурђев се у *Етичком чишћењу* повинује обликотворном обрасцу краће песме као омиљеној традиционалној форми. Придржавајући се свих узуса овог интелектуално и формално строгог облика, врло вешто бруши композицију. Уочљива је велика негованост прозодије, римарија, израза, као и ритма - песмотворних сила поезије. Поштујући беспрекорну версификацијску структуру, филигрански шлифује строфе са ефектима мајсторског римовања. Риме расипа са невероватном лакоћом: звучна слика и сликовита одора доведени су у потпуни естетски склад. Једноставно речено, одлично познаје певност, односно врлине и преливе српског језика, његову звучност. Зналачки рукује метафоричким силама језика (стихове често прати и визуелни спектакл).

Даровито изведено у богатој интертекстуалној оркестрацији, *Етичко чишћење* је мотивски и језички непоновљиво дело. Уникатна интертекстуална ковина: у пуном смислу речи маштовит кујунцилук. Поп је свој артизам подвргао новој постизацији, новом волумену, новој формули и стилистици. Интерполацијом цитата створио нове пируете. Тако је појачао вибрантну енергију песама, разгранао мисао и смисао. Динамизирањем фрагмената осочио и ексцентризовао строфу, којом прострујава свежина мисаона и смисаона. Самим тим је метафоричко ткиво стихова постало дејственије, смисао пунокрвнији. Све иновативнијим и игривијим стиховима проширио обим значења.

Интертекстуалне интерполације Поп је преузимао из опуса Киша, Јесењина, Раичковића, Дучића, Декарта, Боре Ћосића, Шекспира, Мајаковског, Црњанског, Миодрага Булатовића, Бифона, Сартра, Његоша. Такође прави и интертекстуалне варијације са народним песмама (на пример, шаљив стих *мртав паде, здраво кући дође*), са химном *Божје правде*, итд.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У савременој српској литератури, Поп није упоредив ни са једним другим сатиричарем са ових простора. Високофреквентна сатира *Етичко чишћење* плод је рафиниране игре песниковог супериорног иронично-сатиричног духа. Овом друштвеном критиком написаном у знаку интелектуалне скепсе (Поп пише да би се ослободио онога што постоји - да парафразирамо Мориса Бланшоа), апелује да се свет у свом битку промени, да се устроји на новим истинама. Јер у основи хуманистике и јесте да раслепљује читаоца, да побољша менталну хигијену да изгради његову критичку свест. Јер уметност је увек жеља за стварањем једног праведнијег и универзалнијег света. Иако је свестан да књижевност можда не мења свет, ипак је уметност у данашњем охладнелом и отуђеном свету једини исказ људскости. У *Етичком чишћењу* је истакнута потреба моралног очишћења и катарзе. *Етичко чишћење* је позив да се преобликује судбина друштва, да се оно под хитно ресетује. Све у свему, Поп препоручује морално реформисање: продобрите се људи и, како је у народној песми записано, вргните своју душу у чистоту, јер у противном - поручује Поп Ђурђев - цаба смо кречили.

ЗНАЦИ И ПУТОКАЗИ

Вишеслав Живановић

ЕКОНОМСКИ ПОЛОЖАЈ КРАЈИНЕ И КЉУЧА У 19. ВЕКУ

«После пада Видина (1393. године) па све до ослобођења, Тимочка Крајина је, са малим прекидима у осамнаестом веку, чинила један део Видинског пашалука. Из тог доба зна се о њој тек толико, да су кроз њу путовали у Русију и натраг српски калуђери и звали је «српском или миђанском земљом».

А о Кладову средином XVII века пише чувени турски путописац Евлија Челебија:

«Подигао га је Гази Бали Бег, један од команданата Мехмеда другог Освајача, ... године. То је угледан кадилук са рангом кадилука од сто педесет акчи на територији видинског санцака у будимском ејалету. У нахији овог кадилука има сто седамдесет села. Ту се налази представник спахија Порте (sipah kethoda yeri), сердар јањичара (yeniceri serdari), градски диздар са три стотине чланова градске посаде, тржни надзорник (muhtesib), баждар, повјереник за рибарство (balik emini) и повјереник за харач (haras emini).

Стојан Новаковић у свом делу „Турско царство пред Српски утанак 1780-1904. пише: “На самој источној граници Београдског Пашалука, а у подручју старога Видинског Пашалука, налазиле су се од ранијих времена две автономне кнежине без јаче автономне косекрације, које су људима у Београдском Пашалуку лако могле служити као модел. Те две кнежине, на нашим странама свакоме познате по Вуковим белешкама биле су Крајина и Кључ на доњем Дунаву.

На тој страни Дунав, повијајући се између горских ланаца, обрће свој источни правац к северу и југу и обмотава једну од тих кнежина, са чега јој је и дато име Кључ. Каквим су поводом и којом приликом постала автономна права та два среза, непознато је сасвим.

Митрополит Ст Стратимировић пребележио је како су обе те кнежине припадале султанци. У автономној Крајини и у Кључу било је тада 186 села. Узимајући оба та предела као једну област која је имала за средиште град Кладово и као врховнога старешину области турскога бега у њему, митрополит Ст Стратимировић бележи како је тај предео имао од турскога султана нарочите повластице и засебну хришћанску управу са два кнеза хришћанина. Један од њих је седео у Кладову, а други у селу или у паланци Неготину. Кнез неготински је бивао свагда од породице Карапанца, а кладовски се мењао. У марту месецу сваке године ти кнезови добијају из Цариграда на поклон по кафтан, а они полажу данак који се по белешци Ст Стратимировића, састојао из 205 000 форината. Вук Ст Карацић бележи да се у Цариград слало за Крајину 50 кеса (25 000 гроша), а за Кључ 30 кеса (15 000 гроша). На плату кнезовима издавало се 15 кеса (7 500 гроша).

Ст Стратимировић је записао да се од данка (у 205 000 форинти) одвајало за кнеза кључког и за кнез крајинског по 2 000 форината свакоме. Кнезови су данак под својим печатом предавали турскоме бегу у

Кладову, и он га је одмах отправљао даље у Цариград. Купио се од народа у томе крају и десетак, али веома умерен. Доходак од превоза и од осталих државних дација при-
мао је турски бег, који је чувао град Кладово и управљао њиме. Бегу се томе, на прили-
ку, нарочито предавао десетак од рибе што се лови у Дунаву. Уз бега је живео у граду и кадија који је вршио судијске послове. Али ни бег ни кадија нису могли осудити на смрт хришћанина докле не би саслуша-
ли великога кнеза (једнога или другог). Народ даје бегу у храни и у осталоме издр-
жавање за 12 људи и за толико коња. Сваки кнез је имао свога буљук башу, као начел-
ника оружаних људи којих је могао држати 30-40 или 50, ради одржања јавнога реда у кнежини.“¹

Из истог времена прибележио је о Кључу и Крајини Вук Ст Карацић да у тим кнежинама нису управљали ни живели Турци. О управи се Крајине старао, кнез који је живео у Неготину, а о управи Кључа други кнез који је по свој прилици, имао седиште у Кладову.

Ови су кнезови, по белешкци Вука Карацића, купили порезу и остале данке од народа преко сеоских кметова и својих људи, па су новце, колико је било одређено, предавали бегу у Кладову, а бег их је слао у Цариград. Пошто у Неготину није било града (све до Пасман-џијина времена), у Неготину је као представник турске власти седео војвода (чин нижи од паше који су Турци усвојили од Балканских Словена). У народу се приповедало да су ови кнезови имали такав ферман од султана, да не сме Турчин с поткованим коњем наступити на њихову земљу. Том су се фигуром у народу бележиле автономне повластице тих кне-
жина. И Карацић бележи да су кнезови мог-
ли држати за одржање реда своје оружане људе, опет од хришћана.

„Тај су посао вршиле три буљубаше с пандурима. Двојица су од њих имали по 15 пандура, и један се обично налазио поред Тимока, а други од кључке стране, те су чу-
вали да не би какви рђави људи (Турци или хајдуци или лопови) откуда дошли и народ узнемиравали, а трећи је са 30-40 пандура био уз Кнеза те га чувао и слушао (тј. за-
повести му по селима разносио). Карацић ово, очевидно, бележи за Неготин, и остаје неизвесно како је тај посао био урађен у Кључу, где је због турскога града, и автоно-
мија била слабија. Кад су људи у Крајини имали један с другим какву распру, најпре су ишли на тужбу кнезу, па кад их оне не би могао намирити, водио их је војводи, и њих двојица би им судила онај спор. Бег и војво-
да нису се смели ништа сами мешати у уп-
рављање народно. Ако ли би се они преко реда и на силу дали у што мешати, кнез их је могао тужити и променити. Кад би један кнез умро, а други настао, новоме се свагда давао берат на његово име. Што се плаћања тиче, и у Крајини се давало спахијско и царско. Спахијско се, нарочито десетак од жита, стављало на расположење држави или султану, за Крајину у Прахово а уз то се давало што треба на издржавање кнезова, њихових пандура и Турака који су били уз војводу у Неготину, а уз бега у Кладову. Из тога се види како у том крају самих спахија било није, али како се давало непосредно султану оно што би спахије уживале.

Француски агенат у Видину (1807-1809) Меријаж бележи ово исто, и додаје такође, како је овај крај био придан султа-
новим кћерима и како су српски кнезови управљали том земљом као агенти султан-
ских кћери. За автономiju Крајине и Кључа бележи Меријаж да је од прилике имала повластице сличне онима које су уживали кнежеви у Влашкој.. Митрополит Ст Стра-
тимировић јасно бележи да су све те пов-
ластице биле у снази онда када је он беле-
жио, у пролеће 1804.“²

1 Стојан Новаковић: *Турско царство пред Српски устанак 1780-1804*, издање (СКЗ, 1906. (стр 150)).

2 Исто.

Стање у време Првог српског устанка

Такво је стање било у Крајини и Кључу пред избијање Првог српског устанка. Устанак из Шумадије (1804) није одмах захватио и Тимочку Крајину.

Срби су у то време живели у неколико држава, а у оној под Турском империјом у више подељених пашалука и санџака. Међусобно слабо повезани, упркос сталним миграцијама, веома су мало знали о сународницима који нису са њима.

Зато је захтев Вељка Петровића упућен Совјету 1807.године, да му дају допуштење „да пређе на параћинске нахије, на Криви вир, да побуни Црну ријеку или мали Тимок и да отме од Турака, за који посао он није искао никакве друге помоћи, до један барјак и отворено писмо да сваки човјек од бегунаца или дошљака из онога краја може слободно с њим поћи на тај посао“³ наишао на смех у тадашњем српском Совјету. Они тада нису ни знали да и тамо живе Срби.

„Понајвише ондашњих совјетника српских нити су знали шта је Криви вир, ни Црна ријека, нити су тијех имена прије чули до од њега; зато су га најпре све разбијали, а кад им он досади молећи на сваки дан, онда рече Младен, који је био најстарији у совјету; „Хајде море, кад је тако навалио, да га пошљемо, па ако бог да то што отме, добро, распростираћемо земљу нашу; но ако ли погине и пропадне, ми му нијесмо криви, видиш да неће да мирује, него ће отићи и без допуштења. И тако му даду барјак, и отворено писмо, у коме га именују буљубашом, и допусте му, да може сваки од дошљака из онога краја, који хоће поћи са њим слободно; и даду му још неколико стотине гроша новаца и мало џебане“.⁴

Устанак је плануо и територија Београдског пашалука је била ослобођена.

Пламен устанка је захватио и Крајину, Кључ и Пореч, иако они нису припадали Београдском пашалуку. Од првог пуцња народ овог краја се придружио устаницима делећи њихову судбину у борби за ослобођење и независност.

Иако административно одељени и прикључени другом санџаку (видинском), у коме су видели смо уживали посебне повластице, становништво овог краја је потврдило животну везаност за судбину Београдског пашалука и српског народа. Зато је одзив устанку био потпун. Захваљујући томе, Вељко је ослободио Црну реку, Бању и Неготинску Крајину. Ослободио и ту се и утврдио, одомаћио. У току Првог српског устанка у данима слободе, у Крајини и Кључу је организована власт, устројени су магистрати, судови, пошта. Предузете су одмах и мере да се ови крајеви и економски обједине са територијом Србије. Одређени су рокови за сакупљање пореза (Ђурђевског и Митровског), изабрани органи и организована царинска служба. У Неготину је била породица кнеза Карапанце и Вељко чији је секретар био Сима Милутиновић, у Брзој Паланци је за кнеза постављен Јефта Чотрић Савић, чији је секретар био Вук Стефановић Караџић, а у Кладову Живко Константиновић.

Интерес устаника је да задрже ово подручје, јер је оно веза са Дунавом, Русијом (која помаже и која је и војно присутна у Србији) и са истоком. На Дунаву желе да поставе своју границу.

А „богата је земља био Кључ, још богатија Крајина, која никада није имала Турке за спахије. Њих нису харали јањичари. Давали су само данак (кесим) бегу у Кладову, одсеком, а он га је слао султанији у Цариград. Висок је био кесим: педесет кеса дуката. Али велика су била и српска богатства у Крајини: стада белих и црних оваца, крда шарених говеда, на стотине бесних крајинских алата и вранаца, пивнице по брежуљцима више Неготина, дућани

3 Вук Стефановић Караџић: Житије Хајдук – Вељка Петровића, Тимочка Крајина I књига, Београд – државна штампарија 1928 стр. 22.

4 Исто.

у самој вароши, ханови на друмовима. Из Крајине су угојени овнови и овце јаловице, одлазили за Видин, пшеница за Малу Влашку; коже, воће, мед и восак и нарочито, вино за Аустрију.“⁵

Таква Крајина и Кључ, богатија и развијенија од других делова Србије интегрисе се у устанку са Београдским пашалуком (заједно са деловима других санџака Црна Река, Гургусовац, Бања, Сврљиг, Алексинац, Параћин, Ражањ и Крушевац).

Општа офанзива турске војске на Србију, крајем лета 1813.године, којој је после следило поковавање устаничке територије, нанело је тешке последице крајевима источне Србије: Високе људске и материјалне жртве. Велики број становника је изгинуо или умро од глади, један део емигрирао са тог простора, насеља су попаљена и разрушена, умањен сточни фонд, кренуле су болести и заразе. Број становника се увелико смањио. И слика Источне Србије се изменила. Поједини њени делови враћени су санџацима којима су и раније припадали: Пореч, Кључ, Крајина, Црна Река, Бања, Гургусовац, Сврљиг, враћени су Видинском пашалуку, Алексинац Нишком пашалуку, а Параћин, Ражањ и Крушевац, Лесковачком пашалуку.

„Други српски устанак једва да је затим, оставио нешто јачег трага у Крајевима Источне Србије „констатује академик Владимир Стојанчевић, у свом делу Кнез Милош и Источна Србија.“⁶ Србија се поново подигла и ослободила.

Прикључени делови Видинског санџака, у Првом српском устанку нису учествовали у другом али су га и те како осетили. Поучени искуством из Првог српског устанка, Турци су, одмах по враћању делова Србије који су учествовали у устанку, завели оштре мере према становништву. Укинута су повластице, које су они имали пре устанка и почео је општи атак и на друга њихова права, јер су се „одметнули од власти“. И док се Србија слободно развија-

ла после Другог српског устанка, делови Источне Србије су били под тежим јармом од онога пре Првог устанка.

Присаједињење Крајине и Кључа Кнежевини Србији

Но пре повлачења са ових простора (због опасности напада Француске и Наполеона) Букурештанским миром, споразумом између Русије и Турске било је предвиђено да се деловима Србије која је била ослобођена до 1812.године мора признати аутономија и границе које су имали у доба Првог српског устанка. Турци нису имали намеру да спроведу одредбе овог споразума, позивајући се на непослушност Срба и избијање Другог српског устанка.

После руско-турских ратова 1828. године, ово питање је поново враћено на дневни. Победа Руса, је дала право Србима да и они изврше притисак на Турке. А Руси поново постављају да се споразум спроведе.

Кнез Милош је искористио турско увођење нових намета, приликом кога је ухапшено неколико људи који су се опирали, и покренуо нову буну, у којој су протеране све субаше, а Стефан Стефановић Тенка, на тржење народа шаље помоћ да се преостали турски чиновници и војници протерају. Стратегија Кнеза Милоша је блокада турске власти и војних посада а не крвави обрачун. Највећи део територија које су биле под српском влашћу у Првом српском устанку, осваја пресецањем комуникација, веза, онемогућавањем да турска војска интервенише, онемогућавањем снабдевања, блокадом вршења турске власти мирним путем без крвопролића. И то ће успети на територији Крајине и Кључа, за разлику од других делова Србије.

„Већ 29 априла (у суботу) 1833.године у крајинском селу Сиколу био се окупио читав један логор устаника, око 4.000 људи,

5 И.И. Срезњевски: *Вук Стефановић Караџић*, Матица Српска, Нови Сад 1964 стр. 56.

6 Владимир Стојанчевић: *Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838*.

који се одатле, под предводништвом попа Марка Михајловића и „кнезића“ Милоша Станковића из Копривнице, кренуше право на Неготин. Крајински баш кнез Илија Марковић заједно са целим „оштеством“ Неготина придружио се устанку, и већ истога дана 29. Априла, после краћег устезања и незнатног пушкарања, тамошњи му-

селим Абдул – ага морао је да се повуче из вароши, отишавши за Адакале. Неготин је био прво градско насеље ослобођено у Источној Србији...⁷

Насупрот Крајини, устанак у Кључу развијао се спорије и теже. Поред Адакалеа, већи број турских прибрежних дунав-

⁷ Исто.

ских војних станица у Текијама, Сипу, Кладову и Брзој Паланци, отежавао је развој устанка.

Утврдивши се у Неготину, Тенка и пресекао комуникације и снабдевање у Кључу. Људе је прво послао на Брзу Паланку и Текију одакле су се турске власти повукле без борбе. . 16 маја цео Кључ је био у српским рукама. Срби су одустали од даље блокаде Адакала и Кладова, јер по споразуму нису имали права на то.

Целу ову акцију прати уКрајини, 1425 српских војника и 120 коњаника, око Зајечара 2456 војника и 265 коњаника, у Гургуцовцу 650 војника а у Кључу 1400.⁸

Али ни овај посао није завршен без крви. Нису Турци ни могли ни желели да све делове захтеване територије предају Србима без борбе. У другим деловима који су се истовремено припајали Србији вођене су и те како крваве борбе.

Када су акције за присаједињење делова Србије маја месеца 1833. године завршене, Милош је приступио организацији власти у новим крајевима. Србија је после присаједињења имала осамнаест нахија од којих је пет нахија припадало присаједињеним деловима : 1.Параћинска нахија са срезовима Параћинским, Ражањским и Алексиначким 2. Бањска нахија са срезовима Бањским и Сврљишким 3. Гургусовачка нахија са срезовима Заглавским и Тимочким 4. Црноречка нахија са срезовима Зајечарским и Вражогрначким и 5. Неготинска нахија са срезовима Крајинским и Кључким.

Упркос сталним притисцима и ометању од стране Турака, требало је сада организовати живот и уклопити присаједињене делове у правни и економски живот кнежевине.

Кнез Милош је постављање управне власти организовао „на лицу места“.

Почетком јула месеца (6.7.) Милош на путу за Зајечар у Новом Хану издаје Уред-

бу о „Расположенију страже пограничне од стране Нишке и Видинске“, обезбеђујући нове границе кнежевине, коју је ставио под контролу Милете Радојковића, а за извршиоце именовао локалне капетане. Организовавши власт, поставио је капетане и судове, о из Зајечара кренуо у Неготин. У Неготину је команданта српске војске на Тимоку Стевана Стојановића поставио за сердара, давши му титулу коју су до тада имали само Јован Мићић и Тома Вучић Перишић. Тако су Крајина и Кључ добили свога сердара.

Кнез из Неготина иде за Брзу Паланку у којој доноси Уредбу о постављењу судија и капетана у Крајини и Кључу, којом потврђује оно што је већ урадио: Чланови магистрата крајинског били су: Илија Мрковић, Ђура Марковић и Тодор Владовић, а писари магистрата Благоје Атанасијевић, Живко Динуловић и касније Стефан Радмиловић. За капетана неготинског постављен је Марко Петровић а у Кључу Ђорђе Атанасијевић. Сви постављени чланови управе и судства били су огрнути „бињишима“ или капутима. Поред ове Уредбе, прецизирао је и обавезе сердара. Поред „надзиренија и управленија“, сердар је морао да има пратњу, да преда надзор над скелама у Кључу Сими Милутиновићу, да постави страже на крајинском делу Тимока и у Кључу (у Кладушници или Сипу), да му се подчињавају сви службеници, да капетани морају да му подносе рапорте а он да их шаље кнезу.

Посебна обавеза сердара је била да сељаке који су се доселили са Великог острва и формирали село Михајловац, изузме од сваке дације за три године, сем порезе и кулука.

Завршивши тако овај свој боравак у присаједињеним крајевима Милош се враћа за Пожаревац, преко Мироча и Милановца. У Милановцу доноси још једну Уредбу о постављењу Мише Анастасијевића за

8 Исто.

дунавског капетана. У њој је објашњена функција и улога дунавског капетана:

„Многостручно искуство и особита вештина у трговини воденој, к томе правдољубље ваше, које су нам качества чиновници наши Стојан Симић и Вучић Перишић похваљивали, први да их је при вама приликом честнократог проласка свога кроз Пореч по државном делу чињеног приметио, а други за време свога пребивања у Поречу искусио, обратиле су Наше Књажевско вниманије, и служиле Нам побуђенију да вас по делу воденог пута од Голупца до ушћа Тимока судијом наменујемо под названијем капетана дунавског. Производећи вас на ово достојанство, вручавамо вам у дужност, да главно надзира није имате над одржанијем поретка у трговини воденој на горе реченом путу и да све тербе које се по делу ове трговине између трговаца и реиза и тајфа породе, испитате и то све да чините у присуству у присуству два беспристрасна вешта трговца, који с вама заједно на пресуду да се потпишу; гди сами решити не узмогнете или терајући са стране на вашу пресуду не пристану, да се канцеларији Нашој односите. А свима надлежним властима српским налажемо, да вама кога ће за чиновника у реченом качеству признати, сваку при делу званија вашег нуждну, рукопомоћ безприкословно даду.“⁹

Тако је 1833.године извршено територијално припајање – присаједињење ових делова Кнежевине Србији која је са њима сада бројала 18 нахија. У пет нахија су били присаједињени делови:

1. Параћинска нахија са срезovima Параћинским, Ражањским и Алексиначким;
2. Бањска нахија (Сокобањска), са срезovima, Бањским и Сврљишким;
3. Гургусовачка нахија, са срезovima Заглавским и Тимочким;

4. Црноречка нахија, са срезovima Зајечарским и Вражогрначиким;

5. Неготинска нахија са срезovima Крајинским и Кључким.

На простору тих 5 нахија према званичном статистичару тог времена, господину Владимиру Јакшићу, живело је 17% становништва Кнежевине. На територији целе кнежевине живело је 678.133 становника од чега је 114.000 живело у Источној Србији и то овако распоређено:

1. Црноречки округ	28.063 лица
2. Алексиначки округ	20.198 лица
3. Књажевачки округ	23.943 лица
4. Крајински округ	42.221 лица

У Крајинском округу има укупно 81 насељено место, од чега је у

Крајинском срезу у Неготину 47 места, у Кључком са седиштем у Кладушници 20 места и Поречки са седиштем у Милановцу 14 мест. Неготин се сматрао варошем а Брза и Текија паланкама.

Организовањем и постављањем власти Милош је централизовао одређене компетенције, ради лакшег руковођења и владања, али је Крајину и Кључ издвојио због повлашћеног економског положаја који су имали у Видинском пашалуку, као царске мукате и могућности њиховог даљег коришћења, обезбеђења и праћења. .

Још једна посебност ове нахије је био њен гранични положај у Кнежевини Србији са Аустријом, Влашком, Турском. Под кладовским ђумруком, на чијем је челу од 1835.године стајао Крачун Николајевић, а у Текији Димитрије Новаковић, био је и текијски, као и скеле у Брзој Паланци и Прахову. Колико је овај био значајан, говоре подаци из 1837. године. Укупан приход свих царинарница у кнежевини био је 700.101

⁹ Исто.

гроша и 37 пара, од чега је само кладовски ђумрук убрао 459.554 гроша и 12 пара чистог прихода. Из тих разлога је царивење вршено на овим пунктовима (Текија, Кладово, Брза Паланка, Прахово), а наплата је вршена у Београду. Карактеристично је да се у то време у Србију увозила велика количина соли, од чега је само у тој години, увезено 9.030.405 ока соли. И капетан Миша Анастасијевић је добро радио свој посао.

До 1830. године, промет трговачки и робни Ђердапом је знатно успоравао пре свега политичким односима Турске према Аустрији, Влашкој и Србији, а значајно су утицали и природни услови (подводне стене, брзаци, отежана пловидба). Присајединивши делове Источне Србије, Србија је добила и утицај на мењање услова пловидбе и право да отклања природне препреке. Као што је „царски друм“ Београд – Цариград потпадао под надлежност Србије, сада је и пловни пут кроз Ђердап дошао у њену надлежност. Запазивши опасност пловидбе у Ђердапу фетисламском, Милош предузима мере па октобра 1834. године почињу радови на „крчењу“ Ђердапа, пошто је то Porta „благоизволела без забаве указом својим одобрити“.

Са Ђердапом, у надлежност Србије је дошло и питање коришћења риболовачких објеката и регулисања риболова у Ђердапу. Књаз Милош је успео да позивајући се на хатишериф из 1833. године одузме адакалском паши право на побијање гарди и експлоатацију риболова, позивајући се на безбедносне потребе. Овим гестом показао је делотворност и вредност извојеване аутономије.

Крајински округ као и цео простор Источне Србије претежно се бавио сточарством. Кнез Милош је само од попаше у новоприсаједињеним крајевима узео 19.619 гроша, за сточни фонд од 382.021 грла оваца и коза, и 10.766 торова од чега је преко 4.000 торова било само у Округу Крајинском. Све ово потврђује велику вредност коју су Србији донели присаједињени делови Крајине и Кључа.

У Кнежевини Србији

Прве мере које је Кнез предузимао су биле усмерене на оживљавање привредног живота. У уговору са Султаном је било предвиђено да се слободна, или ослобођена земља од турских власника мора прво понудити Кнезу на продају. Кнез Милош је тако за неколико година откупио земљу коју је дао сељацима на обраду. Сада мала чудно звучи, али су прве Уредбе које су донете, било Уредба о механама и Уредба о вашарима и панађурима. Требало је створити и просторне могућности за развијање тржишта, размену роба, контролу кретања новца и извршавања пореских и других обавеза према држави. И у приповетци „Глава шећера“ видите да сељаци шећер купују у хану и механама. Према попису механа 1836. године највише је механа било у Округу београдском 199, а затим следе Крајински са 134 механе, Шабачки са 115 механа, Пожаревачки са 105, Чачански са 99 Смедеревски са 90 а најмањи број је био у Рудничком округу 14. То је основа за развој првих бакалница, трговачких радњи и трговине на мало.

Појављују се и први занатаи: 1823. године јавља се занат пекар, 1827. шнајдер итд. Губе се занати који су подмиривали потребе турског становништва а јављају се нови. Држава подржава развој заната, неки се чак и материјално помажу.

Доноси се и Уредба којом се регулишу паритети, односи и вредности валута, а припрема се и основа за издавање сопствене валуте динара. Porta на то не гледа благонаклоно, јер хатишерифом није пуна самосталност Кнежевине Србији већ само аутономија. Крајина и Кључ присаједињени Кнежевини деле њену пуну судбину.

Србија се полако али сигурно развија, иако њено окружење не гледа благонаклоно на њен развој. Турска царевина је све слабија, а апетити западних и северних комшија и претензије на српске територије расту. Кнеза Милоша ће 1838. године протерати из Србије. Пар година ће Србија добити намеснике, а онда на кнежевски трон седа Александар Карађорђевић. После проведених 17 година на челу Кнежевине и

Карта Кнежевине Србије по присаједињењу делова 1833.године

он ће морати да напусти Србију а на њено чело поново долази Милош Обреновић. Но његово поновно владање ће бити кратко. После његове смрти 1860. године место српског кнеза ће припасти његовом сину Михајлу Обреновићу.

Михајло, школован, млад и амбициозан покушава да Србију модернизује, али и осамостали. Европске силе га упозоравају да до промене Турског устава не може доћи безболно али да он може да донесе неке нове законе. И он доноси Закон о Народној скупштини и Устројенију Државног совјета, али и Закон о народној војсци. Турци су повећали и појачали своју војну посаду у Србији, али је Михајло вредно радио на стварању политичких, економских и правних услова за формирање државе и наоружао је своју војску. Основао је чиновнички фонд, пензионе фондове и подигао зграду у коју је сместио Управу фондова а која је требала да постане зграда Народне банке (данас је то зграда Народног музеја). Припремио је основе за издавање сопствене

валуте, радио на подизању тополивнице у Крагујевцу, и предузео низ мера да обезбеди осамостаљење државе.

Донео је низ мера и прописа усмерених на јачање привреде, а на место министра финансија довео је доктора економских наука др Косту Цукића. Цукић је желео да обезбеди основу за селективно опорезивање, па је организовао детаљан попис, који је требао да буде основа једном таквом пописивању. Тај попис је први пут урађен као детаљан попис становништва и имовине. Попис је почео 1858. године а завршен је 1863. године. Први подаци су објављени и публиковани 1867. године и данас представљају прву сигурну основу за упоређивање и анализу развоја појединих делова Србије. Штампане се као Пописи и Државопис Србије и представљаће прву сигурну статистичку основу, која се и данас користи као полазна основа у српској статистици. Попис је извршен дакле у другој половини деветнаестог века, а Окружје Крајинско је тада било подељено у четири среза:

1. Срез Кључки са местима: Петрово Село, Кладово (варошица), Корбово, Вајуга, Брлога, Подвршка, Манастирица, Речица, Каменица велика, Текија (варошица), Сип, Велесница, Грабовица, Бордељ, Кладушница, Џеџерац, Костол, Мала Врбица, Велика Врбица, Ртково.

2. Срез Крајински: Србовлах, Самариновац, Короглаш, Буковча, Кобишница, Радужевац, Мокрање, Бљувановац, Смедовац, Речка, Рајац, Тамнич, Брестовац, Чубра, Брусник, Табаковац, Метриш, Велика Јасикова, Копривница, Чокоњар, Мала Јасикова, Глоговица, Лука, Рогљево, Сиколe, Салаш.

3. Срез Брзопаланачки: Брза Паланка, Река, Видровац, Вратна, Дупљане, Каменица Мала, Карбулово, Малајница, Михајловац, Купусиште, Плавна, Поповица, Праово, Слатина, Трњане, Уровица, Шаркамен, Штубик, Јабуковац, Јасеница, Џаново.

4. Срез Поречко-речки: Варош Д. Милановац, Рудна Глава, Горњане, Танда, Мосна, Голубиње, Тополница, Бољетин, Црнајка и Клокочевац.

У попису се посебно обрађују и две вароши у овоме окружју: Неготин и Мајданпек. Кладово, Текија и Брза Паланка имају статус варошица. Анализом стања нађеног овим пописом (које је збирно приказано у табели у прилогу овог текста) јасно се види развијеност и значај овог дела Србије.

Гледајући укупне податке Крајински округ је пети по људству, трећи по расположивој ораћој снази (израженој бројем ораће стоке – коња и волова), трећи по производњи кукуруза, други по површинама под виноградима. Упоредјујући остале параметре стања пољопривреде по једном становнику, овај округ спада у најразвијеније округе у Кнежевини Србији.

Њиховим присаједињењем Србија није стекла само земљишни фонд и становништво, већ и одређена права која ће касније, користити принцип стицања кори-

стити за примену и на друге делове Србије које ће присајединити у току деветнаестог века.

Цео деветнаести век је век у коме је Србија ширила своју територију. Ширење се наставља припајањем и јужних делова Србије кнежевини а на Берлинском конгресу 1878. године, добиће и статус Краљевине. После турско – српских ратова завршиће своје ширење у деветнаестом веку.

Ширењем и присаједињењем нових крајева, јужних делова на коме су живели Срби, мења се профил Србије, услови за развој, и укупно економско стање. Самим тим мењају се и привредни услови, шири се тржиште, али и токови капитала. Србија тражи сигуран пут за извоз својих роба и трговину. Не треба изгубити из вида да је Србија на Берлинском конгресу, добила независност, али је остала у односима са Аустроугарском који је био уговорен у време док је вазално припадала Турској царевини.

1884. године ће бити завршена пруга Београд – Ниш, која ће значајно утицати на промену робних токова. Проток роба у местима дуж пруге ће се убрзати и то ће значајно утицати и на развој појединих подручја у Краљевини Србији. Тимочка Крајина а посебно Неготинска крајина су остали ван тих токова. С друге стране, на Берлинском конгресу је Кнежевини Србији призната пуна самосталност, али је то признање било условљено. Србија није више званично имала никаквих права на проширење, а управу Ђердапом, имала је уступити Аустроугарској. Био је то сраман услов, по коме је Србија уговором између министра Ристића и грофа Андрашија тај део Дунава препустила северним комшијама. То је подразумевало и контролу токова роба, и утицај на увоз и извоз Србије. Нису само под утицај и контролу пали производи и тргоина Србије, већ и увоз и извоз Турске, Бугарске, Русије, сва трговина од Црног Мора која се одвијала Дунавом. Тај проблем ће у пуној тежини погодити Србију почетком двадесетог века, када ће доћи до економске блокаде Србије (вишегодишњи царински рат) од стране Аустроугарске. То ће значај-

но утицати и на токове роба и развој Крајине и Кључа, који остају неповезани са осталим деловима Србије. Тај проблем ће се испољити и за време Балканских ратова, када Србија није имала решење за пребацивање Тимочке дивизије на ратно одредиште.

Двадесети век ће Неготинска Крајина и Кључ, дочекати на nižем степену развоја у односу на друге делове Србије. То није било много уочљиво, јер је Србија и даље остала аграрна и неразвијена земља, па су разлике међу деловима биле мање уочљиве.

Већ подаци из Статистичког годишњака Краљевине Србије 1892. године показују падање привредних параметара Округа Крајинског у односу на место које је заузимао приликом присаједињења Кнежевине Србији, и средином деветнаестог века. Стање се променило не само у Округу Крајинском, већ и у другим окрузима у, сада Краљевини Србији. То захтева један комплекснији прилаз и посебну анализу.

Литература

1. Милан Ђ. Милићевић: *Кнежевина Србија*, Београд 1951
2. Владимир Стојанчевић: *Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838*: докторска дисертација, Београд 1957.
3. Владимир Стојанчевић: *Милош Обреновић и његово доба*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990
4. Стојан Новаковић: *Турско царство пред Српски устанак 1780-1804*, издање СКЗ, 1906.
5. Вук Стефановић Караџић: *Житије Хајдук – Вељка Петровића*, Тимочка Крајина I књига, Београд – државна штампарија 1928
6. И.И. Срезњевски: *Вук Стефановић Караџић*, Матица Српска, Нови Сад 1964
7. Владислав Миленковић: *Економска историја Београда*, Београд 1932.
8. *Државопис Србије* (Statistique de la Serbi): Државна књигопечатница Београд 1871.
9. Мита Петровић: *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године*, Београд 1901
10. Владимир Карић: *Србија – опис земље народа и државе*, Београд 1994.
11. Вишеслав Живановић: *Времпловом до предаје градова 1867. године*, Кладово 2012.

Живојин Р. Андрејић

НОВО ВИЂЕЊЕ О ПОРЕКЛУ ЈАНКА ХУЊАДИЈА И ЊЕГОВИХ ПОТОМАКА

Хронике о Хуњади Јанку

Апстракт: Прегледом кроз мађарске Хронике, српске летописе и предање; утврђеног источног, иранско-туранског, порекла мита о рођењу Јанка Хуњадија; достигнутог степена истражености порекла Јанка Хуњадија у угарској и српској историографији и сазнања о старо-туранским миграцијама на југоисток Европе у овом раду се утврђује исторично кумано-влашко порекло Јанка Хуњадија и разлог његовог српског и угарског присвајања у стварању претензија и права Јанка Хуњадија на престо Угарске али и Србије.

Кључне речи: Угарска, Србија, Јанко Хуњади, краљ Жигмунд, деспот Стефан, краљ Матија Корвин, Кумани, Власи, мит, историја.

Хелтаи Гашпар у својој Мађарској хроници, из XVI века, даје значајне податке о пореклу Јанка Хуњадија које многи научни кругови сврставају у забележена усмена народна предања. Халтаи је протестант, штампар и један од најбољих прозаиста Угарске у XVI веку. Он напомиње да мора говорити о пореклу Јаноша Хуњадија према „истинитој историји, коју смо чули од оних, чији су очеви некада служили Јаноша Хуњадија, и заједно с њим били у многим бојевима“ а према списима италијана Антонија Бонфинија. Халтаи одбацује причање чувеног историчара Бонфинија, из времена краља Матије Корвина, о Хуњадијевом пореклу и повезивању с Римљанима јер сматра да се тиме удовољавало жељи и наредби краља Матије, сина јанка Хуњадија, да се домогне славног порекла. Хуманистички историчар Антоније Бонфини је живео на двору краља Матије Корвина и по његовој наредби је написао је дело *Rerum Ungaricarum Decades*. Да би створио нетачну конструкцију о краљевом римском пореклу Бонфини је погрешно цитирао и још нетачније тумачио податке које је имао на располагању. Непријатељи краља Матије Корвина су потцењивали његово приземно и скоро безимено порекло и говорили да је отац Јаноша од Хуња био Влах. Бонфини каже да Немци не желе да признају Матијино порекло од Корвинуса и поред његовог грба са гавраном већ шире „неукусну причу“ коју је некада измислио гроф Урлих Цељски непријатељ Јанка Хуњадија који се мешао у питање наслеђа угарског престола и туторства над младим краљем Ладиславом. Јанко Хуњади је обећао да ће се његов син Матија оженити Јелисаветом, ћерком Урлиха Цељског, али до тог брака није дошло. Уз то Урлих је имао други план а то је да се његова кћер удата за Хуњадијевог старијег сина Ладислава. Међутим, Ладислав Хуњади је био љути непријатељ Цељских а поготову када је после смрти Јанка Хуњадија /1456/ постављен за краљевог татора Урлих Цељски. Непријатељство Ладислава Хуњадија и Цељског завршило се Урлиховим убиством у Београду, 9. новембра 1456. (Gaspar, *, стр. 277-282)

Тврдње које Цељски износе Бонфини сматра измишљотином:

„Говоре, како је краљ Сигисмунд, боравећи у Ердељу, спавао с ћерком неког слободног Влаха. Када ју је после три месеца поново зажелио и призвао, нађе је трудну. Сјајно ју је наградио и као знак обележја дао јој је прстен с тим да ако се дете роди да га отхра-

ни, а потом пошаље њему с прстеном. Девојку су потом с великим миразом удали за једног Влаха племићког порекла, дајући му на знање њен случај. Због великог мираза, али и због славе да се девојци десило с тако узвишеном особом, он није одбио понуду девојке. Када је дошло време, роди се лепо здраво мушко дете кога мати назове Јанош. Када је једном детенце лежало у мајчином крилу, долети један гавран и уграби златан прстен добивен као обележје. Мајка се веома растужи, замоли одмах мужа да гони гаврана и да врати прстен, јер ће иначе крадљива птица упропастити лепе наде за будућност њеног сина. Муж напослетку устрели гаврана и тако врати прстен. Јанош је постао леп дечак. По налогу своје мајке, отишао је Сигисмунду и показао прстен. Краљ је препознао прстен и богато обдарио сина поседима и селима. Да је ова прича истинита, ко не би помислио да би му прекомерно дарезљиви цар Сигисмунд, који није имао мушког потомства, дао не само земље него и краљевство“. (Bonfinis, 1959, стр. 91-92)

И Хелтаи Гашпар у својој „истинитој историји“ износи да је Јанош Хуњади син краља Сигисмунда и лепе племићке из рода Моржинеја. Сигисмунд је био ожењен краљицом Маријом, ћерком угарског краља Лајоша а са лепом Моржинејском водио је љубав у време пред неки војни поход:

„Пошавши из Будима, прође кроз Мађарску и стиже у Ердељ. Када се улого-рио поред Истрија /Стрић/ крај Деве, бавио се тамо једно време док не стигну алфелдски јунаци и док њега и његову војску не прими ердељски војвода. Пошто је тамо дуже време боравио, досади му без жене... Када су довели девојку и када се увече нашла пред краљем, рече му: ‘Величанство, ја сам племићка девојка из рода моржинског, ако хоћеш са мном да проведеш ноћ, сместа ћу затруднети од тебе...’ Рече краљ Сигисмунд: ‘Ако од мене затрудниш, бринућу се за тебе, даћу леп посед теби и твом детету а твој род ћу још више олеменити и подићи му углед’. За то јој је дао веру и потврдио још и стиском руке. После неколико

дана пође са војском у земљу Монтенију. Тамо се сукобио са Власима и Турцима и, победивши их, ушао у Никопол, покорио га и опустошио. Враћајући се после тога, поново је прошао Ердељом и поново се зауставио код Истрија на ранијем месту. Поново је послао слуге по лепу девојку моржинску. И рече му девојка: ‘Величанство, оно чега сам се плашила, десило се, јер сам затруднела од тебе. У име Бога, молим те, величанство, не пуштај ме јер ћу бити у великој невољи. Како ће ми бити тешка судбина’... И с прста је скинуо један од прстенова па, дајући га моржинској девојци, рекао: ‘Не бој се ништа, ово држи као обележје. Овим ћеш моћи заштити себе од свих невоља. Даћу и писмо. Уздај се у Бога’... У то време беше тамо бојар по имену Воик Бути. Он је побегао из земље Монтеније због велике неправде. Лепа Моржинеја испричала му је своју судбину а он, када је видео њену лепоту и богатство узео ју је за жену. У међувремену, војвода Мирча је позвао Воика Бутија да се врати кући и обећао му повратак свих његових поседа. Воик Бути узео је своју лепу жену вратио се с њом кући у Монтенију и тамо су потом живели заједно. После кратког времена, чепа Моржинејка је пала у постељу и родила Бутију доиста лепеог сина. Крстивши га дали су му име Јанкула... када је краљ Сигисмунд поново ушао са војском у Монтенију да ратује с Турцима, Моржинејка је понела дете Јанкулу, ушла код краља и ставила пред њега дете са писмом и прстеном. Када је краљ видео писмо и прстен, веома се обрадовао Јанкули... Доцније, Моржинејкин муж је умро, а она се са својим лепим сином вратила у Ердељ и тамо се настанила. Једном је рекла своме брату Гашпару Моржинском... После неколико дана жена се спремила да пере, а Јанкулу спустила на земљу... Жена му приђе и даде Сигисмундов прстен Јанкули у руке да се с њим забави... Један дебели гавран видео је с дрвета леп светлуцав прстен у дечјим рукама, сле-тео, зграбио прстен из деије руке и узлетео на дрво... Уплашила се жена, отрчала брату и вапијући му испричала шта се десило... Можински, такође уплашен зграбио је лук и

тоболац и пошао за сестром. Гле, гавран на дрвету игра се прстеном у кљуну... Другом стрелом погодио је гаврана... Гашпар Моржински је због овог случаја схватио захтев своје сестре и повео је, заједно с Јанкулом, у Будим... Краљ Сигисмунд је мало поцрвенео, затим се одмах насмешио Јанкули... Краљ му је одмах даривао Хуњад повише Деве, с околним поседима... Гаврана који у кљуну држи прстен дао је за грб Јанкули и целом роду Моржинеја. Моржинејима је дао и леп посед у Хетсегу. Жену је даровао великом сумом златних форинти и кочијом, шестопрегом... и После тога отпустио их

је за Ердељ у великој радости“.
(Gaspar, *, стр. 277-282)

Сматра се да је Бонфинијево доказивање римског порекла Матије Корвина измишљено а да је легенда о његовом влашком пореклу заснована на народној причи „евентуално источног порекла“. (Савински летопис, 1927, стр. 169-178)

Гроф Ђорђе Бранковић у својим Хроникама, крајем XVII и почетком XVIII века, зна да „војвода Јанко био је родом из Мунтеније, рођен од жене Гркиње; име оца му беше Бут. И пошто његов отац беше учинио многа добра и велике услуге краљу Сигисмунду, /Сигисмунд/ је довео оца војводе Јанка у Ердељ и поклонио му тврђаву Хумедоару, да је има у вечитој власти... Војвода Јанко, пошто му је дато губернаторство, водио је први рат у Мунтенији против владара војводе Дракула, којег ухвативши са његовим старијим сином, одсекао им је главе, а његовом млађем сину ископао је оба ока; и тако је поставио другог владара у земљи“. (Бранковић 1994, стр. 45)

Бранковић користи Бонфинија и каже да је Јанко Хуњад влашког порекла. Његова мајка је грчког порекла, од рода цара Теодосија. Јанко је рођен у селу Корба. Јанков отац је живео у влахо-запланинским граничним странама а потом је добио пределе Хуњад од краља Жигмунда. Када говори о борбама са војводом Дракулом и освајању Влашке помиње да је његов грб у форми гаврана који у кљуну држи крст а на ноги носи златан прстен. Бранковић објашњава симболику грба Хуњадиија. Јанкова мајка је са прстеном од злата, својим братом и малим Јанком пошла краљу Жигмунду да препозна дете. Када су застали крај неке реке да

окупа дете из шуме је долетео гавран и уграбио прстен. Јанков ујак је успео стрелом да убије гаврана и поврати прстен. Прстен је своједобно краљ Жигмунд дао жени у влахознапланинској земљи као знамен за дете које ће се родити. (Ређеп, 1992, стр. 100-102)

Српско порекло Јанка Хуњадија

Летопис манастира Савине код Херцег Новог, из XVII века, и усмена предања тврде да је Јанко Хуњади син српског деспота Стефана а тврде и српске народне епске песме.

Савињски летопис говори да је госпођа деспотица Јелена /Гатилузи/ била бесплодна а деспот је на једном свом путу у Сибињ занео код Влаха Богута или Будимира и ту се загледао у његову кћер. Пошто је њеној то било мило дозволила је да се нађе са Деспотом. После љубавног сусрета Деспот је позвао девојку, пољубио и дао јој прстен говорећи: „Ти јеси друга жена моја Рута као и Јелена кћер Кантакузина Палеолога“. Рута је касније родила двоје деце. „Заче од Стефана“ и роди Јанка и Магдалену.

Вук Караџић каже у Ријечнику (Караџић, 1852, стр. 699) и у Животу и обичајима народа србског (Караџић, 1957, стр. 299-300): „Високи Стефан идући с војском из Московске у Србију дође у Будим на конак, и онђе Маџарска господа видећи га онако висока и лијепа зажелеле имати од њега порода... Кад буде увече они му пошаљу лијепу дјевојку да ноћи с њиме. Кад се он стане изговарати, каже му се да је он то обрекао учинити; тако он дјевојку прими и преноћи с њоме, и сјутрадан ујутру на растанку даде јој прстен и рече јој: ако ли роди мушко да му нађене име Јанко, ако ли роди женско Јања, и пошто дијете одрасте да му да прстен. Одатле се он крене и отиде у Србију, а дјевојка последије девет мјесеци роди двоје и мушко и женско, и по његовој наредби нађену мушкоме име Јанко а женскоме Јања. Пошто Јанко мало поодрасте и стане се с дјецом играти, где је се саке он

одскаче... за то му стану дјеца завидјети и као подсмјевајући му се говорити да он нема оца него да је копиле... за то је последије ишао у Србију и био се с Турцима као тражећи своју очевину. Јања се уда и роди сина Секулу...“. Међутим, Вук није записао ни једну песму у којој се говори о деспоту Стефану као оцу Јанка Хуњадија.

Међутим, о деспоту Стефану као оцу Јанка Хуњадија говоре епске песме из Петрановићеве збирке: Високи Стефан и цар Бојадин и Високи Стефан и цар Бајазит и епска песма из Богишићеве збирке: Деспот Стјепан и Сибињка девојка, родитељи Сибињанин Јанка. (Петрановић, 1867, бр. 28, 29; Богишић, 1878)

Сматра се да је деспот Стефан редиговао и превео мистично-филозофску песму О будућим временима византијског цара Лава. У неким српским летописима дословце стоји да је у питању дело деспота Стефана. Српски текстови се по много чему разликују од познатих грчких текстова ове песме а то говори да је преводиоц унео доста аутобиографског и актуелне догађаје своје земље. (Радојичић, 1960, стр. 180-191) Текст је мистичан а доводи се у везу са страхом код Срба због предстојеће пропасти Света у време судњег 84-ог „опхожденија“ које се завршава 1491-1492. године. У О будућим временима се говори о нападу Турака, обнови државе и владању од 36 година /Деспот је према његовом Житију владао 35/ и о рађању наследника: „Кажи нам име своје; како се зовеш. Он нам говораше: <Убоги, најубогији Јован; некада бих пудар (виноградар); и дођох овде да чувам (владам); за 36 година само... Јаниче (вероватно од Јанко) мој детенце моје; куда идемо кажи ми. У мишију рупу. Да што створимо тамо? Да се сакријемо под поклоп /гроб/.“ Према помињању временских термина поуздано је утврђено да је текст настао 1400-1407. године. У преписима рукописа насталих у XVII и XVIII веку на крају се налази дописан текст: „Ваистину, брате све се ово изврши. О горе и тешко пада роду христоименитом, после доброг краља“. Добри краљ је, вероватно, Стефан Лазаревић.

Историја о Јанку Хуњадију

У савременој мађарској историји се о Јаношу Хуњадију износе да се у одбрани јужне Угарске од Турака, истакао северински бан Јован /Јанко – Јанош/. А затим, укратко: „Хуњади потиче из ситне племићке породице влашког порекла, а за њега су једни говорили да је ванбрачни син краља Жигмунда, а други Стефана Лазаревића. Његова каријера је почела под краљем Албертом 1439. године, када је са својим братом задужен за одбрану града Северина. Зато је добио као хонор /феуд знатна добра, између осталог дотадашње краљевско власелинство Суботицу, која је, осим истоименог трговишта, обухватала неколико села. Хуњади је 1442. године, код места Сентимре, у долини Мориша (Santimbru, Румунија) одбио упад Мезид-бега. Осокољени овим успехом, угарски великаши су, на подстицај Чезаринија, одлучили 1443. године да крену у крсташки рат против Османлија. Тај поход је назван зимским или дугим походом. Угарска војска је појачана пољским одредима, предвођена краљем Владиславом I и Хуњадијем, продрла у Србију. Њему су се придружили одреди српског деспота Ђурђа Бранковића, заинтересованог за ослобођење своје земље. Хришћанска војска је из Србије, преко Ниша и Пирота, прешла у Бугарску и, спаливши Софију, напредовала до планине Куновице... Даље од планине Куновице уједињена војска хришћана није могла да иде даље. Ђурађ Бранковић је стога предлагао да крсташки презиме у Србији, али су они почели да се повлаче за Мађарску. Владислав I се, почетком јануара 1444. године, преко Крушевца вратио кући и као победник ушао у Будим... Примирје, закључено у Једрену у јуну 1444. године, у августу исте године у Великом Варадину претворен је у мир. Мир је с угарске стране потврдио заклетвом Хуњади. Још пре тога, међутим, на угарском сабору у Сегедину, краљ Владислав, потпомогнут Чезаринијем, заклео се да се неће држати мира, мако га буде закључио у његово име... Припреме за наставак ратовања ишле су, међутим, споро. Хришћанска војска је била ослабље-

на изостанком Срба. Осим тога, она није могла да прође истим путем јер јој је Ђурађ Бранковић забранио пролаз кроз Србију... Византијски цар Јован VIII је још раније дао Анхијал и Месемврију /Анхијал, Нисибр, Бугарска/ Јовану Хуњадију у феуд... До одлучујуће битке између хришћана и Турака дошло је 11. новембра 1444. године код Варне, у Бугарској, у којој је хришћанска војска поражена, а њене вође, Ђулијан Чезарини и млади угарски краљ Владислав I, погинуле... Од вођа хришћанске војске спасао се једино Јован Хуњади... Савет је извршну власт поверио седморици капетана, поделивши међу њима земљу. Капетани су били, поред осталих, и угарски великаши Никола Илочки и Јован Хуњади и чешки најамник Јан Гишкра... Пошто се угарски сталежи нису могли споразумети са Фридрихом /III Хабзбуршким/, одлучили су да до пунолетства Ладислава власт повере једном гувернеру. За гувернера Угарске изабрали су 1446. године Јована Хуњадија... Хуњади је свој положај, и због учвршћивања свог пољуљаног ауторитета, користио за организовање нове борбе против Турака, којима је хтео да се освети за пораз код Варне. Он је у јесен 1448. године повео велики поход против Турака. Ђурађ Бранковић ни овог пута није дозволио прелаз преко своје територије, али Хуњади се није обазирао на деспотове претње већ је, прешавши Дунав код Ковина, продро долином Мораве до Сталаћа, одале је преко /касније по њему назване/ Јанкове клисуре, стигао на Косово поље, где је требало да се састане са четама Скендербега... настала изрека «Касно Јанко на Косово стиже». Ту се 18. октобра одиграла друга битка на Косову, која је у традицији спојена са првом – са Косовском битком из 1389. године. У овој бици угарска војска је претрпела тежак пораз.

Хуњади је заробљен, али је успео да побегне. Ђурађ Бранковић, у чијој је престоници Смедереву потражио уточиште, поново га је заробио. Деспот Ђурађ га је ослободио под условом да му врати поседе у Угарској којих се одрекао због Турака. Поред тога, он је хтео да своју унуку Јели-

савету Цељску, уда за млађег Хуњадијевог сина Матију. Матија би остао као талац на Ђурђевом двору, а Хуњади се на то морао заклети. Пошто га је деспот, због заузимања мађарских великаша, пустио, папа Никола V га је ослободио изнуђене заклетве. Ђурђе Бранковић и Јован Хуњади су се измирили тек 1451. године... За време Хуњадијевог одсуства поново је постало актуелно питање избора владара... За новог старатеља дванаестогодишњег краља одређен је Урлих Цељски. Пошто је Ладислав враћен у Мађарску, гувернер је, према схватању Хуњадијевих супарника, био сувишан. Он је за накнаду добио велике поседе, именован наследним бистричким жупаном и капетаном /заповедником/ угарске војске. После заузимања Цариграда и истека трогодишњег примирја, 1454. године султан Мехмед II напао је српску деспотовину. Знајући да је следећа мета Османлија Угарска, Хуњади му је похитао у помоћ и одбио њихов напад. У току те акције дошло је до сукоба између деспота Ђурђа Бранковића и заповедника Београда Михајла Силађија, који је том приликом ранио старог деспота у руку. Акција Хуњадија је, међутим, убрзала одлуку султана да крене против Београда, јужне капије Угарске... Одбраном града руководили су Хуњади и његов зет /шурак, пр. Ж. А./ Михајло Силађи /Свилојевић/... У једном тренутку, тешко рањен Мехмед II је био у животној опасности, али је успео да се спасе и повуче испод одбрањеног Београда. Одбрана Београда била је највећи успех Јована Хуњадија. Она је постала симбол победоносне борбе хришћана против Турака. То је, међутим, била и последња победа Хуњадија. После опсаде избила је епидемија куге. Она је покосила и победоносног вођу одбране Хуњадија... Стигавши под град, позвали су старијег Хуњадијевог сина Ладислава, који је после очеве смрти преузео заповедништво над тврђавом, да је преда краљу и Цељском, односно у војсци у њиховој пратњи. Ладислав Хуњади је то одбио, али је њих двојицу пустио да без војске уђу у тврђаву. Хуњади се тада споречкао са Урлихом Цељским и убио га. Краља Ладислава је пустио пошто му је

писмено гарантовао да се неће осветити Хуњадију због убиства Урлиха Цељског.

Чим се ослободио заробљеништва, Ладислав V је поништио своја обећања као изнуђена. Он је позвао Ладислава Хуњадија на преговоре у Будим. Уздајући се у краљеву реч, или се осећајући доовољно моћним, Ладислав се, посредовањем свог несудбоног таста Ладислава Горјанског, појавио у Будиму. Ту је, међутим, ухваћен, осуђен на смрт и одмах погубљен. Његов брат Матија је затворен... Ладислав напустио је земљу и, водећи са собом Матију Хуњадија као заробљеника, отишао у Праг. Он је, спремајући се за свадбу са француском принцезом Катарином, изненада умро 23. новембра 1457... Странка Хуњадија је на свом масовном скупу, одржаном на Ракошком пољу 25. јанура 1458, истакла као свог кандидата младог Матију... На то је пристао и Горјански, под условом да и он даље остане палатин Угарске и да се избрани краљ Матија ожени његовом ћерком Аном, вереницом Матијиног покојног брата Ладислава...“ (Рокаи, Ђере, Пал, Касаш, 2002, стр. 150-159)

Данас је у науци утврђена генеалогичка Хуњадија. Јанков – Јованов – Јаношев деда је извесни Сербан /!/ – Шербан /?/, сматра се Влах, отац Вајк – Владислав – Ладислав /+ после 1419./ а мајка Анко /Јелисавета Морсинаи?/. Јанко – Јован је рођен 1406. године, а умро 11. августа 1456. Јанко – Јован Хуњади је био ожењен Јелисаветом – Ержебет /*1410. +10. 7. 1483/, сестром Михајла Силађија, и са њом је имао сина Владислава – Ладислава /*1433. +16. 3. 1457/ и Матију /*23. 2. 1443. +6. 4. 1490/, краља Угарске /1458-1490/. (<http://genealogy.euweb.cz/hung/hunyadi.html>)

Посебан куриозум који завређује изузетну пажњу јесте податак да се млађи брат Јанка – Јована – Јаноша Хуњадија звао исто као и он. Његов брат Јанко – Јован је умро 1441. године. Имао је и брата Вајка, као и три сестре: Клару /удата за Понграц Денгелеђија, који је погинуо у битци код Варне 1444., Марију /удата за Манзилу Арђеш

Басарабу/ и н. н. сестру /удата за Петра II Молдавског/. (Исто)

Доиста, који разлози су били у питању да два брата Хуњади, који нису били близанци, а шта и да су били, добију иста имена!? Шта би могло бити у питању?

Историја о потомству краља и цара Жигмунда и деспота Стефана

Угарски краљ и римски цар Жигмунд Луксембуршки, син чешког краља Карла VI се родио 1368. године. Жигмунд је дошао у Будим 1379. године да научи угарски језик. По свему судећи Жигмунд се налазио у Будиму и 11. септембра 1382. године када је умро угарски краљ Лајош – Лудвиг I Анжу. Лудвиг I у првом браку са Маргаритом Луксембург /*1335. +1349/ није имао деце. Када је она умрла од куге Лудвиг се оженио Јелисаветом, ћерком босанског бана Стјепана II Котроманића, 1353. године, са којом је био у трећем степену сродства и зато се морало тражити папино одобрење. Краљевски пар је на прво дете чекао седамнаест година што се сматрало Божијом казном. Нису имали мушких потома већ три кћери: Катарину /*1370. +1378/, Марију /*1371. +1396/ и Јадвигу - Јелену /*1374. +1399/. Једногодишња Марија је верена 1382. године за Жигмунда Луксембуршког. Десет дана после Лудвигове смрти, по очевој жељи, Марија је крунисана за краља. Део племства се окренуо против Марије затраживши да на престо дође једини живи мушки потомак династије Анжу Капет, напуљски краљ Карло III Драчки. Међутим, Жигмунд је заузео краљевску палату у Будиму и присилио своју вереницу на брак, 1385. године, а одмах после свадбе је отишао у Чешку по помоћ. Следеће године се вратио у Угарску, а за краља је изабран и крунисан 31. марта 1387. Марија је Жигмунду родила само кћер Јелисавету, 1409. године. Нова криза око наследника престола Угарске је била на виду. Марија је удата за Алберта V Хабзбуршког, 1421. године чиме је отворен пут за долазак ове немачке династије на престо

Угарске, 1437. године. (Рокаи, Ђере, Пал, Касаш, 2002, стр. 122-125; Андрејић, 2011, стр. 151)

Деспот Стефан је рођен 1375. године а пунолетан је постао 1389-1390. године. О женидби младог кнеза Стефана око 1390-1391. године у његовим житијама нема помена. У вези са овим постоји један неодређен, али вишезначан податак (Филозоф, 1989, стр. 87-88): „Када је постао пунолетан, као покривачем заборави покрио је оно што је било, додајући великим стварима још веће, и ако би ко други постигао који део /од овога/, мудровао би да је велик, будући подложен страсти људској. А овај не само да не /беше/ подложен овоме... бежећи од оног чему се Бог противи... Не одступи ни од једног пута правога и царског.“ Али остаје питање шта и зашто је то деспот, као и његов биограф, требао заогрнути покривачем заборави. Поставља се питање на шта се алудира када се каже да је деспот поставши пунолетан прекрио покривачем заборави све шта је до тада чинио због недовољне зрелости и подложен страсти људској.

Познато је да се деспот оженио убрзо по завршетку битке код Ангоре, 1402. године, ћерком господара Митилене, Франческа II Гатилузија. (Исто) Млечанин Ђерардо Сагредо помиње деспота Стефана, већ 10. децембра 1403. године, као зета господара Митилене. (Пурковић, 1978, стр. 64) Договор за женидбу деспота Стефана са, сматра се девојком, Јеленом учињен је по савету царице Евгеније. Евгенијина сестра се у изворима помиње као Јелача а историчари је под претпоставком називају Јелена. Јелена сестра Евгенија - Ирина била је удата за византијског цара Јована VII Палеолога. Деспот и Јелена су се венчали 1405. године „на Расини“. (Стојановић, 1929, стр. 198) То би значило да се деспот оженио када је имао 30 година, доста давно од стицања пунолетства, 1390. године. Јелена се касније уопште не помиње тако да се претпоставља да је умрла или да се развела и вратила родитељима.

У Певељи манастиру Хиландару, издатој 1405. године деспот Стефан каже (Новаковић, 1912, стр. 221): „Кога изабере Бог да царствује Српском земљом после нас, био брат или син или унук или било ко од рода нашег...“. У повељи коју је издао Дубровчанима у славном граду Борчу, на Ваведење Богородице, 2. 12. 1405. године, (Исто, стр. 462) депот Стефан даје права у своје име или „... кога од синова моих или од рода господства ми, или иног кога...“. На основу ових тврдњи да се закључити да је деспот Стефан имао више синова, или да је у питању његово схватање да ће имати синове којима оставља у аманет да поштују његове одлуке.

У повељи издатој манастиру Ватопеду, 2. јула 1417. године, деспот Стефан каже да је „недостоин входа брачног“. (Соловјев, 1936, стр. 480) На основу овога се сматра да разлог ове вишезначне тврдње лежи у томе што је његов брак бездетан и то због његове „кривице“. У више млађих летописа се тврди да је био „без плодства“. (Стојановић, 1927, стр. 200)

Према Бранковићу произилази да је деспот узео ћерку неког, условно, цара Кантакузина, а то би могли бити једино Јован Кантакузин /1347-1354./ или његов син Матија /1354./. Међутим, ни једна од њихових кћери се у изворима не помиње као супруга деспота Стефана. (Nicol, 1968, табла II) На основу ових података се доста давно дошло до уверења да је супруга Стефана, „деспота Србије, сина Лазара 1419. у време Јована Палеолога“, била Евгенија, сестра Томе Кантакузена. (Archives historiques, 1851-1852, стр. 10) Овде се пре мисли на 1410. годину када је, после битке код Галате, Стефан био у Цариграду код Манојла II. Јован /VII/ Палеолог је умро 1408. године. На основу другог тумачења она се звала Марија. Изгледа да је овде дошло до погрешног повезивања Евгеније са Томом Кантакузином чија је сестра Ирина била супруга српског деспота Ђурђа Бранковића. (Nicol, 1968, стр. 176, 188, 210) Филозоф не говори о било каквој Стефановој женидби при посети Манојлу, 1410. године. Манојло и

његова браћа и сестре су заиста били Кантакузени по мајци. Увођењем хипотезе да се 1410. године деспот оженио неком Кантакузином намеће претпоставику и да је та Манојлова нећака морала бити кћер Теодора I за кога нема података да је имао деце, (Ферјанчић, 1960, стр. 127) што не мора да значи да није.

Ови извори би се могли повезати са подацима нешто старијег, такође, недовољно поузданог Троношког летописа. Тврди се да је деспот Стефан био ожењен „ћерком бана горњобосанског Твртка“. Троношки летопис описује да је деспот Стефан излазио из града Сребрника у босанској Сребрници када му се коњ јако разбеснео и збацио га. Том приликом је деспот незгодно повређен тако да је остао безчедан. „Стефан облада всеми странами... жива у покоју, но без чад“ и „Стефан бја неимја плода и к старости доспјал“. (Шафарик, 1853, стр. 95) Деспот Стефан је добио област босанске Сребрнице /Теочак и Осат/ са градом Сребрником од угарског краља Жигмунда, 1413. године. Дакле, његов пад са коња код Сребрника, због кога је постао репродуктивно немоћан, догодио се после 1413. а пре 1417. године.

Као што је наведено, у својим повељама, издатим после женидбе са Јеленом Гатилузи, деспот Стефан помиње своје синове. Већ је поменут текст О будућим временима византијског цара Лава Мудрог, између 1400. и 1408. године, у томе каже: „Јаниче мој, детенце моје, куда идемо, кажи ми...“. (Радојичић, 1962, стр. 182, 190) Овде деспот помиње име свог малог детета тепајући му тако да произилази да би му право име могло бити Јанко. Овај део оригинала на грчком не одговара преводу и Стефанов је додатак име детета. (Mango, 1960, стр. 67)

Дакле, прозилази да се деспот Стефан три пута женио али да није имао законитог наследника. (Андрејић, 2011, стр. 101) Иако се сматра да је у питању народно предање помиње се и да је Јанош Хуњади – Сибињанин Јанко ванбрачни син деспота Стефана. (Ређеп, 1965, стр. 207-208)

Порекло „митова“ о рођењу Сибињанин Јанка

Уочена су два различита мишљења о пореклу и настанку мотива рођења Сибињанин Јанка. Једно је Андре Гавриловића (Гавриловић, 1912, стр. 122-123) и Томе Маретића (Maretić, 1966, 211) који сматрају да је источњачког порекла и да потиче из Фирдусијеве Шахнаме која је до Срба дошла или преко Византије или Турака. Друго је Веселина Чајкановић који сматра да је у питању прастари, типичан мотив из мита о рођењу јунака.

Чајкановић је у вези тумачења легенди о рођењу Јанка Хуњадија имао у виду митолошки мотив о рођењу деца из везе божанства и смртне жена као и обичаја гостопримства при чему се дете рађа из односа домаћице и кућног госта. Чајкановић сматра да Вукови записи и епске песме немају стварне везе са деспотом Стефаном већ су део мита о њему. Давање прстена као залог за будуће препознавање и легитимисање детета за њега је мотив преузет из бајки попут приче Царевић и Арапин у којој цар при одласку даје свој девојци прстен који ће бити знак распознавања мушког детета које ће се родити. Чајкановић сматра да је личност деспота Стефана рано добила митско обележје старинског путујућег божанства. (Чајкановић, 1927, стр. 180) Ово Чајкановићево тумачење о митском и нетачном пореклу јанака Хуњадија од деспота Стефана се може применити и у вези Хуњадијевог порекла од угарског краља Жигмунда.

Јелка Ређеп је у вези тумачења порекла овог мита поново оживела схватање о његовом источном пореклу, односно са старим персијским митом о прељуби владара који потиче из Фирдусијевог дела Шахнаме на који је упозорио и Вук Караџић. Староперсијски – ирански писац Фирдуси и његова Шахнаме је могла бити инспирација али како објаснити његов пут до Европе пре и у време средњег века. Ређеп сматра да „Није невероватно да је основно језгро овог мотива из персијске књижевности прилагођено условима наше заједнице у једном

одређеном историјском моменту, па да је, тако, и допуњено специфичностима карактеристичним за наше прилике и околности. Ако пођемо од оваквог схватања, Волнерово мишљење је оправдано и вероватно... Међутим, нико није прецизно утврдио на који је начин мотив продро до нас. Уколико би се прихватила ова теза, може се претпоставити да је овај мотив продро усменим путем у област нашег језика, а да је одатле, из народног предања, ушао у Савински летопис“. Јелка Ређеп подржава и став Ђорђа Сп. Радојичића да је овај мотив у вези деспота Стефана и о рођењу Јанка Хуњадија настао „негде у Подунављу“ и да се одатле проширио по осталим српским крајевима: Босни, Херцеговини, Црној Гори и Приморју и „можда тек ту добило свој коначан облик“ пошто су на том широком простору забележене песме које о томе певају јер: „Ниједан једини текст није забележен у Подунављу“. Најзад, Ређеп је закључила: „У заједничком непријатељу и једног и другог народа у Подунављу, и Срба и Угара, у низу других разлога, одиста комплексних, налазили смо оправдање за то преплитање судбина двеју крупних историјских личности“. (Ређеп, 1992, стр. 20, 58, 68) Одмах се мора приметити да Ј. Ређеп овде, рекли би смо, неоправдано мисли само на „мит“ о рођењу Сибињанин Јанка од деспота Стефана а не и на истоветно предање о рођењу Јаноша Хуњадија од угарског краља Жигмунда. У сваком случају, сви наведени истраживачи се не баве историјским контекстом „источњачког порекла“.

Прича о Сухрабовом рођењу у Фирдусијевом делу се могу поредити са предањима Срба и Угара о рођењу Јанка Хуњадија. Фирдуси приповеда како је јунак Рустем после обеда у лову заспао и да су му Туранци украли коња Рашка. Треба одмах напоменути да Туранци живе североисточно од Иранаца и да су у питању Печењези, Кумани, Узи и Турци. Пратећи трагове коња Рустем чини јуначке подвиге: не боји се лава, тигра, дива, насрће на змаја и доспева у град Семенган. Ту буде најљубазније примљен. Указано му је гостопримство од стране семенганског краља

и дато обећење да ће његов коњ Рашко бити пронађен. Приређена је богата вечера са добрим вином и песмом. Рустем се опио а онда је одведен у постељу пуну мошуса и ружине воде. У току ноћи су му у господску постељу увели девојку „месечева лица“. Девојка Техмин је била чаробна лепотица, јединица кћер семенганског краља „од славне лозе лава и пантера“. Техним не жели само Рустема већ да са њим има и „од срца порода“. Рустем пристаје да се њоме ожени на општу радост. За успомену на љубавни сусрет у ноћи Рустем даје Техмини један оник с руке „широм света познат“ са поруком да, ако роди кћер, драгим каменом украси њену косу, а ако роди сина да му под пазухом свеже тај знак његовог очинства. Рустем на свом коњу Рашку одлази пут Забулистана, остављајући девојку брижном и тужном. Техмин рађа Сухраба који је сјајан као месец, са три године носи оружје и постаје „јунак лављег срца“. Када је одрастао Техмин му прича о оцу Рустему и он креће пут Ирана са писмом и даром од оца. Сухраб успева да Рустема постави на престо а његова мајка постане краљица Ирана. (Фирдуси, 1928, стр. 57-58, 75-76)

Иранско предање је очигледно повезано и са туранским народима предње Азије. Имајући у виду дуге сеобе старотуранских народа у источну и југоисточну Европу и њихову доместификацију и асимилацију може се претпоставити да су они пренели своја и иранска стара предања на Балкан.

Куманско порекло Влаха Богута и његових синова

Упади у Европу турских паганских народа предње Азије: Печенега, Уза и Кумана, који никада нису дошли у додир са исламом, отпочео је преко Украјине и Молдавије, почетком X века. Њихов стари завичај се налазио око Азовског и Каспијског мора. Обожавали су паганске идоле, кипове богова ратника – „бабе“, који су називани кумири а њихови храмови кумирница. Посебитост Кумана се огледала и у њиховом изгледу и фризури. Имали су дугу косу

коју су сплетали у кике – перчине. Печенежи се први пут појављују на Балкану већ крајем IX века а на позив бугарског цара Симеона учествују у нападу на Византију, 917. године, а потом у нападу руског кнеза Свјатослава и бугарског цара Бориса II, 943. године. Печењези – Половци први пут нападају Русију кнеза Свјатослава, а на позив Византије, 968. године. Први упад Печенега у „западне бугарске земље“ извршен је 1026-1027. године. После 1043. године, упади великог броја Печенега у византијске теме Перистрион и Бугарска и њихово насељавање довело је до правог демографског удара. Византијски цареви су многе християнизоване Кумане ратнике са породицама преселили у Малу Азију одакле су упућивани у борбе против Турака Селџука, муслимана. Угарски краљ Ладислав I је успео да порази Кумане и Печенеге, 1068. године. Упади Печенега и Кумана у Тракију, 1078-1087. године, означени су као „куманска поплава“, а Византија је успела да порази Печенеге, 1091. године, пошто су Кумани стали на њену страну. Средином XII века Кумани су населили велике просторе северно од Дунава у Молдавији, Влашкој низији, Трансилванији и Угарској. Од краја XII века кумански коњаници су укључени у великом броју у трупе Угарске, Бугарске и Византије. У Србији и Босни се појављују у првој половини XIII века. Последњи велики продор Кумана у Угарску, Бугарску и Србију догодио се 1239. године под вођством хана Кутена после напада татарске „Златне хорде“. Кумани су доспели преко Византије све до Египта, 1250. године, где су успоставили своју владарску династију која је трајала све до почетка XVI века. Християнизација Печенега и Кумана је отпочела у Византији / укључујући и теме Перистрион, Бугарска и Србија/ још у XI веку. Прва покрштавања Кумана у Угарској учињена су тек 1330. године. Християнизација је убрзала процес асимилације на свим просторима где су живели. Тек од средине XV века куманске војске се више не појављују као такве, али се Кумани у изворима помињу у Угарској све до средине XVII века, а у Бугарској су се све до данас одржале етничке куманске

групе од којих су се неке исламизирале у време поламиленијумске власти турског Отоманског царства. Велики утицај Кумани су имали у Угарској у време краља Стефана V, који је био ожењен Јелисаветом Куманком, и његовог сина Ладислава IV Куманца /1272-1291./, а поготову у Бугарској када су чланови куманске династије Тертероба, Георгије I, Теодор Светослав и Георгије II Тертер, доспели на царски трон /1280-1321./. Турански хришћани - Кумани су оставили трагове у антрополошком типу балканских народа као и многобројен трагове у топонимастици на просторима данашње Мађарске, Румуније, Босне и Херцеговине, Србије, Бугарске и Македоније. На српским просторима већи број цркава је имао и име Куманица а које су се одржале све до данас. У том смислу је најкарактеристичнија црква Куманица – Св. Никола у Рамаћи - чији ктитори су насликане са типичном куманском фризуrom – перчином и специфичним брковима и брадом. Сасвим је извесно да су бројна, давно напуштена гробља у Србији, тзв. мађарска, чији су надгробници оријентисани према православним обичајима, заправо, куманска. (Андрејић, 2009, 128–139; Исти, 2010 а, стр. 21-23; Исти, 2010 б, стр. 7-32)

Највећи део равница Влашке и Олте није, још од 972. године, био је насељен великим масама Печењега а потом и Кумана тако да се та област кроз три века називала Велика Куманија. (Поп, Болован, 2005, стр. 140-142) Спомен на Кумане у Румунији постоји и данас у имену села Коман код Русе, (Elezeović, 1950, стр. 183) топонима Комана код Бузауа и Телеормана, Команца у Олтенији, Арђешу и Вилцеи, топоними Cîmpria Comanței, Valea Comanșeni, Comanii Vechi и Comanîta у Олтенији, Коман(ул) код Бакауа, Команеанца код Прахова, Comaneanul у Телеорману, Comaneasa код Доља, Браиле и Бузау и Кумански брод на Дунаву код Калафата, односно наспрам Видина (Овај прелаз се под именом „Кумански брод“ помиње први пут 1385. године). Равница области Илфов се зове по Кончаку, куманском вођи који је овде доспео 1241. године. Познат је и топоним Колчаков друм. (Diaconu, 1978,

стр. 26) И многи други топоними и хидроними опомињу на Кумане, Печенега и Узе: Resineaga код Браиле и истоимено село у Тулцеи; села Караиман, Мирза и Киугир код Жиуа; Cetatea lui Coman /први помен 1625./, Гиорок и Гирманул, Молдруц, град Каракал, села Батиу и Кипчаг, Каракал код Питештија, Туриа, Балаки, Которга, Терлуи, Талаба, Бараган... (Исто, стр. 27-28) Многе речи у румунском језику су куманског порекла, поготову оне које су везане за сточарство а пре свих „чобан - чобанин“ које се одомаћило и у српском језику. (Поп, Болован, 2005, стр. 142)

О постојању старог усменог народног стваралаштва код свих туранских народа постоје врло јасни трагови и у изворима. Познате су епске и друге песме Киргиза са више од милион стихова - Манас. Верзије ових песама постоје и код других турских народа. (Vasary, 2005, стр. 49) Речник турског језика у Багдаду је записао на арапском Караканид Махмуд ал Кашгари, 1083. године, при чему је сакупио и многе фрагменте њихових народних песама. Средњовековни кумански речник *Codex comanicus*, настао је у Угарској, 1294-1295. године, а поред старог латинско-персијско-куманског глосара садржи и неке текстове из куманске народне књижевности богате подацима о старој паганској религији. (Ru, 2002, стр. 27)

Имајући у виду све описане процесе стапања Печењега и Кумана, који су се одвијали у средњем веку и на српском простору, као и постојање њихове живе епике, можемо учинити покушај идентификације прежитака и остатака сегмената и њихове епске традиције у оквиру српске (тако и угарске) усмене народне књижевности.

Међу најстаријим српским јуначким и лирским народним песмама које је Вук Караџић забележио у Срему од следеће Степаније, која је била пореклом из Јадра, истиче се посебно интересантним садржајем песма Свеци благо дијеле у којој се помиње земља Индија: „... кад ја идем из земље Инђије, / из Инђије из земље проклете? / У Инђији тешко безакоње.“ Према томе,

далеки српски претци су живели у Индији одакле су дошли у Европу и на Балкан, закључио је М. Милојевић, (Милојевић, 1872, стр. 50) који се и сам бавио записивањем усменог народног стваралаштва. Њему се придружио Илија Живанчевић, а у новије време Олга Луковић Пјановић, (Луковић-Пјановић, 1994, стр. 245-247) Јован Деретић и А. Арсеновић (Арсеновић, 2008, стр. 39) са тврдњом да су Срби дуго година живели у Индији и да њихов језик и стара митологија имају директне везе са санскритом и Ведама те да је то доказ о Индији као постојбини Индоевропљана који су се, шта-више, у тој великој давнини звали Срби.

На основу песама о Инђији – Индији код М. С. Милојевића закључује Олга Луковић-Пјановић да су ове песме стваране већ на путу из Индије у којој су дуго живели, „идући према новим крајевима света“. (Луковић-Пјановић, 1994, стр. 245-247) При томе подразумева да је то некакав пут Срба из Индије. У покушају да истражи могуће везе Срба са Индијом, Реља Новаковић је користио старе географске карте Авганистана, Хималаја и Индије на којима је уочио „србофоне“ топониме и хидрониме. (Новаковић, 1996, стр. 49-51, 129-132, 136, 150-152)

Нодило је имао мишљење да је Индија залутало и несхваћено митско име из народне маште. (Nodilo, 1981, стр. 27, 385-402) Ћоровић је сматрао да је Индија у српске песме доспела из средњовековног романа о Александру Великом. (Ћоровић, 1929, стр. 13-103) Матић (Матић, 1954, стр. 192-193) сматра да је то у вези са именом сремског села Инђија, а Лома (Лома, 2002, стр. 57) да иза Инђије стоји земља Виндија, земља Венда у граничном појасу Германа и Словена, одакле су се доселили Срби. Није ли Индија само плод накнадног преосмишљавања, питао се Лома и претпоставио да је у питању Виндија, земља Венда где су живели пагански преци балканских Срба пре досељавања и примања хришћанства.

Давно је уочено да су у нашој средњовековној књижевности индијски мотиви

врло чести. Светозар Радојчић сматра да су главне информације Срба о Индији добијане из Хришћанске топографије Козме Индикоплова, Приче о индијском царству и романа о Александру Македонском. При томе врши поређење са мотивима у српској епизици и закључује: „Најисцрпнија слика те замишљене Индије – у нашој средњовековној књижевности – налази се у роману о Александру Великом... О ратничким способностима становника Индије наши су се стари обавештавали и из одломака о Тројанском рату у Хроници Константина Манасеса... По том тексту Индијци «црног лика» учествују у бици за Троју, под командом цара Тавтанта /Тантана/... Двобој између Александра Великог и индијског цара Пора... скоро дословно понавља у познатој песми о Краљевићу Марку и Муси Кесеџији... наши певачи народних песама... се служе песничком слободом да неморал покорене раје из Србије преместе у Индију, у земљу проклету“. О Индији се говори и у апокрифном Житију Св. Томе а живот овог апостола се од стране Теодосија упоређује са животом Св. Саве на Светој Гори. Стара српска књижевност зна и за делове Панчатантре и Будин живот у облику Живота Св. Варлаама и Јоасафа који никада нису ни постојали: „Захваљујући обичном плагијату, Буда је ушао у хришћански календар код православних као свети Јоасаф“. Будин живот је постао узором исихастима, крајем XIV века. Радојчић закључује и да је „наивно сликани лик цара Пора, инспирисан Александридом, у манастиру Темској, прешао је са фреске у садржину народних прича“. Радојчић тврди даље да су индијски мотиви у нашој средњовековној књижевности „плодне заблуде“ које су послужиле као извор „необичних инспирација“. „Та столећима кристалисана заблуда улепшавана је и претеривана у царству уметности као стална хипербола... наши су је описали ипак на свој начин, као рај пастира. Тако је Индија наше старе књижевности и уметности добила свој оригинални природни завршетак, Индију наших народних песама“. (Radojčić, 1955, стр. 13-14)

Имајући у виду да су се Хазари, Халисије, Печењези, Кумани и Узи досељавали у великим масама у Европу, односно у Панонију и на Балкан од IX до XIV века, да је процес њихове асимилације текао дуже време може се слободно рећи да је традиција о Индији и речи Чуи у српској усменој књижевности плод адаптације у процесу християнизације и асимилације тада свежег печењешко-куманског сећања на њихову прадомовину. Ова традиција је постала заједничка баштина српске народне „књижевности“. Погрешна научна „детекција“ порекла ове традиције довела је кроз дуже време до низа нетачних антиципација и закључака о пореклу Срба /и Словена/ из Индије. (Андрејић, 2014, стр. 428-429)

Јанош Хуњади, слика у дрвету из Угарске хронике, Брно, 1488.

Резиме

Хуњади Јанка – Јована – Јаноша деда је извесни Сербан /!/ – Шербан /?/, сматра се Влаха, отац је Вајк – Владислав – Ладислав /+ после 1419./ а мајка Анко /Јелисаве-

та Морсинаи?/. Јанко – Јован је рођен 1406. године, а умро 11. августа 1456. године. Јанко – Јован Хуњади је био ожењен Јелисаветом – Ержебет /*1410. +10. 7. 1483/, сестром Михајла Силађија, и са њом је имао сина Владислава – Ладислава /*1433. +16. 3. 1457/ и Матију /*23. 2. 1443. +6. 4. 1490/, краља Угарске /1458-1490/.

И млађи брат Јанка – Јована – Јаноша Хуњадија звао се исто као и он. Његов брат Јанко – Јован је умро 1441. године. Имао је и брата Вајка, као и три сестре: Клару /удата за Понграц Денгелеђија, који је погинуо у битци код Варне 1444./, Марију /удата за Манзилу Арђеш Басарабу/ и н. н. сестру /удата за Петра II Молдавског/.

Према средњовековним угарским хроникама Јанош Хуњади је ванбрачни син краља Сигисмунда и лепе племићке из рода Моржинеја. Насупрот, српски летописи, народне епске песме и усмена предања тврде да је Јанко Хуњади ванбрачни син српског деспота Стефана са ћерком Влаха Богута - Будимира. Сматра се да су ова угарска и митска предања неисторична и да се заснивају на миту који има источњачко порекло а заснива се на иранској причи о Сухрабовом рођењу у Фирдусијевом епу Шахнама.

Постојбина Куманиа – потоњих Влаха на простору Велике Куманије – потоње Влашке у Данашњој Румунији налазила се у источном суседству Ирана а са друге стране у западном суседству Индује. Тако постаје јасно порекло персијског мита у Подунављу који еманира у свим митовима о рођењу синова Влаха Шербана - Богута. Пред нама се појављује скривено кумано-влашко порекло Јанка Хуњадија и угарског краља Матије Корвина. Појава двојице браће истог имена Јанко је загонетно и може упутити да су они доиста синови од једне мајке а два оца: угарског краља Жигмунда и српског деспота Стефана Лазаревића. Разлог српског и угарског присвајања Јанка Хуњадија несумњиво се може наћи и у стварању претензија и права Јанка Хуњадија и његовог сина Матије на престо Угарске али и Србије.

Литература:

- Андрејић Ж. (2009). *Кумани на Балкану и њихова асимилација у средњем веку*. У: *Развитак 233–234*, Зајечар.
- Андрејић Ж. (2010 а). *Црква Светог Николе у Рамаћи*, Рача.
- Андрејић Ж. (2010 б). *Кумани на Балкану и њихова асимилација у средњем веку*. У: *Известија XXIV-XXV*, Велико Тарново.
- Андрејић Ж. (2011). *Света српска лоза*, Рача.
- Андрејић Ж. (2014). *Адоптирана куманска традиција у српској уметности и усменој књижевности као извор „научне“ утопије о индијском пореклу Срба и Словена и мита „Срба народ најстарији“*. У: *Митолошки зборник 29*, Рача.
- Арсеновић А. (2008). *Обредне пјесме древних Срба из Индије*, Београд.
- Archives historiques. (1851-1852). *Histoire generale des maisons souveraines, princieres, ducaltes, et des autres maisons nobles; des hommes d'etat, de guerre, de science et d'art, et des fondateurs et bienfaiteurs de toutes les institutions utiles; Famille des Kantacusene*, tom I, Paris.
- Богишић В. (1878). *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, књ. I, Биоград.
- Bonfinis de A. (1959). *De rege Mathia, Matyas kiraly*, Magyar Helikon.
- Бранковић Ђ. (1994). *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, С. Бугарски, Н. Сад.
- Vasary I. (2005). *Cumans and Tatars*, Cambrydge.
- Гавриловић А. (1912). *Историја српске и хрватске књижевности усменог постања*, Београд.
- Gaspar H. (*). *Valogatot Munkai, Magyar kronika*, Bucarest.
- Diaconu P. (1978). *Les Cumans au Bas-Danube au XIe et XIIe siecles*, Bucaresti.
- Elezeović G. (1950). *Iz carigradskih turskih arhiva Muhimme defteri*, Beograd.
- Караџић Ст. В. (1852). *Ријечник*, Беч.
- Караџић Ст. В. (1957). *Живот и обичаји народа српског*, Београд.
- Лома А. (2002). *Пракосово*, Београд.
- Луковић-Пјановић О. (1994). *Срби... народ најстарији*, књ. 2, Београд.
- Mango C. (1960). *The Legend of leo the Wise*. У: *Зборник Византолошког института 6*, Београд.
- Maretić T. (1966). *Naša narodna epika*, Beograd.
- Матић С. (1954). *Проклета Инђија*. У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик II*, Београд.

- Милојевић С. М. (1872). *Одломци историје Срба I*, Београд.
- Nicol D. (1968). *Byzantine Family of Kantakouzenos*, Washington.
- Новаковић Р. (1996). *Још о пореклу Срба*, Београд.
- Новаковић С. (1912). *Законски споменици*, Београд.
- Nodilo N. (1981). *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split.
- Петрановић Б. (1867). *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, Епске пјесме старијег порекла*, Београд.
- Поп А. И., Болован И. (2005). *Историја Румаинии*, Москва.
- Пурковић М. (1978). *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд.
- Radojčić S. (1955). *Indija u našoj staroj književnosti i umetnosti*. У: *Međunarodna politika* V, Београд 16. јануар.
- Радојичић Сп. Ђ. (1960). *Развојни лук старе српске књижевности*. У: *Летопис Матице српске*, књ. 385, Нови Сад.
- Радојичић С. Ђ. (1962). *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад.
- Ређеј Ј. (1965). *Мотив о рођењу Сибињанин Јанка*. У: *Годишњак Филозофског факултета VIII*, Н. Сад.
- Ређеј Ј. (1992). *Сибињанин Јанко*, Н. Сад.
- Рокаи П., Ђере З., Пал Т., Касаш А. (2002). *Историја Мађара*, Београд.
- Ru Ž-P. (2002). *Religija Turaka i Mongola*, N. Sad.
- *Савински летопис* (1927). У: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. IV, Београд.
- Соловјев В. А. (1936). *Једна повеља деспота Стефана Ватопеду*. У: *Југословенски историјски часопис I*, Београд.
- Стојановић Љ. (1927). *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци.- Стојановић Љ. (1929). *Старе српске повеље и писма I*, Београд.
- Ћоровић В. (1929). *Силуан и Данило II, српски писци XIV и XV века*. У: *Глас СКА*, 76, Београд.
- Филозоф К. (1989). *Житија деспота Стефана Лазаревића*, Г. Јовановић, Београд.
- Фирдуси (1928). *Рустем и Сухраб*, Ф. Барјактаревећ, Београд.
- Ферјанчић Б. (1960). *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд.
- Чајкановић В. (1927). *Увриштење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља*. У: *Богословље II*, св. 3, Београд.
- Шафарик Ј. (1853). *Србски летопис из почетка XVI столећа*. У: *Гласник Друштва српске словесности V*, Београд.

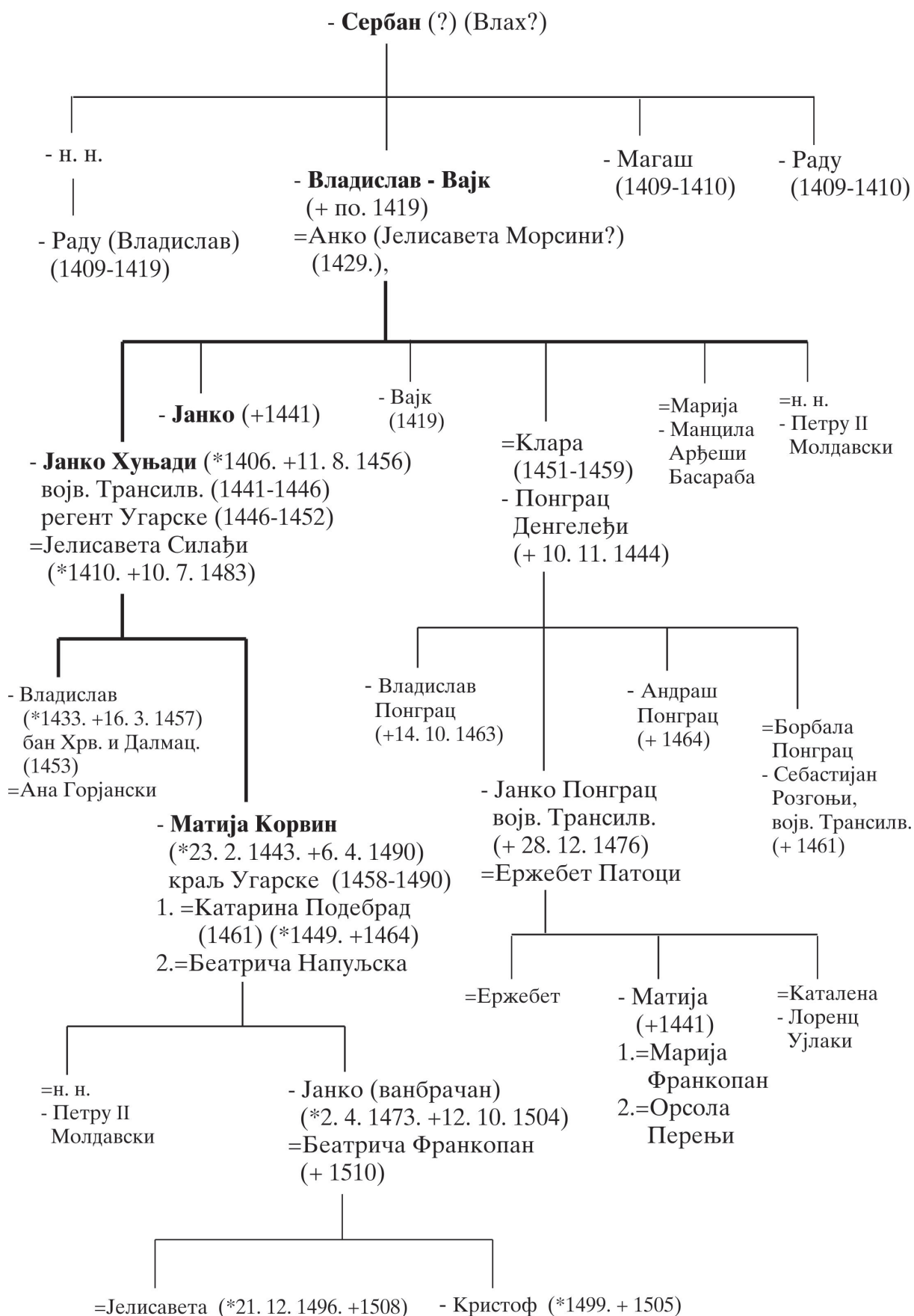
ПРИЛОЗИ

Тврђава Хуњедоара

Тврђава Голубац

Иновирани родослов Јанка Хуњадија, према Ж. Андрејићу

Петар Пауновић

ИЗБЕГЛИЦЕ У РАЈЦУ

Аутор у своме раду описује догађаје везане за избеглице у Рајцу у периоду од 1941-1945. године и за време ратова деведесетих година XX века. По свему судећи Рајац је било село које су »радо«¹ насељавале избеглице у оба случаја. У време ратова на просторима Велике Југославије деведесетих година XX века у Рајцу је боравило око 76 људи из Хрватске и Босне, што је чинило више од 10% становништва Рајца.

Аутор у своме раду описује појаве од значаја за здравствену културу и међусобне односе избеглица и Рајчана, длазећи до закључка да је тај однос био хуман и од великог значаја за живот и здравље избеглица.

Када је реч о избеглицама у периоду од 1941-1945. године, више породица избеглице Срба дошле су из села Станишића близу Сомбора, од којих се један од њих Тодор Јовић и данас јавља често својим пријатељима у Рајцу, интересујући се за здравље и како живе, подсећајући се често неостварене жеље да купи кућу у Рајцу и у њему остане да живи до краја живота. Јошке Кути, и Милан Котур, избеглице из таласа избеглица деведесетих година XX века су то и учинили. Узели српско држављанство, од државе добили помоћ да купе куће и настанили се у Рајцу. Јошке Кути је купио и добио нешто земље, бави се виноградарством и гају козе, ради као сезнски радник на имању Љубинке Оконор и тако наставља свој живот у Рајцу. Неки од избеглица су се оженили и нашли запослење у оближњем Неготину.

Значај овог чланка је да побуди интересовање истраживаче историчаре, посебно оне који се баве истраживањем здравствене културе становништва и да питању избеглиштва у Крајини посвете већу пажњу у наредном периоду.

Приче о избеглицама у Рајцу, У ПЕРИОДУ ОД 1941-1945. ГОДИНЕ

I

О избеглицама у Рајцу сазнао сам највише од мештана из Рајца и прича избеглица које су провеле једно време, у два периода, у Рајцу: у периоду од 1941. до 1945. године, када је у Србију и Војводину 1941. године, дошао већи број избеглица из Македоније, Босне, Хрватске и Словеније, и у периоду од 1992. године до краја XX века када су у Србију, после хрватских ратних акција »Олуја« и »Бљесак« у Тимочку крајину стизале избеглице из Хрватске и Босне. (1) Милан Ристовић: »Приредио Приватни живот код Срба у XX веку, Избеглице у Србији, приватниост у сенци трауме«, Клио, Београд 2007., стр: 839-890.).

Не зна се тачан број избеглица који су провели једно време у крајинском селу Рајац у периоду од 1941-1945. године. Било је неколико већих породица и појединачних, о којима сам сазнао из прича Љубивоја Мацића (86), Славке Мишић (86) и Милана Гавриловића, старог 79. година, и из романа др Стојана Бербера: »Трифунеја« (2) Др Стојан Бербер: »Трифунеја«, Матица српска, 2000. стр: 57-58.), који је у поменутој књизи описао живот свога деде Трифуна, који је у Рајцу

провео 4,5 година, у време Окупације, после доласка из Македоније. У Македонију су избеглице у Рајцу, доспеле добровољно одмах после I светског рата, као колонисти из кршевите, сиромашне Далмације, пошто су избегли одлазак у Бачку. У Македонији су се добро удомили и почели нормално живети до 1941. године, све док нису Немци ударили на Југославију и окупирали је, заузевши и Штип у чијој околини су се били настанили, а Бугари, подржавани од Немаца, заузели Штип и Македонију. Тада су избеглице из Македоније кренуле, према Војводини, а неки се, одвојили код Ниша и возом кренули према Крајини и стигли у Неготин. Из Неготина Трифуна, његовог кума Завишу и неколико других породица власти упутише у Рајац. У Рајац, са својом бројном породицом, стигао је и Тодор Јовић, са још неколико породица. После Окупације, избеглице из Рајца су отишле пут Војводине и населиле се у село Станишићи и његовој околини.

Пола века касније, почев од 1992. године, избеглице су почеле опет долазити у Рајац, из Босне и Хрватске. У једно време, у крајинском селу Рајац, нашло се између 60 и 70, мушкараца, жена, старих људи и деце. Избеглице из Хрватске дошле су и из Обровца и околине али из других места у Хрватској,

Босни и са Косова. У једном тренутку, у Рајцу, је више од 10% становништва било избегличко. Тада оживеше рајачки сокаци, испуни се школско двориште и учионице децом. Када је било лепо време, одрасли Рајчани и избеглице скупа, седели су увече на клупицама ипред капија и разговарали, а деца избеглица играла су се са својим друговима и другарицама из Рајца. А преко зиме, санкали су се и клизали по снегу, грудвали и правили Снешка, веселећи се зимским разонодама. Тако то потраја неко време, а Рајац који је запао у тешку, суморну депопулацију, поче да живи полетније и радосније.

Када је реч о првом доласку избеглица у Рајац, они су стигли, као колонисти у ово крајинско село из Македоније, где су били колонисти почетком двадесетих година XX века.. У другом случају реч је о насилно протераним Србима током ратних акција хрватске војске из Републике Српске крајине, Босне, Хрватске и са Косова... Мање-више, избеглице су долазиле организовано и насељавале по плану, али је било и појединачних долазака и сналажења, пре свега налажењем, прво крова над главом, односно куће у којој ће становати. Било је случајева да су долазили по препоруци или пошто су имали неког пријатеља, рођака и познаника од раније досељеног у

Неготинску крајини, који су ту већ живели неко време и који су им нудили помоћ, да им у првом моменту нађу, бар, кров над главом.

Податке о избеглица добио сам, поред разговора са мештанима Рајца и избеглицама, из литературе, статистичких података, из Организација Црвеног крста у Неготину и Бору и школе у којима су се школовала деца избеглица...

II

Када сам почео истраживати појави избеглиштва и њиховом боравку у селу Рајац у периоду од 1941. до 1945. године, Љубивоје Мацић и Радомир Недељкович из Рајца рекоше ми да Тодор Јовић (92), бивши избеглица из Станишича код Сомбора. њих још увек позива телефоном и распитује се о Рајцу и његовим становницима, посебно оне које је познавао. Била је то прилика да и ја са њим поразговарам. А када сам га позвао и рекао да намеравам да пишем о избеглицама у Рајцу, он се заплака и рече да је срећан што је дочекао да се неко за њега и његову судбину интрересује, јер је целог живота желео да своју судбину опише.

Написао сам му писмо и послао анкету да би могао, одговарајући на питања из анкете, напише чега се сећа о себи, својој породици у избеглиштву, Животу у Рај-

цу и Рајчанима и своме животу у избеглиштву. Ускоро сам добио аутобиографски животопис Тодора Јовића из Станишића, о годинама проведеним у избеглиштву у Рајцу за време II светског рата.

Ево шта је написао:

Драги поштовани брате, др Петре Пауновићу,

Пре свега, да вам се извиним што нисам имао снаге да вам одговорим на ваше писмо, јер сам у врло тешком стању болести, жалости и свега другог, а тако сам срећан што ме бог није заборавио. Кад сам добио ваше писмо и кад сте се сетили мене.

Драги брате Перо, написао сам нешто што сте захтевали од мене али не знам оће ли то бити одовољно. Могу вам рећи да ја још не могу да заборавим живот и људе у Рајцу. Србија је мајка мојих предака, па моја. Причали су ми моји родитељи да наше племе потиче из Јужне или Источне Србије, који су се некада давно доселили у Дрвар у Босни.

Драги брате Перо, нема ноћи да не сањам Сребију и Рајац, који је прихватио нас избеглице и помогао у свему што је требало. Рајац ми је на срцу дању и ноћу. Чувајте Рајац и природу Рајца. Увак сам желео и мислио да се вратим у Рајац и оставим своје кости у њему тамо где почива моја пок. сестра од стрица Јела. Она је умрла 1944. године и сахрањена

је код капеле на рајачком гробљу. Умрло је и још једно дете од брата од стрица.

Драги брате Петре, ово прочитај и заборави све што сам написао.

Мој животни пут јако је тежак и мучан. Кад бих имао папирну траку један метара ширине, а дугачку од Ђевђелије до Марибора, не би све могло да стане на њу.

Поздрављам вас и све ваше и све Рајчане које сам знао и које не знам и непознајем. Будите оно што је Рајац био.

Нека вас прати срећа и здравље до 101 године, и даље што бог одреди.

Т. Јовић

Моје име је Тодор Тодора, Јовић. Рођен сам 7., а води се 12. маја 1928. године, у селу Таринци, општина Радања, срез Штип, Народна Република Македонија, тадашња Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Југославија.

Основну школу, све четири године, завршио сам са одличним успехом у селу Карбинци. Наставио сам први разред гимназије у Штипу. Пошто је избио рат 6. априла 1941. године, прекинуо сам даље школовање. После завршетка II светског рата 1945. године, када смо дошли из Србије у Војводину, похађао сам вечерњу школу у селу Станишић код

Сомбора и положио малу маатуру, како се онда звало.

Моји родитељи били су Јовић Пане Тодор и Јовић Стеванија, рођена Мишошевић. Мој отац бавио се пољопривредом, а мајка домаћим пословима. Најстарији брат мог оца Никола, бавио се пољопривредом и израђивао плехане шпорете, што је била новина у оно време. Брат мог оца Симо, био је службеник у општини Радања. Брат мог оца Илија, поред бављења пољопривредом, био је добар зидар. Кројио је грађу на кућама, правио каце, бурад и чаброве. Најмлађи брат мог оца, млад је умро од маларије.

Мој отац и мајка изродили су 14-оро деце: пет синова и девет. Прво дете је рођено 1923, а ја сам рођен 1928. године. Два пута су имали двојке. Деца су се рађала али су многа и умирала услед маларије која је харала у то време. Када сам ја рођен, у мом селу Таринци рођено је 13-оро деце, већином мушке, под којих је преживело 5-оро мушке деце. Остао сам ја, мој брат Јован, сестра Перка, Милка и најмлађи брат Ратко, рођен 1941. године.

У своме писму Тодор Јовић помиње своју жену Славку, о којој пише

са много емоција, коју је упознао у Бачком Добром Пољу. Она је тамо стигла из Видровца, а ја из Рајца где су живели као избеглице за време Окупације. Драга и мила моја женица рођена

је 1. јануара 1931. године, у селу Муставфина у Македонији, у Овчем Пољу Код Штипа. Имамо три сина: Милана, Зорана и Чедомира... Имамо и шесторо унучади: Славица и Славко од Милана, душан и Милан од Зорана и Јован и Бојан од сина Чедомира. Ја и моја жена Славка имамо и шесторо добре и здраве праунучади: од унука Душана, прауника Немању и Стефана; од унука Славка, праунику Данијелу, а од унуке Славице праунике Јелу и Марију – Мају. Ја и

моја жена Славка имамо и добре и поштоване снајке: Елсу, Раду и Зорицу.

У Рајац смо дошли, 1941. године, када нас Бугари протераше из Македоније. Путовали смо возом у сточним вагонима, у којима је било више фамилија. У једном вагону било је 40-50 људи, жена и деце. У Рајац, су поред наше три породице Јовић, дошла и продица Огар Трифуна, Буљевић Стефан, Бијанко Душан, Суботић Ђурчија и Олујић Глишо из Села Мустафине из Македоније. Касније, 1943. године, дошле су породице Мартић Петра, Миљковић Анте и Казаченко Никола из Бора када је почело бомбардовање овог градова. Милан Мићо и Грубор Вида

са 4-оро деце дошли су из Прокупља, када су тамо поћели нереди.

Нисмо ми изабрали Рајац. Комисија из Неготина је одредила ко ће где ићи и слала вагоне по селима са железничке станице Неготин. У вагону у којем су биле наше три породице Јовић, била је и породица Башић Петра и Вучен Тривуна са мајком Цветом, која је бројала 25 чланова. Они су били наши кумови и смештени су у селу Рогљево. Дошли су из села Таринаца. Браћа Башић имала су

брата Спасу. Он је био војно лице које су Немци отерали у заробљеништво у Немачку.

У Рајцу, наше три породице Јовић, живеће су у кући чика Драгитина Матића, у Мишићевој мали. Кућу нисмо бирали, него нам је одредила општина Рајац. Кућа чика Драгутина Матића, која нам је додељена од стране општине у Рајцу, била је на спрат. Имала је три собе и кухињу. У њој су биле смештене све три породице Јовића. Касније, стриц Никола и породица стрица Илије добили су друге куће. Стриц илија је био резервиста у Косовској Митровици. Бугари су га заробили и отерали у Бугарску.

Прва ноћ у Рајцу је за мене као дете од 13 година, била ужасна. Јер је, моја јадна мајка целу ноћ прекукала, због погибије мог оца у Штипу. Био је у згради соколског дома, поред реке Штине. С њим је био још један човек, Таталовић Никола из другог села. Изашли су из дома и спустили се у реку Штину, Тада су наишли немањки авиони који су митраљирали људе. Тада је мој отац погинуо.

Што се тиче хране куповали смо је за сопствени новац који смо имали од продате стоке коју ам продали у Македонији. Имали смо говеду и 70 оваца. То нам Бугари нису одузели.

Ми, Јовићи у Рајцу нисмо гладовали, а исто тако и породица Башић смештена у Рогљеву. У Македонији до новца смо долазили продајом жиарица, стоке, оваца и јагњади, а кад смо дошли у Србију – ишло се у надницу, почев од друге половине марта, све до касне јесени. Током зиме.

Одећу и обућу користили смо коју смо донели из Македоније и ону мог покојног оца. То нам нису узели Бугари. У Рајцу смо користили опанке пироћанке и опуташе од говеђе и свињске коже.

Моја мајка Стеванија била је јако вредна жена. Знала је да преде, тка, била је вична ручном шивењу, плетењу, а знала је и све друго. У Србију је пренела три велика сандука са четири до пет ћилима од вуне, пет, шест платна од памука и лана. Све то је израђивала помоћу ступе и таре.

Воду чисту и здраву у Рајцу, користили смо са чесме у Мишића мали колико год нам је требало.

Током зиме, одрасли су ишли код сељака да секу и цепају дрва. Једном приликом, ја и мој колега, звао се Марко Суботић, када смо цепапи пањеве код породице Џинкић, преко пута цркве, био је новембар месец. Сељаци, који су били окупљени у центру села, пришли су поред тараба да виде шта ми радимо. Гле-

дајући како ми лако цепамо пањеве, почели су да се крсте и говоре да то не би могла да чини ни авионска бомба. Нисам могао ни да сањам одакле долази та снага? Домаћини су нас добро хранили погачом, удовима сувог меса из канте, појили црним вином, којег је увек било поред нас. За све ово што сам чинио имао сам добар прибор: секиру, мац и гвоздене клинове. Никада нећу да заборавим, ковача деда Милана, који ми је увек лепо секиру и никад није хтео да наплати. То је било 1944. године, када су наша старија браћа отишла на Сремски фронт.

Дражава нам је помогла у томе што нас је прихватила и обезбедила смештај, храну и огрев – без новца! Касније смо од месне власти добили по један хектар земље, на коришћење – без икакве надокнаде. Комшије су нам помогле да земљу изоремо и засејемо. Поред хектара земље добили смо и башту, ван села на селишту, где смо гајили поврће. Башта је имала природно заливање. Тако је било са избеглицама и у другим селима од Зајечара до Прахова.

Када је реч о односима са домаћином и власницима куће, јако су нас сажаљевали и потпомагали у храни, иако нам она није толико требала, јер моја мајка је имала извесну своту новаца коју је сачувала од продаје

стоке у Македонији. Нашег газде Драгутина Матића, снајка која је била удата за Милета, долазила је са својим сином Божидарем, којег сам звао Боки, жао ми је што не могу да сетим нејног имена (Олга, прим. псица), али та женица сваки пут када би дошла донела би два до три килограма пасуља и пет до шест комада лепињица – погачица, иако ми нисмо били угрожени, али тај осећај топлоте који би код нас стварала таква посета, остао ми је у срцу све до данас.

Нисмо имали никакав проблем са власницима куће. Крчили смо је обавесно два пута годишње, у пролеће и у јесен. Власник куће често долазио у посету, али никада није дао никакав приговор. Кућа је била у дворишту ограђеном зидом. Имала је велику и малу капију.

Када је реч о храни, ниједан једини дан нисмо патили гладни, јер се моја мајка обезбедила куповином брашна у Кобишници, где је живела моја тетка Мика Бобић. Наше комшије у Рајцу, чудиле се, када би прошле поред наше куће где смо становали. Моја мајка је дању ишла да ради под надницу, а ноћу би месила и пекла хлеб. Хлеб је правила са квасцем и пекла у рерни зиданог шпорета... Комшије и они сиромашнији говорили су: »Ми једемо проју, а они једу кисавац«. Киса-

вцем у Рајцу звали су хлеб од пшеничног брашна. У то време, све до 1947. године у Рајцу се употребљавао исукуључиво хлеб од кукурузног брашна. – проја. Онај ко је имао мешао је кукурузно брашно са пшеничним и давао деци, остали су јели проју.

Што се тиче Немаца, први пут сам их видео 1941. године, у Неготину, где сам радио као шегрт код посластичара Саве Јагодинца. Једном сам видео Немце и на железничкој станици у Неготину, када сам путовао возом у Рајац, да користим слободан дан.

Најважнији догађај у вези са Немцима догодио се у Рајцу. Једног дана, Немци су дошли из Зајечара возом у Рајац. Изашли су из два вагона и разивши се у стрелце, кренули су према селу. Посматрао сам их из багрењара изнам куће у којој смо живели. Повод за њихов долазак у Рајац, био је напад на једну композицију која је из Неготина кренула према Зајечару, са једним вагоном откупљене вуне у Неготину. Нека лица су зауставила воз између Рајца и Тамниче, истоварили и узели вуну. Причало се да је у њему било 100 бала вуне. Вуна је дотерана у село. То су урадили сељаци; не зна се по чијем налогу, да ли четника или партизана. Немци су запретили да ће запалити село, тражећи да се вуна врати. Узели су јед-

ну јуницу и два пара волова од Лиликић Михајла и од породице Жикић. Затим се повукли. Сутрадан су Немци поново дошли из Зајечара, распоредивши се у стрелце кренули су према селу. Моја привремена кућа била је на крају села, далеко пар стотина метара од железничке станице. То је посматрала моја мајка Стеванија. Рекла ми је да бежим ван села. Ја сам то и учинио. Са још пар људи побегао сам на Рајачке пивнице. На пивицама је било још људи из Рајца. Говорили су како су да Швабе намеравају да запале село, ако се вуна не врати.ело. Посматрали смо како се Швабе приближавају селу.

Не задржавајући се дуго на рајачким пивницама, са још неколико људи кренуо сам према Смедовцу, удаљеном 4 до 5 километара од Рајца. Тамо је било пар избеглица које сам познавао. Намеравао сам да се код њих склоним. Али, у Смедовцу сретох неколико људи из Смедовца, који су било код рођака у Рајцу, како причају да Немци нису спалили Рајац. Људи су се договорили и вуну вратили, али је једна бала недостајала. Повукли су се отишли у Зајечар, пошто је вуна враћена. Немци су су Рајчанима вратили два пара волова, али не и јуницу, коју су заклали.

Јовић је испричао и једну појединост око, из воза

опљачкане вуне. Недостајала је и није враћена, од 100 бала – једна!? После се причало у селу да је ту балу вуне, однела као мираз у Рогљево Бисерка Никодије Мишића, која се тамо удала.

У то време, Немци су се договорили са Миланом Недићем, да организује своју војску која одржава ред у крају од Зајечара до Неготина. Та војска се звала Недићевци. Она је обећавала да неће ништа предузимати против Немаца. То је учинило да је тих година постојао неки мир и споразум, о чему говори и Извештај окружног начелника Вој. М. Николића, у коме пише да је »избегличко питање решено повољно у границама могућности (Божидар Благојевић: Извештаји Недићеве администрације и српске државне страже за округ Зајечарски 1943-1944, Историјски архив Неготина, Неготина – Зајечар 2007. стр: 25)« Тако је било све док се у селу нису појавили партизани. Посебно у Рајцу, организовали су се више образовани људи. Од њих су ми познати Милош Милчић, Момчило Ранковић, који је погинуо у околини Неготина, као ђак 7. разреда гимназије, затим Блажо Туцкин и брат му Сибо, Јово и брат му Момир Ћукђин и др. Све су то били млади неожењени људи.

Што се тиче мојих доживљаја у селу Рајац, били су прилично различити. На

пример, увек сам желео да се сретнем са старијим особама. Разлог је био жеља да нешто чујем и научим од њих. Томе ме је научила моја мајка коју су жене Рајца јако обожавале. Ја сам био јако разочаран, јер погибијом мог оца, она је остала са нас петоро сирочади о којима сам ја, као најстарији брат, морао сам да бринем. Моја помоћ јој је била од велике користи, је је била забринута шта да ради кад

смо дошли међу други свет који нисмо познавали.

Када је требало отићи из Рајца, ја сам имао жељу и вољу да останем у Рајцу. Разлог је био што сам од људи у селу Рајцу научио све што је најбоље у животу чинити. Село Рајац остало ми је у срцу. Познавао сам положај села, од тамничке железничке станице до Рујевице и од Тимока до Дубраве. Природа и људи са којима сам имао контакт у

селу Рајцу не могу да се забораве. Имао сам контакт са више старих људи. Примера ради, један старији човек од 70, 80 година, мислим да се звао деда Влада. Кућа му је изнад била у сокаку, иза куће Вучка Бурдина, презиме не знам. Тај деда Владо питао ме је да ли знам како је Рајац добио име. Рекао сам да не знам. Он је поставио ново питање: »Знаш ли шта је рај?« Рекао сам: »Знам«. затим ме је питао: »Знаш ли шта је ас?«. Одговорио сам: »Најјача карта«. На крају он је из свега закључио: »Ето, то је Рајац.«

Имао сам прилику да останем у Рајцу, али мајка ми није дала.

Рајчане сматрам као најрођенију браћу, сестре и осталу родбину, од првог до последњег.

Баба Милку деда Вучка Бурдина, не могу заборавити. Спасла ми је моју десну руку коју су доктори одредили да одсеку до лакта. Али, баба Милка је направила мелем и спасила њиме руку. Има доказ о томе, мој кажипрст десне руке.

Друга особа Рајца која је била значајна за мој живот и опстанак, био је чика Милен Банковић. Он је био командант села кога су поставили четници. Био је војна личност за време бивше Југослвије, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Разлог за то је следећи: била је недеља. Кренуо

сам из Горње мале, од куће мога газде бата Драгомира Недељковића, до моје породице. Провео сам дан са мајком, браћом и сестром. После подне враћао сам се газди. Кренуо сам назад са мојим пријатељем Огар Милетом. На путу, срете нас један чеиник са чутурицом за воду. Питао где има воде. Рекао сам да у бунар где иде, вода није за људску употребу. Наставио је даље али се убрзо вратио. Када је прошао поред нас, добацих му: »Друже, јесам ли ти рекао да вода у бунару није за људску употребу?« Четник ме ухвати за раме и одведе у општину удаљену 50-ак метара. Била је недеља. У општини је, хвала богу, био чика Милен. Предао ме је чика Милену, рекавши му да ће да ме саслуша. Прво ће ићи на чесму по воду, а када се врати – средиће ме!

Чика Милен је носио наочаре. Када смо ушли у канцеларију општине, подигао их је. Препознавши ме ко сам, диже се са столице, изађе у ходник до главног улаза у општину, бацио поглед лево, десно, вратио се и рекао да одмах идем у двориште и бежим што пре одатле да ме онај ђаво не сретне. Послушао сам чика Милена, и побегао што сам брже могао одатле. Отишао сам код газде бата Драгомира. Али искрено да вам кажем, нисам имао мира, како дању тако и ноћу.

Зато кажем да је чика Милен спаситељ мога живота.

На крају, да кажем, да је моја жеља била да се вратимо својим кућама. Када је рат престао 1945, године, све избеглице су се припремиле и уварили у вагоне, али ондашње, нове власти нису дозволиле да идемо у Македонију, већ су нас отпремиле у Војводину. Понудили су нам да останемо у Војводини и да нам даду швапске куће и земљу у замену.

ТЈ.

Али, то није крај приче о избеглицама у Рајцу. Још једну причу испричао је др Стојан Бербер, из Станишића, који је описао живот свог деде Трифуна који је такође боравио као избеглица у Рајцу између 1942. и 1945. године, у својој књизи »Трифунеја« (4) Др Стојан Бербер: »Тифунеја«, Матица српска», стр: 5. Нови Сад 1910.) Трифун је рођен 1903. године, и до своје 12. године живео је у селу Мушковцима под Велебитом. Био је најстарије дете у дванаесточланој породици. Био је крај са великом смртношћу. Разлог таквој смртности, нарочито деце били су немаштина. Много деце је умирало одмах по рођењу. После I светског рата, Југославија, тадашња Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца тражила је начина да становништво из кр-

шевитих, неплодних крајева Далмације пресели на неко друго место. Испоставило се да би пресељење у Бачку било добро. Један рођак Трифунов је отишао тамо да извиди како је, али се убрзо вратио са вестима да је Бачка већ насељена колонистима из других крајева Југославије, него да би требао писати молбу за одлазак у Македонију. »Хвали земљу, пашњаке, винограде, хвали се кућама и коњима, па боме и државом која брине о колонистима. Ако хоћеш у Македонију краљевска влада ће све да плати. И земљу ћеш да добијеш, и грађу за куће и краву ако треба и овце приде. Машине ћеш, бре, сељачке да добијеш, земљу да радиш, а порез да не плаћаш (5) исто.« Трифун и једна група његових рођака и кошија: Деснице, Бербери, Олујићи, Миланци, се одлучила и кренула за Македонију. Путовали су возом до Велеса. У вагонима је била и стока, и кућне ствари. Свака породица је имала по два вагона. Један за стоку, други за фамилију. Пут до Македоније је трајао недељу дана. Тамо су их сачекали људи из села Мустафине у које су стигли предвече. Тамо су их сместили у солидним, великим кућама и тако је за Трифуна и његове чланове породице и земљаке започео нови живот. Тако су се обрели у Овчијем пољу, »богатом чиме хоћеш. Хоћеш ли жита,

пшенице, или јечма, ту је, хоћеш ли грожђа, лубеница, и тога има (6.)

Геометри су им измерили земљу и обележили парцеле за орање и пашњаке. Дражава им је дала грађу за куће, цигле, дрво, цемент, плугове, и сејачице, коње тегљаче и коње за јахање. И повољне кредите. Кренули су да зидају куће, тако да су за један дан саградили зграду за људе, а другог за стоку. За месец дана сви су били под кровом. Колонисти су добро живели све док није погинуо у Марсеју краљ Александар, а потом је наступило лоше стање, које се нарочито погоршало 1941. године када су дошле Швабе и заузеле Штип, а затим Македонију предале Бугарима. Тада је дошло до прогона Срба. Донели су одлуку да се селе.

Уз велике молбе код Немаца добили су 60-ак вагона за шездесетак породица и кренули пут Топчидера. Банска управа у Нишу, одредила је да иду у Неготинску крајину.

У трећој глави свог романа »Трифунеја«, др Стојан Бербер овако је описао долазак Трифуна Огара у Рајац:

Глава трећа

»У Неготину нас сачекаше кметови. Казују ко-

лико ко може избеглица примити. Наредила српска влада да ниједан избеглица не може остати без крова над главом«. Трифуна, његовог кума Завишу одредили су да иду у Рајац. Тамо су већ стигли неки њихови земљаци. Још док су били у Неготину, било је говора да ће се у Неготинској крајини задржати месец дана и да ће се вратити својим кућа, а у Македонију, али то је потрајало све до 1945. године.

Др Стојан Бербер наставља своју причу. »У Рајцу, у великом и богатом селу сместе нас по кућама и дају нам одмах храну, мада смо нешто имали и своје. Ја истоварио ствари испред куће неког Петровића. Зовем, лупам ал' нема никог. Одем у општину, тајим домаћина. Ми се уселисмо. Нит се радујемо ми, нити се радује домаћин«. После су се Трифунови преселили у кућу другог сељака која и даље постоји напуштена. Добиле су избеглице у Рајцу по породици 20 ари земље и башту где су производили нешто хране и поврће. У књизи »Трифунеја« помиње се да су избеглице у Рајцу ишле под надницу да би дошли до новца, да си добијали од сељака пасуљ, кромпир, месо и други храну. Неко би им дао кокошку, неко јагње, неко прасе. Има се утисак да су се сељаци у Рајцу хумано односили према избеглицама и да нису гладовали. Од Рајчана су до-

бијли одећи и обућу, онакву какву су и они носили. Њихова деца су се школовала у рајачкој школи. Деца Рајчана су се према њима односила као према другарима. Играли су се њима, без изумимања. Постојала је извесна доза сажаљевања према деци избеглица.

Крајем 1942, нарочито током 1943, у Рајцу су били веома активни и партизани и четници. Једног дана је Рајац освануо украшен пртежима петокрака по зидовима. Застрашени да ће се четници светити, сељаци су покушали да избришу, прекрече петокраке, што је ишло веома тешко. У роману »Трифунеја« описан је један због испред рајачке општине где су се окупили сељаци коме је присуствовао и сам Дража Михајловић. Говор је држао Љуба Јовановић »патак« чувени кољач. Народу је претио: извели су једног везаног младића кога су наводно ослободили. Али су двојицу избеглица четници заклали јер су пришли партизанима. Због претње четника и насиља, народ је живео у страху, и сељаци и избеглице – највише од клања. Срах је звладо селом и грзно осећање због претње смрћу, која је могла изненада задесити сваког. Четници су сматрали да су сви који носе качкете – комунисти! Од избеглица није тражено да ступе ни у партизанима ни у четнике.

Када је дошла 1945. избеглице су напустиле Рајац. Неки су хтели у Македонију, где су добро живели пре рата, али биле су усмерене према Војовини. Тамо је било доста напуштених кућа и имања војвођанских Немаца.

Поред поменутих прича о избеглицама које су у Рајцу боравиле између 1941. и 1945. године, о њиховом животу говоре и приче неких старијих Рајчана. Однос са избеглицама био је такав да су се успомене и везе одржале до данас. Тодор Јовић се с времена на време јавља Љубивоју Мацићу, Божидару Стефановићу, Радету Недељковићу. Тодор Јовић се радо одазвао да опише свој живот у Рајцу а његов син Зоран је послао осам фотографија које су искоришћене у овом раду. Избеглице у Рајцу биле су смештене у газдинским кућама које су имале по две и више кућа, и доста хране и других услова за живот. Тако је Тодор Јовић са својом породицом био смештен у кући Драгутина Матића, породица Трифуна Огара у кући Барболовића, Стевана Буљевића у кући Милена Цугинога, Раде Недељковић неког Урукала и др. Живота Ђорђевић (84) сећа се свог друга из основне школе у Рајцу, а Славка Мишић своје другарице Славкове сестре, Цвете Огар, која је Славку посећивала неколико пута у Неготину и остајала код

ње по неколико дана. Цвета Огар је у рајачкој основној школи била одличан ђак, омиљена код својих другова и другарицаа. Најстарији Рајчани памте Трифуна Огара, Стевана Буљевића, Урукала,

Рајчани се сећају да су Александар Мишић, Божидар Костић и још неки од Рајчана узимали земљу у закуп у Станишићима и куповали у том селу кукуруз за исхрану стоке, јер је Рајац искључиво виноградарско село и има мало земље у атарау за гејење житарица.

Тиме је овај рад испунио свој главни циљ, да сачува од заборава неке чињенице и догађаје из прошлости села и живота избеглица и Рајчана, указујући још једном на нераскидиву везу српског народа и хуманост и гостољубивост домаћина у Рајцу.

Јелена Недељковић
АНДЕРСЕНОВА БАЈКА НА ОБАЛИ ДУНАВА

Фото: Интернет архива

Постоји једно чаробно место, где је Дунав најлепши. Тамо, на путу римских императора, на самој граници историје и садашњости, у најдужој речној Клисури, на Ђердапу нашао се и чувени писац бајки, Ханс Кристијан Андерсен.

Баш у Казанима, где је Дунав некада био најмоћнији и где крије своје најважније тајне, Ханс Кристијан Андерсен започео је пут кроз бајковите пределе, који ће га очарати и инспирисати.

Јер такав је Ђердап. „Гвоздена врата“ и Дунава и народа који су кроз њих прошли, тешко отварају своје двери.

Ретки су они намерници пред којима Дунав размиче своје, скрелетним зрацима залазећег сунца плаветнило и дели са њима своје дуго прикупљено благо. То се дешава само онима изабранима. Посебнима. Какав је био и чувени Андерсен.

Многи су путописци били испуњени страхопоштовањем, и остајали без даха када би се лађа спустила низ широки Казан и пловила дуж Госпођиног Вира ка Малом Казану, Милановцу и Кладову.

Нико од чувених писаца, путописаца, приповедача и песника, није могао да остане равнодушан пред спојем горостасних врхова Карпата, врлетних Мирочких планина и моћног Дунава.

Фасцинантно им је подједнако било богатство, ширина и пространство тока прелепог, плавог џина од Голупца до Кладова.

Многи су, попут Жила Верна писали са нескривеним одушевљењем о лепоти Ђердапа. Међу тим одабраним љубимцима Талије, речитошћу се посебно истицао велики писац Ханс Кристијан Андерсен. Приповедач огромне душе и великог срца, естетa, љубитељ путовања, човек који се не штедећи своје перо и најлепше епитете дивио Клисурси Ђердапа и току Дунава од Голупца до Кладова.

Писац који је створио „Девојчицу са шбицама“, „Принцезу на зрну грашка“, „Ружно паче“, „Малу Сирену“ према истраживањима историчара Милоша Петровића, при повратку из царског Истанбула паробродом је преко Црног мора узводно упловио у Дунав 1841. године. Дански писац био је упознат са приповедањима о чувеној дунавској клисури, те се подсећао речи других путописаца.

Поред сликовитог описа крајолика, у путописној прози „Базар једног песника“ забележио је и локални живаљ. Кладово је бројало осам година откако је део Кнежевине Србије, док је тврђава Фетислам остала под директном управом Османског царства.

Узводно одатле чекала је та моћна клисура, моћно и називана Ђердап, Гвоздена врата или Гвоздена капија:

„У осам сати били смо у Кладову. Путници и роба претоварени су у велики, лепо омалани чамац с дрвеним кровом. Овде почиње такозвана Гвоздена капија, коју већина путописаца описује као скоро непроходан део Дунава; овде има јаких падова, моћних вирова који су гутали чамце и разбијали бродове. Наоколо у запенушеној реци црне хриди пружају у ваздух своје прсте што дробе. Али, ипак је могуће проћи Гвоздену капију; налазим да је пловидба између Оршаве и Дренкове далеко неизвеснија и опаснија (термином 'Гвоздена капија' првобитно је означавао само доњи Ђердап).

Наш вешти капетан сео је у предњи део чамца, који је са копна, помоћу ужета с гвозденим ланцем узводно вукло педесет Срба. Испод обале се налазило сијасет речних бродова и Срби што су нас вукли, морали су као дивокозе да скачу с брода на брод, вуку и вуку, потом скоче у своје уске чамце и са конопцем око струка нас извуку...

Уопште није деловало опасно, било је необично. Са планина је штрчало старо дрвеће, певали су славуји, а наша застава с двоглавим орлом вијорила се на ветру. Мало изнад варошице почиње најопаснији део пловидбе кроз Гвоздену капију; сви путници искрцани су на копно, а остала су само два морнара и капетан. Није нас отерала опасност, већ нас је привукла зелена шума; овде је било свеже, мирисно и прелепо..."

Било је то истинско очарање које Андерсен није могао, а није ни хтео да сакрије и мада је у свом путописном делу „Базар једног песника“ са пуно дивљења писао о лепоти Земуна, Београда, Смедерева, кроз читаву књигу највише пажње и најлепше речи посветио је управо Дунаву и „Гвозденим вратима“ кроз која је знаменити бајкописац склизнуо у бајковити свет географских лепота и историјског блага сједињеног у плаветнилу Дунава и врховима Карпата који реку заштитнички наткриљују.

Извор: Милош Петровић, историчар

<https://www.facebook.com/upoznajteborskiokrug/>

СУСРЕТИ И ТРАЈАЊА

21. МЕЂУНАРОДНА ФИЛОЗОФСКА ШКОЛА

FELIX ROMULIANA

ЗАЈЕЧАР 20 - 22. 08. 2021.

ТЕМА:

**ТРАНСХУМАНИЗАМ, ФИЛОЗОФИЈА
И КРИЗА ЧОВЕЧАНСТВА**

УВОДНО ИЗЛАГАЊЕ

&

КЊИГА АПСТРАКАТА

Организатори:

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ –
ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРУ „ЗОРАН РАДМИЛОВИЋ“ ЗАЈЕЧАР

и

ЦЕНТАР ЗА ПРИМЕЊЕНУ ФИЛОЗОФИЈУ И ДРУШТВЕНА ИСТРАЖИВАЊА

БЕОГРАД

Покровитељ:

ГРАД ЗАЈЕЧАР

ПРОГРАМ

21. Међународне филозофске школе Felix Romuliana

Зајечар, 20 - 22. август 2021.

Петак, 20. август - Царска палата Феликс Ромулијана

17,30 Представљање Зборника са Филозофске школе 2020. године

18,00 Свечано отварање Филозофске школе:

- Поздравна реч организатора и представника Града Зајечара (Владимир Ђуричић и Еелена Матковић)
- Поздравна реч Слободана Дивјака, почасног председника Међународне Филозофске школе
- Обраћање др Миленка Бодина, директора Међународне Филозофске школе

Субота, 21. август - Велика сала Градске управе Зајечар

9,00 Излагања, 1. део (модератор: Војислав Божичковић)

- Поздравна реч носиоца уводног излагања, проф. др Штефана Зоргнера (Џон Кебот универзитет у Риму, Италија), Трансхуманизам и рат за дигиталне податке
- *Ромчевић, Бранко (Факултет безбедности, Београд), Трансхуманизам, антропотехнике и биополитика*
- Стојанов, Трајче (Универзитет Гоце Делчев, Штип, С.Македонија), Космизам као руски трансхуманизам: случај Н. Фјодорова
- Милидраг, Предраг (Институт друштвених наука, Београд), Свет људи без људи: Како су неолиберали бранили апартхејд
- Шарић, Жељко (Филозофски факултет, Бања Лука), Љубав у постхуманистичком добу

11,00 – 11,30 Дискусија

12,00 Излагања, 2. део (модератор: Дивјак, С.)

- Таталовић, Синиша (Факултет политичких знаности, Загреб, Хрватска), Може ли човјечанство превладати кризу изазвану пандемијом COVID-19?
- Вуксановић, Дивна (Факултет драмских уметности, Београд), Трансхуманизам, медији и критичко мишљење
- Лукић, Александар (Радио Београд 2), Механизам и нова обичајност
- Благојевић, Станко Трансхуманизам као хуманост у трансу
- *Кљакић, Љубомир Вечни Др Виктор Франкенштајн - Трансхуманизам, биодиги-тална дистопија и капитализам Covid 19*

14,00 – 14,30 Дискусија

17,00 Излагања, 3. део (модератор: Благојевић, Станко)

- Керовић, Радивоје (Филозофски факултет, Бања Лука), Трансхуманизам замисао обијесних
- Братина, Борис (Филозофски факултет, Косовска Митровица), Свет у трансу
- Лукић, Владимир (Centre for Ethics as Study in Human Value, University of Pardubice), *Can Education Answer the Transhumanist Challenge? - Contemporary Debates and Perspectives*
- Прелевић, Душко (Филозофски факултет, Београд), Трансхуманизам и антропоцентризам
- Божичковић, Војислав (Филозофски факултет, Београд), *Cognitive significance and behaviour*

19,00 – 19,30 Дискусија

Недеља, 22. август

9,00 Излагања, 4. део (модератор: Братина, Борис)

- Бузов, Вихрен (St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Бугарска), *Digital Authoritarianism as Antihumanism*
- Бузова, Пепе (St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo), *Human Rights as a Memory of the Past*
- Мојсић, Софија Прилог једној могућој критици трансхуманизма
- Братина, Сибин (Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици), Извори и криза савременог бинарног схватања истине

11,00 – 13,30 Панел дискусија (модератор: Прелевић, Душко)

Слика Мирољуба Сретеновића

УВОДНО ИЗЛАГАЊЕ

Стефан Лоренц Соргнер,

Универзитет Џон Кабот (John Cabot) Рим

ТРАНСХУМАНИЗАМ И РАТ ЗА ДИГИТАЛНЕ ПОДАТКЕ

Реч трансхуманизам може се пратити до речи „транс(х)уманар“ коју је Данте сковао у следећим редовима свог текста о рају:

“Trasumanar signifi car per verba
non si poria; per o l’esempio basti
a cui esperienza grazia serba.”
(*Paradiso*, Песма I)

Реч „трас(х)уманар“ значи прећи људска ограничења. Међутим, ово не претвара Дантеа у трансхуманисту, јер га није користио за позивање на овосветску еволуцију. Концепт трансхуманизма, какав ће се користити у нашем контексту, развио је Жулијан Хаксли (Julian Huxley) 1951. године. Први генерални директор UNESCO-а искористио је следеће објашњење да би даље осветлио шта трансхуманизам значи:

„Тако широка филозофија можда би могла бити најбоља названа не Хуманизам, јер то има одређене незадовољавајуће конотације, већ Трансхуманизам. То је идеја човечанства које покушава да превазиђе своја ограничења и дође до потпунијег остварења; то је спознаја да су и индивидуални и друштвени развој процеси самотрансформације“.

Идеја о покушају превазилажења ограничења за повећање квалитета живота је пресудна за трансхуманизам. За већину трансхуманиста повећање распона здравља је централни циљ, јер се чини да постоји широко распрострањена корелација између квалитета живота и повећаног распона здравља. Израз постхуман обично означава некога ко је схватио да превазилази претходна ограничења подржане еволуције. Технологије које су најперспективније за

повећање постхуманости су дигитализација, мозак-рачунар-интерфејс, и технологије гена (генетски инжињеринг). Због тога је етика настајућих технологија централна дисциплина за интелектуалну размену трансхуманиста.

Пре 20 година, било је интензивних реакција водећих светских интелектуалаца на трансхуманизам. 2001. Хабермас је идентификовао трансхуманисте са „избезумљеним интелектуалцима“, који као „самозвани Ничеовци“ представљају „свима добро познате мотиве врло немачке идеологије“. 2004. Франсис Фукујама одређује се према трансхуманизму као најопаснијој идеји на свету. У међувремену ситуација постаје другачија.

Образована јавност упозната је са неколико идеја које се повезују са трансхуманизмом. Серије попут Црно огледало (Black Mirror), Западни свет (West World) и Електрични снови (Electric Dreams) бавиле су се са неколико трансхуманистичких изазова. Холивудски филм Трансценденција са Џонијем Депом, серија Теорија великог праска, као и роман *Inferno* (Пакао) Дена Брауна досегли су милионску публику и сви су представили аспекте трансхуманизма. Многи водећи предузетници и иноватори данас себе сматрају трансхуманистима, нпр. Martine Rothblatt, Peter Thiel, Aubrey de Grey, Ray Kurzweil, Elon Musk.

Иако се у широј јавности расправља о многим трансхуманистичким идејама, интелектуално бављење научника трансхуманизмом на универзитетима било је ретко. Циљ овог догађаја (презентације) је да промени ову ситуацију, трансхуманизам је компатибилан са многим размишљањима о променама парадигме, које треба да анализирају најбољи мислиоци нашег доба.

У следећим редовима применићу трансхуманистичка размишљања на неке савремене изазове повезане са дигиталним подацима.

Приватност, слобода, и тотални надзор

Главни циљ ових размишљања је показати да су приватност, тотални надзор и како можемо задржати дивно достигнуће негативне слободе најнужнија питања нашег доба која се морају дигитализовати. За разлику од Маска и неких његових пријатеља који сугеришу да бисмо се требали највише плашити свемоћне вештачке интелигенције која ће избрисати човечанство, сматрам да је ова мисао покушај да нас забави фасцинантним филозофским промишљањима тако да изгубимо траг централним, хитним моралним питањима којима треба да се бавимо, наиме како можемо подржати и чувати дивну норму негативне слободе у свету који се стално све више дигитализује, тако да се појављују као сатварни паметни градови као и надograђени људи. Укратко: „Када бирамо између здравља и приватности, треба да се заложимо за слободу. Или зашто Харари греши.“

Харари тврди у свом становишту „Свет после коронавируса“: „Тражење људи да бирају између приватности и здравља заправо је сам корен проблема. Јер ово је лажни избор. Можемо и треба да уживамо и у приватности и у здрављу. Можемо да одлучимо да заштитимо своје здравље и зауставимо епидемију коронавируса не тако што би се успоставио режим тоталитарног надзора, већ оснаживањем грађана“ (<https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75> (5.4.2020))

Али Харари греши. За ефикасно унапређење здравља потребне су велике количине података. Што више података можемо користити, то су поузданије корелације здравља и нашег понашања, гена и спољних утицаја.

Такви подаци су такође потребни за иновације, научна истраживања и обликовање политика.

Сви ови поступци су од централног значаја за земљу. Потребне су опсежне ко-

личине података за економски, здравствени и социјални просперитет земље. Међутим, мора се обезбедити да се подаци користе демократски. Таква структура тренутно још не постоји. У САД податке углавном прикупљају велике компаније. То их претвара у квази-политичке актере, који имају потенцијал да поткопају темеље слободних демократских друштава. У Кини податке прикупља влада на основу вредности и норми које се не могу помирити са достигнућима просветитељства.

Структуре које тренутно превладавају у Европи подривају наше најјаче интересе. Овде је фокус на заштити података. Могућност постизања обимног прикупљања дигиталних података и на политичком нивоу практично се подрива. Међутим, то такође значи да губимо прилику да користимо ове податке у демократском интересу и да промовишемо своје здравље. Прикупљање података је посебно важно када је реч о здрављу. Ако морамо да бирамо између здравља и приватности, а треба да одаберемо здравље, јер већина грађана повећан распон здравља идентификује са бољим квалитетом живота. Немамо разлога за тугу због одустајања од приватности. Не негујемо приватност, али негујемо слободу. Можемо имати здравље и слободу, али не и здравље и приватност. Зашто мислимо да нам је потребна приватност? Постоје две главне теорије које ово објашњавају, теорија својина и теорија санкција, и оне се међусобно не искључују.

Према теорији својина, подаци су наша интелектуална својина и самим тим продукат нас самих. Ако нам владе или било ко други одузме податке, чини се да над нама обављају експроприацију. Али да ли је то нужно случај? Ако су подаци наша имовина које можемо разменити за другу робу у нашу корист, попут здравственог осигурања, онда то није експроприација. Имати универзално здравствено осигурање је изузетно важно достигнуће, али одржавање система у животу захтева огромне фи-

нансијске приливе. Коришћење наших података за делимичну надокнаду ове услуге је у интересу друштва.

Даље, теорија санкција каже да се бојимо да би подаци које прикупља, чува и користи влада могла бити основа за санкције против нас. Плашимо се санкција. Међутим, санкције су неопходне. Ако убица недужног детета буде ухваћен и санкциониран, то је праведно и широко прихваћено у друштву. Ми само не желимо да будемо санкционисани за дела која не би смела бити санкционисана, ни морално, ни институционално, ни правно. Ово је пресудно питање.

Страх од таквих санкција је такође разлог зашто се бојимо да се наши лични подаци чувају на једном месту. Али како се ти страхови могу одагнати? Прво, морамо да смањимо могућност људима да приступе подацима, јер је ризик од злоупотребе превисок. Подаци би првенствено требали да се дају алгоритмима. Само у специјализованим околностима људи би требало да имају право на приступ подацима. Ово је значајан изазов са којим трајно треба да сусочимо.

Друго, морамо да постанемо много отворенији и плуралистички опредељени. Кажњавати треба само за дела која наносе директну штету другој особи. Тренутно то је далеко од стварности у многим деловима света, чак и у најразвијенијим демократијама, попут Немачке, где је, на пример, инцест међу одраслима који пристају на лега - забрањен. То је само уговор између две или више одраслих особа које пристају да имају заједнички секс. Влада не би требало да има право да има било какву реч у овом погледу. Ако би последице неког чина биле морално релевантне, тада би влада могла да натера пар да се подвргне генетским

тестовима пре венчања, као што је случај у Саудијској Арабији¹.

У овом случају, такође би се могло заштити двоје генетски глувих да имају потомство једни с другима. Ово подрива право или репродуктивну слободу, што је један од аспеката норме негативне слободе.² Оно што би требало да буде важно када две или више одраслих особа пристају на сексуалне односе јесте да ли су се слободно сложили да то учине или не. Ако су се сложили да то учине, влада не би требало да интервенише, као што је случај у Шпанији, јер је инцест међу одраслима који пристају у Шпанији легалан.

Треће, требало би да промовишемо е-управу како би процеси доношења одлука у вези са нашим подацима били транспарентнији. По овом питању морало би се рећи много више од потребе за успостављањем добро функционишуће брзе инфраструктуре до потребе за остваривањем поузданих алгоритама како би се смањила потреба за људском интервенцијом. Међутим, овај задатак превазилази оквире ове књиге. Није неопходно да тотални надзор води ка слободи, али потпуни надзор може бити у нашем интересу под околностима које сам управо споменуо. Потпуни надзор не сме бити експропријација, али то би могло бити наше плаћање нечега што већина људи сматра важном одредницом квалитета живота, односно нашег здравља. Својим подацима плаћамо универзално здравствено осигурање. Потпуни надзор такође не мора довести до нелегитимних санкција. Да бисмо смањили ризик да се ово догоди, морамо персонализоване податке чувати на безбедан начин, а они би првенствено требали бити доступни алгоритмима. Коначно, морамо много више да промовишемо плуралност. Свака особа треба да има право да живи у складу са својим идиосинкратским потребама, жељама и чежњама.

1 <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-32050313> (1.1.2021)

2 Морфолошка слобода, репродуктивна слобода и образовна слобода су три централна достигнућа која треба пажљиво неговати у либералном друштву.

Да бисмо разјаснили ограничења своје индивидуалне слободе, морамо трајно да имамо јасно разумевање онога што би требало сматрати штетом која се наноси човеку. Слобода особе завршава се тамо где почиње слобода друге особе.

Ако посматрамо ове линије размишљања и законито их применимо, можемо постићи демократску употребу података. У том циљу потребно је преиспитати важност података и наш приступ прикупљеним дигиталним подацима, јер морамо да направимо избор између здравља и приватности. И у том избору бисмо требали да избегавамо слободу. Критичари овог приступа ослањају се на добровољни приступ у погледу надзора. Међутим, реална примена решења за пријаву у односу на апликацију за прикупљање дигиталних података заснива се на неколико проблематичних претпоставки. Морате имати просвећену јавност у којој је огроман број људи спреман да учествује и која је вољна и спремна да се пријави. Ово је огроман изазов, посебно у земљама са дугогодишњом либералном традицијом.

Постоји много разлога зашто се људи могу одлучити да се не одлуче или зашто ова опција није корисна: недостатак знања о позитивности на коронавирус, дигитална искљученост, неразумеваше, недостатак поверења, страх од санкција, лењост, радост што сам <слободан јачак>, недостатак неге, одсуство снажне индивидуалне мотивације. Доступност такве апликације може чак и погоршати ситуацију, јер такође преноси лажни осећај самопоуздања, што може повећати вероватноћу да људи предузму мање мера предострожности. Централно питање које треба озбиљно схватити је да већ имамо јасне емпиријске доказе о недостатку интереса за учешће у решењима

за пријаву, иако се одређени чин сматра морално исправним.

Случај регистрације као донора органа структурно је аналоган оном приликом одлучивања за апликацију за коронавирус. У неколико земаља које се одлуче за донирање органа, донирање својих органа сматра се морално исправним поступком, нпр. у Немачкој.

Ипак, већина људи се не региструје као донор органа, иако постоји огроман недостатак органа.³ Међутим, у земљама са опцијом онемогућавања, где је донирање по аутоматизму општи принцип, нпр. у Аустрији, ретко ко се одлучује за одбијање, јер донирање органа сматрају етички тривијалним чином.⁴

У теорији, апликација за пријаву можда звучи добро, али просвећени алтруистички активни грађанин који је дигитално писмен и спреман да се активно пријави за такав систем далеко је од животног света. Регистровање у апликацији за коронавирус је структурно аналогно регистрацији за давање органа, што је главни разлог зашто се могу очекивати аналогне реакције јавности. Поред тога, није потребно много људи за подривање система регистрације за пријаву и изазивање огромне количине нових инфекција. Потребно је само да имате неколико асимптоматичних људи као проширивача, који се нису пријавили, да би се постигло много више случајева у друштву, нпр. бармен, активни члан верске заједнице, здравствени радник. Даље, уредба коју сам предложио има додатну предност у томе што се дигитални подаци такође користе за бар делимично плаћање универзалног здравственог система, што је огромно достигнуће. Озбиљно се узима у обзир значај прикупљања података за иновације, научна истраживања и креирање политика. У ин-

3 Truijens, D., & van Exel, J. (2019). Ставови о преминулом и донирању органа у Холандији: A q-methodology study. *PloS one*, 14(5), e0216479. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216479> :<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6534345/#pone.0216479.ref005> (2.1.2021)

4 <https://sparq.stanford.edu/solutions/opt-out-policies-increase-organ-donation> (3.1.2021)

тересу је људи као и владе да могу да прикупљају и користе дигиталне податке. Да би се гарантовало да се огромно мноштво различитих животних стилова може прихватити у друштву док је доступан високо ефикасан универзални здравствени систем, потребна нам је демократска употреба наших дигиталних података. Овај приступ чини се обећавајућим почетним кораком за развој одговарајућих друштвених, правних и политичких структура за остваривање правилне демократске употребе наших дигиталних података.

Глокализација и рат за дигиталне податке

Сродна тема „Глокализација и рат за дигиталне податке“ заслужује да јој се посвети додатна пажња из велике разноликости постхуманих перспектива.⁵ Изгледа да су следећа размишљања посебно релевантна. Свет се све више економски глобализује већ неколико векова. Трговина између земаља обично промовише мир. Ако зависите од робе из друге земље, вероватноћа уласка у рат са овом земљом је смањена, јер нисте заинтересовани за губитак робе коју пружа друга земља. С друге стране, такође је дошло до поновног откривања локалног и начина на који су глобални феномени уграђени у локалне праксе, процес описан као „глокализација“. Стварају се хибриди између успостављених локалних структура и глобалних институција; овоземаљски пример из пословног света је Старбакс (Starbucks) који нуди багет у Паризу или фокаћу у Милану. Недавно је политика дигиталних података (Zorgner 2019) представљала нови пример који подвлачи даљи развој онога за шта су се државе увек бориле, а то је моћ. Широко се наглашава да су

„подаци нова нафта“.⁶ Иако постоји много разлика између података и нафте (једно је интелектуално власништво, док је друго природно добро), они су слични барем до те мере да су обе роба повезана са државном моћи.

Глокализација почиње да игра пресудну улогу и у овом контексту, јер видимо да државе теже да користе „нову нафту“ да би повећале своју државну моћ, али њихови приступи су локални. Прво питање у новој констелацији је: Ко може приступити дигиталним подацима? Одговори на ово питање су локални. У Кини је влада та која има могућност потпуног надзора, а тиме и прикупљања свих врста података, укључујући личне, у огромним количинама.

У Сједињеним Државама их пре свега прикупљају велике компаније. Ипак, компаније имају приступ само одређеним подацима и не могу присилити људе да им дају дигиталне податке. С друге стране, у Европској унији су уведени ригидни закони о заштити података који подривају могућност масовног прикупљања дигиталних података. Међутим, потребни су велики подаци за све врсте предузећа, од реализације технолошких иновација до процеса политичког одлучивања до одговарајућег научног истраживања, те су стога од централне важности за финансијско, индивидуално и телесно благостање. Разлике у пракси прикупљања података међу земљама могу имати огромне последице. Генерално, државе које ће прихватити прикупљање и употребу дигиталних података биће оне од којих се може очекивати економски и научни процват.

Због стварне употребе укупног надзора, Кина има веће могућности у овом погледу од Сједињених Држава. Већ је случај да је Кина објавила више радова у часописима

5 “Glocalization”: is modeled on Japanese “dochakuka”. See Iwabuchi (2002, 93).

6 Израз је „сковао 2006. године Clive Humby, британски математичар и архитекта Tesco Clubcard, програма награђивања супермаркет” (Bridle 2018). <https://ideas.ted.com/opinion-data-isnt-the-new-oil-its-the-new-nuclear-power/>. (27.5.2020)

са рецензијом од Сједињених Држава⁷, а због стално растуће доступности података може се претпоставити да ће та тенденција постати још јача.⁸ У Европи, с друге стране, правне структуре ограничавају могућност значајног прикупљања података, што подрива многе европске интересе, тако да се може очекивати стални пад квалитета живота, економског успеха и научног напретка.⁹ Нажалост, Европа је такође заостала јер је пропустила важне аспекте дигиталног развоја на прилично неопростиве начине и под Европском унијом и у националним владама протеклих година. Европска дигитална инфраструктура и даље је недовољна, трошкови употребе дигиталних података су превисоки, а иновативне технолошке компаније (и у хардверском и у софтверском сектору) још увек нису довољно одрживе.¹⁰ Технолошке иновације у Европи тренутно се коче због свих горе поменутих грешака и изазова, а не само због закона о приватности.

Међутим, ако анализа великих података постане онолико релевантна колико се очекује, на пример, OECD, Амерички комитет за економски развој и друге глобал-

не организације, онда може бити разумно очекивати да ће економске импликације на Европу бити поразне.¹¹

С друге стране, источноазијске земље прихватиле су употребу нових технологија током многих деценија, што им је омогућило брзи развој.¹² Њихов економски успех био је толико значајан да су се трошкови радне снаге повећали до те мере да се све више и више дела преусмерава и премешта у одабране афричке земље.¹³ Овај тренд би могао бити кориснији за Африканце од развојне помоћи западних земаља, јер има потенцијал да створи одрживу и процветајућу локалну инфраструктуру. Традиционални кинески религиозни менталитет попут конфучијанизма подржава могућност прикупљања дигиталних података подвргавањем појединца под опште добро. То представља један од главних изазова за западне земље, а Сједињене Државе су сигурно схватиле економски, политички и научни потенцијал повезан са употребом дигиталних података у Кини.

Трампове санкције против Хуавеиа израз су рата дигиталних података¹⁴, али

7 Enago Academy 2018. <https://www.enago.com/academy/china-overtakes-us-with-highest-number-of-scientific-publications/>. (19.5.2020)

8 Постоје гласови који тврде да ауторитарна употреба података може дугорочно ометати научни развој (Andrews 2017). Међутим, постоје многи контрапримери који показују да науке могу цветати у ауторитарним режимима; нпр. Гаргарин је био прво људско биће које је путовало у свемир (History.com Editors 2020). <https://www.history.com/this-day-in-history/first-man-in-space>. (22.8.2020)

9 Анализа података релевантна је за све аспекте нашег животног света. Списак посебно упечатљивих примера може се наћи на адреси Theuns (нд). Суштина: што је анализа података успешнија, то је бољи квалитет живота, економски успех и научни напредак. <https://processgold.com/blog/top-10-examples-of-successful-data-analysis/>. (18.8.2020)

10 Информације о томе како бољи подаци утичу на економију такође се могу наћи у компанији Kennedy (n.d.). <https://www.ced.org/blog/entry/big-datas-economic-impact>. (18.8.2020)

11 У недавном извештају ОЕЦД-а наведени су неки од начина на који ће већи и бољи подаци утицати на економију; видети последњу фусноту

12 Hulst (2020). <https://www.edify.org/from-poverty-to-world-power-koreas-education-story/>. (24.5.2020)

13 Carr (2020). <https://www.forbes.com/sites/earlcarr/2020/08/04/reshoring-jobs-to-the-us-versus-made-in-china/#103bcc4c85e1>. (23.8.2020)

14 Frankfurter Allgemeine Zeitung (n.d.) Исто се односи и на Трампово руковање Тик Током (McCabe 2020).

чини се да Европа тешко да је препознала ову стварност. Чисто у погледу ефикасности прикупљања дигиталних података, либеријански амерички систем не може се такмичити са централизованим кинеским моделом. Европски социјално-либерални демократски систем мора пронаћи своје локалне начине за то, и крајње је време да крене на прави пут, када „глокализација“ значи да се свака област мора суочити са новим могућностима и повезаним глобалним притисцима прикупљања података на своје специфичне начине. Са становишта отворених друштава, постоји много проблема са овим развојем. Некада смо веровали да је (осим корпоративних заштитних зидова за заштиту интелектуалне својине) Интернет глобално отворен ентитет.

Међутим, Кина је показала другачије: или се прилагођавате кинеском систему или вам је забрањено вођење ваше компаније или приступ огромном потрошачком тржишту у Кини.¹⁵

Кина има своја правила, а Русија се чини да иде у сличном смеру.¹⁶ Стога, уместо отвореног глобалног простора података, Интернет више није глобално доступан на јединствен начин. Као што показује пример Кине, могу се подићи сјајни заштитни зидови који ојачавају локалне структуре. Како ће Сједињене Државе и Европа реаговати на овај развој догађаја? Као што је поменуто, економски систем је већ глобализован. Кинеске компаније као што је Хуавеи су глобално успешне, омогућавајући кинеској влади да прикупља дигиталне податке у либералним политичким системима широм света. Поред тога,

кинеска влада је такође створила структуре у Кини које им омогућавају да прикупљају кинеске дигиталне податке и које спречавају спољне компаније да раде исто. Ипак, прикупљање дигиталних података у земљи је значајно само ако је земља довољно важна по величини. Литвански заштитни зид можда неће бити превише користан за Литванију. То је даљи разлог да је постојање Европске уније као политичког јединства толико важно за све државе чланице. Италија, Литванија, а Португал нису довољно велики да би успели сами у глобализованом свету. Ако би преговарали са Кином или Сједињеним Државама, Европа у целини би могла постићи добар посао. Литванија сама не би. Ако Европска унија жели да има светлу будућност у којој здравље, богатство и науке могу да процветају, европске државе морају да остану заједно, али такође морају да преиспитају значај дигиталних података. Ако су горње рефлексије вероватне, не видим како се може избећи европски дигитални заштитни зид. Европа такође треба да прикупља дигиталне податке, јер је њихово поседовање предуслов за глокализацију и европски процват здравља, богатства и наука. Међутим, ове ревизије не смеју и не морају подривати постизање норме негативне слободе, која је тако централно повезана са европским просветитељским процесом. Прикупљање дигиталних података и потврђивање норме негативне слободе два су независна процеса, ако се дигитални подаци користе у јавном интересу, на пример, у интересу становника Европе.¹⁷ Већина људи идентификује повећани распон здравља са бољим

<https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/donald-trump-verlaengert-sanktionen-gegen-huawei-16772240.html>
(19.5.2020)

15 Leskin (2019). <https://www.businessinsider.com/major-us-tech-companies-blocked-from-operating-in-china-2019-5?IR=T>. (19.5.2020)

16 BBC News (2020). <https://www.bbc.com/news/technology-50902496> (2.1.2021)

17 То сам детаљно објаснио у интервјуу (Sorgner 2020). <https://www.flipsnack.com/BDEAACF6AED/im-apr-may-2020/full-view.html>. (24.5.2020).

квалитетом живота (Бостром 2009, одељак 3). Ако се Европска унија користи дигиталним подацима за побољшање јавне здравствене заштите која се пружа у Европи, онда ће то бити у интересу већине становника. Јавни здравствени системи су огромно достигнуће. Такође су изузетно скупи, како у погледу људи који раде у систему, тако и у погледу технолошких иновација у области медицине. Европа мора да уђе у рат за дигиталне податке ако жели да задржи и промовише квалитет живота који има. Други корак који Европа треба да узме у обзир је да процеси глокализације захтевају да локални интереси захтевају више пажње него сам покрет ка повећаној глобалној интеграцији. Сва ова дешавања показују да дигитализација не подразумева нужно ширење глобализације, али постоји потреба за преиспитивањем политичких структура узимајући озбиљност дигиталних података као и норме негативне слободе.

У одређеном смислу, глобализација постоји на Интернету, утолико што можемо приступити кинеским веб локацијама. Кинези могу да уђу и на не-кинеске веб локације, али само ако приступају веб локацијама које кинеска влада не цензурише или ако приватно користе илегалне ВПН-ове (VPN). Ово је увид који треба пажљиво размотрити. Глобализација је у овом погледу постала ограничена. Дакле, уместо глобализације, требали бисмо се фокусирати на динамику глокализације, јер су културни развој и односи динамични и вишесмерни. То не значи да је ера глобализације завршена. Фармацеутски лекови се производе у Кини и ми зависимо од њих. Ово је глобализација. Ипак, Кинези су такође створили дигитални кинески заштитни зид. Они иду локално и чини се да је то успешан потез за добијање дигиталних података, што друге институције не могу. То приморава Запад да се понаша у складу с тим. Европа треба да преиспита значење дигиталних података

и последице својих политика. Чини се да се то до сада није догодило. Немачка чак разматра да дозволи Хуавеију да учествује у реализацији 5Г у Немачкој.¹⁸ То би могло имати финансијски погубне последице по Немачку, као и по ЕУ уопште. Кинески дигитални заштитни зид дигиталне податке претвара у локални феномен. Овај развој има значајне последице на глокализацију, а европске земље морају да преиспитају своје политике дигиталних података и понашају се у складу с њима.

Закључак

Претходна размишљања о дигиталним подацима и трансхуманизму само представљају неке хитне савремене изазове који су повезани са новим технологијама. Све нове технологије са собом носе нове моралне изазове. Трансхуманизам је успоставио најновији филозофски оквир за приступање најновијим изазовима из филозофске перспективе који еволуцију и могућност подршке еволуцији озбиљно схвата. За многе би трансхуманизам могао бити најопаснија идеја на свету. За друге, представља веродостојан савремени приступ који омогућава људима да повећају вероватноћу личног процвата. Мислим да је случај да прихватањем трансхуманизма може да се повећа мноштво различитих животних стилова и може се повећати распон здравља, што већина људи поистовећује са побољшањем људског процвата. Већ се радујем нашој даљој размени мишљења о трансхуманизму. Мислим да ће прихватањем трансхуманизма пред нама бити светлија будућност, јер једва чекам да се догоди наша постхумана будућност.

18 CGTN (2020). <https://news.cgtn.com/news/2020-05-03/German-telecom-carrier-We-need-Huawei-in-5G-network-construction-QcnBZw3ZgA/index.html>. (22.5.2020)

Stefan Lorenz Sorgner,

John Cabot University Rome

TRANSHUMANISM AND THE WAR FOR DIGITAL DATA

The word transhumanism can be traced to the word “transumanar” which was coined by Dante in the following lines of his text on the paradise:

“Trasumanar signifi car per verba
non si poria; per o l’esempio basti
a cui esperienza grazia serba.”
(Paradiso, Canto I)

The word “trasumanar” means to move beyond the limitations of the human. However, this does not turn Dante into a transhumanist, as he did not use it to refer to a this-worldly evolution. The concept of transhumanism, as it will be used in our context, was developed by Julian Huxley in 1951. The first director general of the UNESCO used the following explanation to shed further light on what transhumanism means:

“Such a broad philosophy might perhaps best be called, not Humanism, because that has certain unsatisfactory connotations, but Transhumanism. It is the idea of humanity attempting to overcome its limitations and to arrive at fuller fruition; it is the realization that both individual and social development are processes of self-transformation.”

The idea of attempting to overcome limitations for increasing the quality of life is central for transhumanism. For most transhumanists the goal of increasing the healthspan is central, as there seems to be a widely shared correlation between the quality of life and an increased healthspan. The term posthuman usually stands for someone who has realized to overcome prior limitations by means of enhancing evolution. The technologies which are most promising for increasing the likelihood of the posthuman to come about are digitalisation, brain-computer-interfaces, and gene technologies. Consequently, the ethics of emerging technologies is a central discipline for intellectual exchanges by transhumanists.

20 years ago, there have been many intense reactions by world-leading intellectuals to transhumanism. In 2001, Habermas identified transhumanists with “freaked-out intellectuals”, who as “self-styled Nietzscheans” present “all-too-familiar motives of a very German ideology”. In 2004, Francis Fukuyama refers to transhumanism as the most dangerous idea in the world. In the meantime, the situation is different. The educated public is familiar with several ideas which are being associated with transhumanism. Series like *Black Mirror*, *West World*, and *Electric Dreams* have dealt with several transhumanist challenges. The Hollywood movie *Transcendence* with Johnny Depp, the series *Big Bang Theory*, as well as the novel *Inferno* by Dan Brown have reached an audience of millions of people, and all of them have presented aspects of transhumanism. Many of today’s leading entrepreneurs and innovators regard themselves as a transhumanist, e.g. Martine Rothblatt, Peter Thiel, Aubrey de Grey, Ray Kurzweil, Elon Musk.

While many transhumanist ideas are being discussed in the wider public, the intellectual engagement with transhumanist reflections by scholars at universities has been scarce. It is the goal of this event to change this situation, as transhumanism goes along with many paradigm-shifting reflections, which need to be analysed by the best thinkers of our times. In the following reflections, I will apply transhumanist reflections to some contemporary challenges related to digital data.

Privacy, Freedom, and Total Surveillance

The main goal of these reflections is to show that privacy, total surveillance and how we can keep the wonderful achievement of negative freedom are the most pressing issues of our times which have to do with digitalization. Unlike Musk and some of his friends who suggest that we should be most scared of an all-powerful AI which will wipe out humanity, I regard this thought as attempt to entertain us with fascinating philosophical reflections so that we lose track of the central pressing moral issues we should be concerned with, namely how can we uphold and cherish the wonderful norm of negative freedom in a world which gets permanently more digitized, so that smart cities as well as upgraded humans become realized.

In a Nutshell: “When choosing between health and privacy we should go for freedom. Or why Harari is wrong.”

Harari claims in his opinion piece “The world after coronavirus”: “Asking people to choose between privacy and health is, in fact, the very root of the problem. Because this is a false choice. We can and should enjoy both privacy and health. We can choose to protect our health and stop the coronavirus epidemic not by instituting totalitarian surveillance regimes, but rather by empowering citizens.” (<https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedc-ca75> (5.4.2020))

But Harari is wrong. To promote health effectively, large amounts of data are needed. The more data we can use, the more reliable are the resulting correlations of health and our behaviour, genes and external influences. Such data are also needed for innovation, scientific research and policy-making. All these procedures are of central importance for a country. Extensive amounts of data are needed for the economic, health and social prosperity of a country. However, it must be ensured that the data is used democratically. Such a structure does not yet exist at present. In the USA, data is primarily collected by large companies. This turns them into quasi-political actors, which has the potential to undermine the foundations of free democratic societies. In China, data is collected by the government on the basis of values and norms that cannot be reconciled with the achievements of the Enlightenment. The structures currently prevailing in Europe undermine our strongest interests. Here the focus is on data protection. The possibility of achieving an extensive collection of digital data at political level as well is being practically undermined. However, this also means that we are losing the opportunity to use this data in a democratic interest and to promote our health.

Collecting data is particularly important when it comes to the issue of health. If we have to choose between health and privacy, and we should choose health, because the majority of citizens identify an increased healthspan with a better quality of life. We have no reasons for being sad about giving up upon privacy. We do not cherish privacy, but we cherish freedom. We can have health and freedom, but not health and privacy. Why do we think that we need privacy?

There are two main theories that explain this, the property theory and the sanction theory, and they are not mutually exclusive.

According to the property theory, data is our intellectual property and therefore an extension of ourselves. If governments or anybody else take away our data, they seem to expropriate us. But is this necessarily the case? If data are our property that we can exchange for other goods in our favour, such as our health insurance, then this is not an expropriation. Having a universal health insurance is an enormously important achievement but keeping the system alive demands huge financial inflows. Using our data to partially compensate for this service is in the interest of a society.

Furthermore, the sanction theory states that we fear that the data being collected, stored, and used by a government could be the grounding for sanctions against us. We fear sanctions. However, sanctions are necessary. If a murderer of an innocent child gets caught and sanctioned, this is just and widely accepted by the society. We merely do not wish to be sanctioned for acts which should not be sanctioned, neither morally, institutionally, nor legally. This is the crucial issue. The fear of such sanctions is also the reason why we fear our personal data being stored at one place. But how can these fears be dispelled? First, we need to reduce the possibility of access to the data by humans, because the risk of abuse is too high. Data should primarily be granted to algorithms. Only in specialized circumstances humans should have the right to access the data. This is a significant challenge which permanently needs to be dealt with. Second, we need to become much more open and pluralistic. Only acts ought to be punished where direct harm is being done to another person. Currently, this is far from being the case in many parts of the world, even in the most developed democracies, such as Germany, where, for instance, incest among consenting adults is prohibited. It is merely a contract among two or more consenting adults to have sex together. The government should not have the right to have any say in this respect. If the consequences of an act were morally relevant, then a government could force a couple to undergo genetic tests before getting married, as is the case in Saudi Arabia¹⁹. In this case, one could also forbid two genetically deaf people to have offspring with each other. This undermines the right or reproductive freedom, which one aspect of the norm of negative freedom.²⁰ What should matter when two or more consenting adults are having sex, is whether they have freely agreed to do so or not. If they have freely agreed to do so, the government should not intervene, as is the case in Spain, as incest among consenting adults is legal in Spain. Third, we should promote e-governance to make decision making processes concerning our data more transparent. A lot more would have to be said on this issue from the need to establish a well-functioning fast infrastructure to the need to realize reliable algorithms to reduce the need of human intervention. However, this task lies beyond the scope of the present book.

It is not necessary that total surveillance leads to freedom, but total surveillance can be in our interest under the circumstances I just mentioned. Total surveillance must not be expropriation, but it could be our payment for something the majority of people regards as an important determinant of the quality of life, namely our health. We pay with our data for our universal health insurance. Total surveillance does not have to lead to illegitimate sanctions either. To reduce the risk of this taking place we need to store our personalized data safely, and it ought to be primarily accessible by algorithms. Finally, we need to promote plurality much further. Each person should have the right to live in accordance with his or her idiosyncratic needs, wishes and longings. To clarify the limits of our individual freedom, we need to permanently have a

19 <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-32050313> (1.1.2021)

20 Morphological freedom, reproductive freedom, and educational freedom are three central achievement which need to be cherished carefully in a liberal society.

clear understanding of what should count as harm being done to a person. A person's freedom ends where the freedom of another person begins.

If we observe these lines of thought and implement them legally, we can achieve a democratic use of data. To this end, it is necessary to reconsider the importance of data and our assessment of the collection of digital data, because we have to make a choice between health and privacy. And in that choice we should choose freedom.

Critics of this approach rely on a voluntary approach concerning surveillance. However, the realistic implementation of an opt-in solution with respect to an application for digital data collection is based on several problematic assumptions. You need to have enlightened public where an enormous amount of people are willing to participate and who are willing and ready to opt-in. In particular in countries with a long-standing liberal tradition, this is an enormous challenge. There are many reasons why people might decide not to opt-in or why this option is not a helpful one: lack of knowledge of being coronavirus positive, digital exclusion, a lack of understanding, a lack of trust, a fear of sanctions, laziness, joy of being a free rider, a lack of care, an absence of a strong individual motivation. The availability of such an app might even worsen the situation, as it also conveys a false feeling of security, which might increase the likelihood of people taking fewer precautionary measures.

The central issue which needs to be taken seriously is that we already have clear empirical evidence for a lack of interest in participating in opt-in solutions, even though a specific act is seen as morally right. The case of getting registered as an organ-donor is structurally analogous to that of opting into a coronavirus app. In several countries with an opt-in option concerning organ donations, donating one's organs is seen as the morally right thing to do, e.g. in Germany. Still, most people do not get registered for being an organ donor, even though there is an enormous shortage of organs.²¹ However, in countries with an opt-out option, where donation by default is the general principle, e.g. in Austria, hardly anyone decides to opt-out, as they regard organ donation as an ethically trivial act.²²

In theory, an opt-in app might sound good, but the enlightened altruistic active citizen who is digitally literate and willing to actively opt-in to such a system is far removed from the life-world. Getting registered in a coronavirus app is structurally analogous to getting registered for being an organ donor, which is the main reason why analogous public reactions can be expected.

In addition, not many people are needed for undermining the system of opt-in registrations and causing an enormous amount of new infections. You just need to have a couple of asymptomatic people as superspreaders, who did not opt-in, in order to bring about many more cases in a society, e.g. a barkeeper, an active member in a religious community, a health care worker.

Furthermore, the regulation I suggested has the additional advantage that the digital data is also being used to at least partially pay for the universal health care system, which is an enormous achievement. It takes seriously the relevance of data collection for innovations, scientific research, and policy making. It is in the interest of the people as well as of a government to be able to collect and use digital data. To guarantee that an enormous plurality of different lifestyles can be embraced in a society while a highly efficient universal healthcare system is available, we need a democratic usage of our digital data. This approach seems a promising

21 Truijens, D., & van Exel, J. (2019). Views on deceased organ donation in the Netherlands: A q-methodology study. *PloS one*, 14(5), e0216479. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216479> :<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6534345/#pone.0216479.ref005> (2.1.2021)

22 https://sparq.stanford.edu/solutions/opt-out-policies-increase-organ-donation_ (3.1.2021)

initial step for developing appropriate social, legal and political structures for realizing a proper democratic usage of our digital data.

Glocalization and the War for Digital Data

The related topic of “Glocalization and the War for Digital Data,” deserves receiving further attention from the great variety of posthuman perspectives.²³ The following reflections seem to be particularly relevant.

The world has been getting more and more economically globalized for several centuries. Trade between countries usually promotes peace. If you are dependent upon goods from another country, the likelihood of entering a war with this country is reduced, as you are not interested in losing the goods the other country provides. On the other hand, there has also been a rediscovery of the local and the ways that global phenomena are imbricated in local practices, a process described as “glocalization.” Hybrids between established local structures and global institutions are created; a mundane example from the business world is Starbucks offering a baguette in Paris or a focaccia in Milan.

Recently, the politics of digital data (Sorgner 2019) has represented a new example that underscores a further development of what states have always been fighting for, namely power. It is widely stressed that “data are the new oil.”²⁴ Even though there are many dissimilarities between data and oil (one is intellectual property, whereas the other is a natural good), they are similar at least to the extent that both are commodities connected with state power.

Glocalization starts to play a crucial role in this context, too, as we see that states aim at using the “new oil” to increase their state power, but their approaches are local.

The first question in the new constellation is: Who is able to access digital data? The answers to this question are local. In China it is the government, which has the possibility of total surveillance and thereby the collection of all kinds of data, including personal ones, in massive quantities. In the United States, they are primarily collected by big companies. Yet, companies only have access to specific data, and they cannot force people to provide them with digital data. In the European Union, on the other hand, rigid data protection laws have been introduced that undermine the possibility of mass-collecting digital data. However, big data are needed for all kinds of enterprises, from realizing technological innovations to political decision-making processes to proper scientific research, and therefore are centrally relevant for financial, individual, and bodily well-being.

The differences in data collection practices among countries may have enormous consequences. Generally, states that embrace the collection and use of digital data will be the ones that can be expected to flourish economically and scientifically. Due to the actual usage of total surveillance, China has better possibilities in this respect than the United States. It is already the case that China has published more papers in peer reviewed journals than the United States,²⁵

23 “Glocalization: is modeled on Japanese “dochakuka”. See Iwabuchi (2002, 93).

24 The phrase “was coined in 2006 by Clive Humby, the British mathematician and architect of the Tesco Clubcard, a supermarket reward program” (Bridle 2018). <https://ideas.ted.com/opinion-data-isnt-the-new-oil-its-the-new-nuclear-power/>. (27.5.2020)

25 Enago Academy 2018. <https://www.enago.com/academy/china-overtakes-us-with-highest-number-of-scientific-publications/>. (19.5.2020)

and due to the permanently increasing availability of data, it can be assumed that this tendency will become even stronger.²⁶ In Europe, on the other hand, the legal structures restrict the possibility of a substantial collection of data, which undermines many European interests, such that a constant decline of the quality of life, economic success, and scientific progress can be expected.²⁷

Unfortunately, Europe has also fallen behind because it missed important aspects of digital developments in rather unforgivable ways under both the European Union and the national governments of the past years. The European digital infrastructure remains insufficient, the costs for the usage of digital data are too high, and innovative tech companies (in both hardware and software sectors) are still not sufficiently sustained.²⁸ Technological innovation in Europe is currently floundering due to all the aforementioned mistakes and challenges, and not just due to its privacy laws. However, if big data analysis becomes as relevant as is expected, for example, by the OECD, the U.S. Committee for Economic Development, and other global organizations, then it can be reasonable to expect that the economic implications for Europe will be devastating ones.²⁹

East Asian countries, on the other hand, have embraced the use of emerging technologies for many decades, which has enabled them to develop rapidly.³⁰ Their economic success has been so significant that the cost of labor has increased to the point where more and more of it gets reshored and moved to select African countries.³¹ This trend might be more beneficial to Africans than development aid from Western countries, as it has the potential to create sustainable and flourishing local infrastructures. Traditional Chinese religious mentalities such as Confucianism support the possibility of collecting digital data by subsuming the individual under the common good. This represents one of the main challenges for Western countries, and the United States has certainly realized the economic, political, and scientific potential connected with the use of digital data in China. Trump's sanctions against Huawei are an expression of a digital data war,³² but Europe seems hardly to have recognized this reality. Purely in terms of efficiency of collecting digital data, the libertarian U.S. system cannot compete with the centralized Chinese model. Europe's social liberal democratic system must find its own local ways to do so, and it is high time to get on track, when "glocalization" means that every area

26 There are voices that claim that the authoritarian use of data may hinder scientific development in the long run (Andrews 2017). However, there are many counterexamples which show that sciences can flourish in authoritarian regimes; e.g., Gargarin was the first human being to travel to space (History.com Editors 2020). <https://www.history.com/this-day-in-history/first-man-in-space>. (22.8.2020)

27 Data analysis is relevant for all aspects of our lifeworld. A list of particularly striking examples can be found at Theuns (n.d.). The essence: the more successful the data analysis, the better the quality of life, economic success, and scientific progress. <https://processgold.com/blog/top-10-examples-of-successful-data-analysis/>. (18.8.2020)

28 Information about how better data affect the economy can also be found at Kennedy (n.d.). <https://www.ced.org/blog/entry/big-datas-economic-impact>. (18.8.2020)

29 A recent OECD report listed some of the ways that more and better data will affect the economy; see last footnote

30 Hulst (2020). <https://www.edify.org/from-poverty-to-world-power-koreas-education-story/>. (24.5.2020)

31 Carr (2020). <https://www.forbes.com/sites/earlcarr/2020/08/04/reshoring-jobs-to-the-us-versus-made-in-china/#103bcc4c85e1>. (23.8.2020)

32 Frankfurter Allgemeine Zeitung (n.d.). The same applies to Trump's handling of Tik Tok (McCabe 2020). <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/donald-trump-verlaengert-sanktionen-gegen-huawei-16772240.html> (19.5.2020)

has to deal with the new opportunities and related global pressures of data collection in its own specific ways.

From the standpoint of open societies, there are many problems with this development. We used to believe that (aside from corporate firewalls for the protection of intellectual property) the Internet was a globally open entity. However, China has shown otherwise: either you adapt to the Chinese system or you are banned from running your company or accessing the huge consumer market in China.³³ China has its own rules, and Russia seems to be moving in a similar direction.³⁴ Thus, rather than an open global data space, the Internet is no longer available globally in a uniform way. Great firewalls can be erected that strengthen local structures, as the example of China shows. How will the United States and Europe react to these developments?

As mentioned, the economic system is already globalized. Chinese companies such as Huawei are globally successful, enabling the Chinese government to collect digital data in liberal political systems all over the world. In addition, the Chinese government has also created structures in China that enable them to collect Chinese digital data, and that prevent external companies from doing the same. Still, collection of digital data within a country is only significant if the country is important enough in size. A Lithuanian firewall might not be too advantageous for Lithuania. This is a further reason that having the European Union as a political unity is so important for all the member states. Italy, Lithuania, and Portugal are not big enough to be successful alone in a globalized world. If they were to negotiate with China or the United States, Europe as a whole may get a good deal. Lithuania alone would not.

If the European Union wishes to have a bright future in which health, wealth, and the sciences can flourish, European states need to stay together, but they also need to rethink the importance of digital data. If the above reflections are plausible, I do not see how a European digital firewall can be avoided. Europe also needs to collect digital data, as having this information is a prerequisite for glocalization and a European flourishing of health, wealth, and the sciences. However, these revisions must not and do not have to undermine the achievement of the norm of negative freedom, which is so centrally connected with the European Enlightenment process. Collecting digital data and affirming the norm of negative freedom are two independent processes, if the digital data are being used in the public interest, for example, in the interest of European residents.³⁵ Most people identify an increased health-span with a better quality of life (Bostrom 2009, section 3). If digital data are being used by the European Union to improve public health care provided in Europe, then this will be in most residents' interest. Public health care systems are an enormous achievement. They are extremely expensive, too, both with respect to the people working in the system and in regard to technological innovations in the field of medicine. Europe has to enter the war for digital data if it wishes to keep and promote the quality of life it has. The second step Europe needs to consider is that glocalization processes demand that local interests require more attention than the movement towards an increased global integration by itself.

All these developments show that digitalization does not necessarily imply expanding globalization, but there is the need to rethink political structures by taking the relevance of digital data as well as the norm of negative freedom seriously. In a certain sense, globalization exists

33 Leskin (2019). <https://www.businessinsider.com/major-us-tech-companies-blocked-from-operating-in-china-2019-5?IR=T>. (19.5.2020)

34 BBC News (2020). <https://www.bbc.com/news/technology-50902496> (2.1.2021)

35 I explained this in detail in an interview (Sorgner 2020). <https://www.flipsnack.com/BDEAAC-F6AED/im-apr-may-2020/full-view.html>. (24.5.2020).

in the World Wide Web, inasmuch as we can access Chinese Web sites. The Chinese can also enter non-Chinese websites, but only if they access sites that are not censored by the Chinese government or if they privately use illegal VPNs. This is the insight that needs to be considered carefully. Globalization has become restricted in this respect. So, rather than globalization, we should focus on the dynamics of glocalization, as cultural developments and relationships are dynamic and multidirectional.

This does not mean that the era of globalization is over. Pharmaceutical drugs are produced in China, and we are dependent on them. This is globalization. Yet the Chinese have also created a digital Chinese firewall. They are going local, and it seems to be a successful move for getting hold of digital data, which other institutions cannot. This forces the West to act accordingly. Europe needs to rethink the meaning of digital data and the consequences of its policies. This does not seem to have occurred so far. Germany is even considering allowing Huawei to be involved in realizing 5G in Germany.³⁶ This might have financially devastating consequences for Germany, as well as for the EU in general. The Chinese digital firewall is turning digital data into a local phenomenon. This development has significant consequences for glocalization, and European countries need to rethink their digital data policies and act accordingly.

Conclusion

The former reflections concerning digital data and transhumanism merely represent some pressing contemporary challenges which are related to emerging technologies. Any emerging technologies brings with it, new moral challenges. Transhumanism has established a bleeding-edge philosophical framework for approaching the latest challenges from a philosophical perspective which takes evolution and the possibility to enhance evolution seriously. For many, transhumanism might be the most dangerous idea in the world. For others, it represents a plausible contemporary approach which enables people to increase the likelihood of personal flourishing. I think it is the case that by means of embracing transhumanism a great plurality of different lifestyles, and the healthspan can be increased which most people identify with a betterment of human flourishing. I am already looking forward to our further exchanges on transhumanism. I think that by embracing transhumanism a brighter future will lie ahead of us, as I can hardly wait our posthuman future to occur.

36 CGTN (2020). <https://news.cgtn.com/news/2020-05-03/German-telecom-carrier-We-need-Huawei-in-5G-network-construction-QcnBZw3ZgA/index.html>. (22.5.2020)

КЊИГА АПСТРАКАТА

Бранко Ромчевић

ТРАНСХУМАНИЗАМ, АНТРОПОТЕХНИКЕ И БИОПОЛИТИКА

У овом излагању полази се од неколико теза Петера Слотердајка, изнетих у тексту „Правила за људски врт” (1999). Најпре од оне по којој је Хајдегерово “Писмо о хуманизму” (1946), раскидајући с традицијама склоним томе да човека концептуализују као *animalitas*, те разабирајући између човека и животиње онтолошку а не градуелну разлику, отворило трансхуманистички и постхуманистички мисаони простор двадесетог века. У том се простору, сходно Слотердајку, ослобађа могућност преиспитивања употребе механизма припитомљавања и васпитања, карактеристичних за класични хуманизам. Тако ће се, верује он, раскрчити хоризонт на коме оно људско може да се разуме мимо, еволуцијом нововековног и модерног хуманизма у човеку погрешно препознате, безазлености (некакве, како се неретко сматра, доброте и/или наивности). Тиме би по Слотердајку оно људско могло да се, коначно, доведе у однос према савременим техникама радикалног трансформисања, укључујући, пре свих, оне које се тичу могућности генетске реформе.

Слотердајк, међутим, није поборник генетског инжењеринга, већ заговорник тезе по којој затварање очију пред једном таквом, фактички већ освојеном могућношћу, представља пут у сигурну катастрофу чија би једина кредибилна алтернатива била формирање извесног кодекса савремене антропотехнике. Оно што, пак, Слотердајк губи из вида, то је да су по анализама Мишела Фукоа, модерна друштва, још од деветнаестог века, старо право суверенитета да неко буде убијен или пуштен да живи, допунила једним новим правом: да се додели живот и

да се пусти да умре. За разлику од класицистичке дисциплинске моћи, која се обраћала индивидуалном човеку-телу, овај типично модерни однос има, по Фукоу, у виду човека као живо биће, и то не више као индивидуу, већ као врсту. Тако својеврсна, како је Фуко назива, анатомија-политика људског тела, трасира пут за биополитику људске врсте. Услед тога, генетска реформа о којој Слотердајк говори не би била прекретница него (само) још један корак даље у биополитичкој одисеји, започетој двестотињак година раније. Дакле, кључно критичко питање овог излагања тицаће се односа слотердајковских антропотехника и фукоовске биополитике, то јест напетости, преклапања и одступања којима су они обележени.

Трајче Стојанов,

Универзитет Гоце Делчев – Штип,

С. Македонија

КОСМИЗАМ КАО РУСКИ ТРАНСХУМАНИЗАМ: СЛУЧАЈ Н. ФЈОДОРОВА

Иако је сам појам трансхуманизам новијег датума, идеја побољшање човекове (физичке) егзистенције прусутна је још давно. Могло би се рећи да је идеја трансхуманизма присутна још од појаве идеје или тачније, жеље бесмртности. Али ипак, сам појам трансхуманизма је новијег датума. Бар у западној философској традицији. Ако га покушамо лоцирати, то не би било пре средине XX-ог века.

Али ако се загледамо у историју других философских традиција, могли бисмо да видимо идеје трансхуманизма експлицитно прсутне, иако се овај појам не употребљава. Тако, име Николај Фјодорова (1828–1903), руског чудака из XIX-ог века могли бисмо сматрати и за претходника трансхуманизма. Ако имамо у виду да је он имао пресудан утицај на нека имена руског космизма,

као на пример К.Е. Циолковског (1857–1935) – будући оснивач руске космонаутике – јасно је да је руски трансхуманизам у виду космизма, био први који је покушао да отелотвори ове идеје. И то на основу християнског хуманизма. Његов трансхуманизам је уствари остварење хришћанске идеје васкресења. Полсе Христа, васкрсење, за Фјодорова, је постало човеков пројект.

У овом раду покушаћемо, не само да образложимо неке од основних идеја руског космизма кроз идеје Фјодорова, него и да их подложимо критичкој опсервацији, како би кроз ту критику упутили неколико примедби трансхуманизму уопште. Свакако да је идеја трансхуманизма у основи племенита и инспирисана вечитој идеји човековог благостања и бесмртности, али можда је пут сумњив и чак опасан. Човекова физичка егзистенција је лимитирана и ту је трансхуманизам са правом “фрустриран”. Али покушати кроз те физичке трансформације доћи до срећног и испуњеног живота, осмислити индивидуалну егзистенцију, напосто је методолошки погрешно. Да се идеја бесмртности помеша са вечним трајањем у времену, просто је недопустиво. Посебно, као што је покушао да уради Фјодоров, да дозволи свеопшти *apokatastasis* само помоћу науке, што није само чист СФ, него и онтолошки недопустиво имајући у виду да он *teosis* претвора у “научни пројект”. Оно што превиђа Фјодоров, као и сваки трансхуманизам је појам личности и њен трансцендентални карактер. Ко васкрсава код Фјодорова, човек, личност или само тело? Зар само физичко васкрсавање није само буђење мртваца? – како са правом пита Флоровски?

Кључне речи: трансхуманизам, космизам, православље, васкрсење, Фјодоров.

Предраг Милидраг

СВЕТ ЉУДИ БЕЗ ЉУДИ: КАКО СУ НЕОЛИБЕРАЛИ БРАНИЛИ АПАРТХЕЈД

Данас се неолиберални покрет, у економији и политици, везује за вредности демократије, људских права и слободе. Но, током историје неолибералне идеје, почев од краја Првог светског рата, код кључних његових мислилаца недвосмислено је било присутно дубоко неповерење према демократији и демократским вредностима, те покушаји да се тржиште изолује и заштити од хирова како демократија тако и диктатура. У новој књизи, Глобалисти, канадски историчар Квин Слободијан анализира та кретања и долази до увида да се у сржи неолибералне идеје скрива парадокс: људи са својим потребама, стремљењима, жељама и правима само сметају кретању робе и капитала, те да би за тржишну привреду најбоље било да их нема или да, барем, да су сведени на радну снагу.

Екстреман пример тога јесте однос неких водећих неолиберала, пре свих Вилхелма Репкеа према режиму апартхејда на југу Африке. Док је утицај и сарадња Чикашке школе с Пиночевим режимом добро позната чињеница, одбрана апартхејда, баш као и Мизесово и Репкеово величање фашизма нису општепознати. Реч јесте о екстремном и утолико нерепрезентативном примеру; но, управо због тога он успешно показује колико су људи за неолиберале били „реметилачки фактор“ светске економије.

У излагању пажња ће бити посвећена анализи аргумената неолиберала у прилог тога да се не треба мешати у систем апартхејда, да не треба уводити санкције режимима на југу Африке и да управо апартхејд много боље штити права црначног становништва. У том контексту, биће анализирана аргументација Вилхелма Репкеа и Вилијама Хата, али биће речи и о Хаје-

ковој и Фридмановој критици изолације беле мањине због погибљи демократије без ограничења и потребе да се светски економски поредак заштити од политичких захтева друштвене правде.

Жељко Шарић

ЉУБАВ У ПОСТХУМАНИСТИЧКОМ ДОБУ

У раду ћемо анализирати проблем љубави у постхуманистичким дистопијама и њихову корелацију, односно прекогницију за могућу људску стварност. У филму *Her* режисера Спајка Џоунза (Spike Jonze) осамљени и отуђени главни лик Теодор Твомбли (Noah Finckh) заљубљује се у свој нови оперативни систем. Оперативни систем Саманта је вјештачка интелигенција програмирана да се прилагоди и одговори потребама корисника. Ова љубав дјелује страствено и лудо као права љубав мушкарца и жене, али то је љубав двије свијести без тјелесног контакта.

У раду постављамо питање: шта је љубав? Да ли је то емоционално разумијевање, слагање карактера, истовјетности жеља или је *conditio sine qua non* људска пут. Жан Пол Сартр разматрајући феномен љубави истиче да је нужан услов њеног постојања слобода другог. Да ли стварањем вјештачке интелигенције продукујући савршено комплементарне киборге уништавамо основу људског препознавања? С друге стране, у дјелу Немој ме никада оставити романописца Казуа Ишигорија главни ликови су клонови који се стварају ради замјене за људске органе и њихова једина шанса преживљавања јесте признавањем од људи да се између њих родила права љубав. Ма како окрутан био тај услов Ишигоријева теза јесте да је постојање љубави *x faktor* за прихватање у људску врсту.

Проф. др. сц. Синиша Таталовић Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу

МОЖЕ ЛИ ЧОВЈЕЧАНСТВО ПРЕВЛАДАТИ КРИЗУ ИЗАЗВАНУ ПАНДЕМИЈОМ COVID-19?

Прву вијест о Covidu-19 прочитао сам у јануару 2020. године на једном интернетском порталу. Помислио сам то је још једна лажна вијест са сензационалистичким насловом, којом се жели привући пажња и повећати читаност. Међутим, врло брзо се показало да то и није тако. Почеле су пристизати све драматичније вијести из Кине о новој заразној болести. У почетку све је било прилично нејасно и обиљежено контрадикторним објашњењем здравствених стручњака. Чак и Свјетска здравствена организација у почетку је била сумњичава и суздржана. Међутим, пандемија се почела брзо ширити у различитим дијеловима свијета. Државама је постало јасно да их ова опасност неће мимоићи и панично су се почеле припремати за збрињавање првих заражених. Због тога, подузете мјере у већини држава биле су драстичне. Увођена су изванредна стања, изолиране цијеле регије, ограничавање кретања људи, заустављања привреда. Алтернатива нормалном животу и комуникацији, постао је интернет и виртуални свијет, гдје се преселио и значајан дио трговине.

Говорећи о Covidu-19 било је оних, као што их им и данас, који су подцјењивали ову опасност, повезујући је с теоријама завјере. Јављали су се и оптимисти, најављујући да ће све то брзо проћи, као што пролази и сезонска грипа. Јасно, песимисти су највљивали други и трећи вал пандемије и катастрофалне последице. Реалисти су углавном мудро шутјели и почели трагати за рјешењем, које се назирало у ефикасној вакцини. Многе угледне научне институције укључиле су се у утрку за вакцином. Помогле су им и државе издашном финансијском помоћи. Данас видимо да су

до циља стигле фармацеутске фирме из четири сталне чланице Вијећа сигурности, САД, Велика Британије, Русија и Кина, а недостаје Француска. Данас је свима у свијету јасно да здравствени системи које смо изграђивали протеклих неколико десетљећа нису у стању ефикасно одговорити на опасности каву је донијела пандемија Covid-19.

Неолиберализам који је захватио многе дјелатности и потакнуо њихову приватизацију, није заобишао нити здравствени систем. Смањивани су капацитети јавног здравства а јачали приватни капацитети, посебно у економски развијеним државама. То је утјецало на њихов неадекватан одговор на пандемију и већ сада на катастрофалне посљедице у најбогатијим државама од САД-а до западне Европе.

С катастрофалним посљедицама, суочиле су се и многољудне сиромашне државе и оне са лошим здравственим системом, попут Идије и Бразила. Досадашња искуства показују да су боље прошле државе с развијеним системом јавног здравства који је било у стању осмислити и проводити протуеписидемиолошке мјере и праводобно збрињавати и лијечити већи број заражених. Приватизација здравства у многим државама у увјетима Covid-19 није се показала као добар избор. Занимљиво је како су државе реагирале на пандемију Covid-19. У основи можемо говорити о три врсте подузетих мјера, политичким, економским и здравственим. Политичке промјене односиле су се на унутрашњу и вањску политику, првенствено кроз ограничавање неких грађанских права, на примјер на њихово слободно кретање. Ауторитарни режими у борби против пандемије Covid-19 били су у предности над демократским, јер су лакше могли уводити рестриктивне мјере, а сам тиме и лакше их злоупотребљавати. Другим ријечима, било им је лакше секуритизирати пандемију Covid-19.

Уведене економске мјере, негативно су утјецале на производњу, пружање ус-

луга и трговину. Неке дјелатности, као интернет трговина или рад на даљину преко различитих интернетских платформи, развиле су се до неслућених размјера. Ипак, највећу пажњу су привлачиле здравствене мјере које су се тичале свих грађана и сви смо их добро осјетили. Оне су углавном подразумевале ограничавање кретања и окупљања грађана, појачану контролу путника у јавном пријевозу и преласку граница, праћење кретања обољелих и њихових контаката уз обавезну двотједну изолацију. Од увијек су велике кризе, као што је и ова отварале и нове могућности развоја и напретка човјечанства. То се не односи само на ратове, него и економске и друге врсте криза. Сјетимо се само велике економске кризе у САД-у тридесетих година прошлог вијека, која је превладана политиком New Dealа која је овој држави омогућила неслућене развојне перспективе и глобално позиционирање. Као што су се неки важни догађаји, попут свјетских ратова, дубоко урезали у колективно памћење човјечанства, сасвим сигурно ће се то догодити и с пандемијом Covid-19. За вјеровати је да ће она утјецати на многе државе, утјецајне групе и појединце да изграђују бољи свијет и да се супротставе свима онима који садашњу кризу желе искористити за остваривање својих себичних интереса.

Кључне ријечи: Пандемија; Covid-19; криза; држава; здравствени систем

Дивна Вуксановић

ТРАНСХУМАНИЗАМ, МЕДИЈИ И КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ

У саопштењу се преиспитује трансхуманистички оквир теоријског и практичног деловања, у спрези са светом медија. Под медијима се овде подразумевају првенствено савремени медији масовних комуникација, као и интернет и друштвене мреже.

Приступ овом односу је проблемско-критички и разматра се са становишта естетике и филозофије медија, а у интердисциплинарном кључу истраживања.

Кључне речи: трансхуманизам, медији, критичко мишљење, филозофија медија, естетика

Александар Лукић, Београд МЕХАНИЗАМ И НОВА ОБИЧАЈНОСТ

Реч механизам (грч. μηχανή) означава машину или строј. Можда је „строј“ боља српска реч јер је од ње лако направити речи у-строј-ити, у-строј-ено, по-строј-ити, по-строј-ено, што умногоме олакшава разумевање њеног значења. Механизам (строј) састоји се из више делова који су повезани на тај начин да покретање једног узрокује кретање осталих на тачно одређени начин. Стајање у строју, односно бивствовање као део строја, подразумева унапред одређено понашање. Никакво „искакање“ из строја није дозвољено, јер би тиме у-строј-ство било негирано. Слободе у том контексту нема.

Појам механизма (строја) користи се одскора и у међународном праву, па је тако Савет безбедности основао Механизам (строј) за међународне кривичне судове са задатком да чува наслеђе *ad hoc* међународних кривичних судова за Руанду и Југославију.

У овом раду настојаћемо да покажемо да је тзв. стара обичајност заснована на вредностима француске револуције и просветитељству (слобода, једнакост и братство) у великој кризи пред надоласком новог дигиталног доба које, између осталог, све треба у-строј-и, па и самог човека.

Кључне речи: механизам, строј, у-строј-ство, слобода, обичајност, дигитално доба, човек.

Станко Благојевић ТРАНСХУМАНИЗАМ КАО ХУМАНОСТ У ТРАНСУ

Сажетак: у тексту се разматра теза о томе да трансхуманизам представља само једну фигуру самопревазилажења, које опет представља срж хуманости. Ова привидно парадоксална тешкоћа и сама се превазилази увиђањем да чак и као теоријска заблуда или идеолошка заслепљеност, трансхуманизам представља вредно и истинито сведочанство о крајњем отуђењу механизма, логике и актера трансценденције у савременом склопу производње. Покушај поетизације питања у наслову, мимо необавезне игре речи, развија се кроз мотив цикличне репродукције у неолибералном склопу, који хипнотише својим ритмичким кретањем хабитус, перцепцију и мишљење, до мере да се основни идеолошки заплет о томе да се оно најпроизвољније и најпосредованије појављује као најприродније, уз сву теоријску лукавост и софистерију нашег доба, враћа у свом најбаналнијем облику, као проста апологија, пристајање.

Право трансхуманизма бар као симптома или предмета открива се у питању шта су доминантни облици и мотиви савременог отуђења и питању његовог квалитативног скока, који захтева пре тумачење досадашњих појмова и координата у којима се хуманост мислила, односно његових последица по разумевање смисла хуманости, као и евентуалног полемичког одговора таквом стању, односно уопште могућности одговора. На крају, уз разматрање неких мотива трансхуманизма, представља се и могући кључ њиховог превођења у наратију еманципације, и тиме читавог трансхуманог постава у критичку функцију.

Кључне речи: еманципација, идеологија, емергенција, хабитус.

Љубомир Кљакић

Вечни др Виктор Франкештајн

**ТРАНСХУМАНИЗАМ, БИОДИГИТАЛ-
НА ДИСТОПИЈА И КАПИТАЛИЗАМ
COVID 19**

Сажетак: Аутор у раду заступа становиште да је, упркос својих јавно декларисаних циљева, концепт трансхуманизма (како је тај програм именовао Џулијан Хаксли 1957) заправо идеолошка платформа за стратегије, политике и технологије заштите, очувања и преживљавања светског (капиталистичког) система под претпоставкама његове текуће историјске демисије, тренутно у облику капитализма SARS 2 Covid 19.

С тим у вези, аутор представља аргументе акумулиране током протеклих 200 година светске историје – од 18-19. до 20-21. века (посебно еугеника, социјални дарвинизам, неолибералне биополитике 20. века, актуелни биодигитални програм светске корпоративне олигархије у чије име наступају Клаус Шваб и Светски економски форум са њиховим програмом Великог ресетовања који треба да буде окончан 2030. века).

Општи етички модел овог тока догађаја постављен је на самом његовом почетку, у роману Франкештајн или нови Прометеј Мери Вулстонкрафт Шели (рођ. Годвин), чије се прво издање појавило 1818. без имена аутора.

Кључне речи: историјска демисија светског (капиталистичког) система, капитализам SARS 2 Covid 19, светска корпоративна олигархија, трансхуманизам, биодигитална дистопија, Мери Вулстонкрафт Шели, Др Виктор Франкештајн.

Радивоје КеровићФилозофски факултет Универзитета у
Бањој Луци**ТРАНСХУМАНИЗАМ ЗАМИСАО
ОБИЈЕСНИХ**

Сажетак: Трансхуманизам се дефинише на тобоже научни начин као покушај и план поправљања, усавршавања и надрастања човјека путем научно – техничких достигнућа и вјештачке интелигенције. Глуми да представља хумано настојање да се побољша људска природа, отклоне њене слабости, искоријене болести, ојача самосвијест и ум, а човјек учини интелигентнијим, здравијим и срећнијим. Дубљи увид, међутим, открива следеће: прво, да тх није оно за шта се издаје; друго, да није просто научно - технички пројект који има помоћни карактер; треће, да слијепа вјера у моћ научно - техничког погона прераста у нову врсту религије, с једне стране, а с друге стране у убјеђење да техника представља нову и супериорну политичку силу; четврто, да тх тиме нелегитимно узурпира за себе право на усмјеравање токова човјекове историје и цивилизације, а тиме и на предређивање судбине човјека и људске природе као такве; пето, да то чини на основу сакатих и погрешних представа о човјеку и људској природи; шесто, да има универзалне и глобалне циљеве; седмо, да постоји тамна позадина тх – ог пројекта коју чини глобална елита као сој људи новог типа; осмо, да је овај пројекат завршни и најопаснији експеримент општег стратешког плана глобалиста којим ће се окончати природна људска права и слободе и успоставити потпуна диктатура над човјеком.

Посматран у том свјетлу трансхуманизам има мрачни и злокобни карактер. Из његове потке избија начелно мета – онтолошко, антрополошко и вриједносно омаловавање и обезврјеђивање човјека и људске природе. Као такав он представља организовани и смишљени удар на природ-

ни и божански поредак у свијету. Нескривени израз непоштовања светости живота, људске самосвијести, слободе и достојанства личности. Дословни акт сујетне арганције моћних и пркоса Богу, који има за циљ затирање оног најљудскијег у човјеку, наиме његовог осјећајног чиниоца, емоција, вриједносног осјећаја, основа људске везаности, заједништва, доброте и љубави. Пажљивија анализа тх – ог програма, његових стварних циљева и несагледивих практичних посљедица, које он покреће, указује на то да је он поникао из глава обијесних, неодговорних и патолошких мрзитеља човјека и човјечанства какве их знамо. Зато тх пројекат представља завршни вид испољавања самога зла на дјелу. Подмукли и разрађени сценаријум око короне и масовне вакцинације људи паметнима то добро показује. Природу и профил свијести људи који стоје иза свега тек треба сагледати и расвијетлити. Ја ћу понудити тек контуре природе тог соја људи.

Кључне ријечи: трансхуманизам, човјек, људска природа, техника, вјештачка интелигенција, еугеника, зло, глобалисти, терор, диктатура, уништење.

Борис Братина

Универзитет у Приштини (са привременим седиштем у Косовској Митровици),

Катедра за филозофију

СВЕТ У ТРАНСУ

Трансхуманизам, транс-естетика, транс-сексуалност и друге транс-фразе као да хоће нешто од нас. Оно што желе, то се и практикује на тоталитету субјективности. Цео свет као да је пао у транс. Транс о коме овај рад говори је свеprisутни захтев, али то прелажење и прекорачење које он евоцира много је мање мистично у односу на мађију. Ипак, транс у који морамо пасти сачињавају радње које треба да нас у то стање ставе. За то је потребна читава

техника, која очевидне ствари чини безначајним, док се смисао значаја деловања помера на акцентуацију ствари које треба да промене људску природу и ускрате њене потенцијале. У том смислу, рад хоће да покаже медијске технике, па и да укаже на употребу хемијских препарата, који те “технике” допуњују у циљу остваривања неделатног трансa, таквог да доприноси у обезбеђивању репродукције владајућег поретка глобално, Изазивање трансa и његово вредносно промовисање ради на високим фреквенцијама (не)свести са високим учинком и мења сваку основу идентитета када је реч о “погледу на свет”. Постоје ли контра-технике или приступ које би савремену кризу, схваћену пре свега као кризу идентитета, могао зауставити, тј. вратити свест изворном промишљању које је човеку природено?

Кључне речи: свест, самосвест, медији, криза, трансхуманизам, транс.

Vladimir Lukić

Centre for Ethics as Study in Human Value,
University of Pardubice

Can Education Answer the Transhumanist
Challenge?

CONTEMPORARY DEBATES AND PERSPECTIVES

Abstract: I would like to propose an interesting question – if we consider transhumanism, do we really need education? The answer to that question depends on our view of education itself. This paper proposes an answer to the critique of transhumanism which comes from a traditionalist standpoint. It argues that education is something that has a much deeper value and, therefore, transhumanism is not compatible with it. The argument in this paper tends to show that their conception of education has little to do with the contemporary conception of education and that, if we do take an alternative approach, the question changes

altogether. If we were to pose a question on the relation of education and transhumanism, we need a correlate to connect them. I believe that the correlate is found in the concept of just distribution. This assumes that the contemporary education is seen from the realm of the political. By doing so, I intend to open a way from which we can talk about the correspondence of transhumanism and education. Therefore, the method that this paper takes is the following – elaborating what it is meant by transhumanism and education, open a discussion with the authors that criticize transhumanism from the basis of traditional education and provide an alternative view which is based on the political notion of distributive justice.

Keywords: “Education”; “Transhumanism”; “Metaphysical Realism”; “Distributive Justice”; “Technological Upgrade”

Вања Суботић и Петар Нуркић

Институт за филозофију, Универзитет у Београду

НЕОБИЧНИ СЛУЧАЈ НИЛА ХАРБИСОНА: НАТУРАЛИСТИЧКА ОНТОЛОГИЈА БОЈА И КРОС-МОДАЛНА ПЕРЦЕПЦИЈА

Натуралистичка онтологија боја подразумева бар три позиције. Прва позиција је позиција реализма. Према заступницима реализма (нпр. Byrne & Hilbert 2003), боја λ је идентична својству које инстанцира објекат. Ова својства су физичка, као што је, рецимо, светлосна рефлектанса. Друга позиција је позиција антиреализма. Заступници ове позиције (нпр. Hardin 2004, 2008) тврде да својства на каква се позивају реалисти нису и не могу бити инстанцирана од стране објеката. Разлог за то је што се идентификација λ са објектом врши преко позивања на стандардне услове перцепције или тзв. “нормалног” посматрача, што су све идеализације неоствариве у реалним случајевима перципирања. Добра онтолошка

теорија боје би морала да буде од користи и за свакодневно искуство боје, уместо да се ослања на такве научне идеализације. Најзад, трећу позицију заступамо у излагању, и у питању је позиција релационизма. Наиме, релациониста (нпр. Cohen 2009) тврди да се боја λ конституише кроз релацију између оног ко перципира објекат и самог објекта.

Следећи оквир Мазвите Чиримуте (2015) која сматра да натуралистичку онтологију боје, и специфично, релационизам, треба засновати преко прагматичке епистемологије боја, према којој перцепција преваходно служи за сналажење у средини, намера нам је да пружимо један аргумент у прилог таквог оквира. Чиримута се ослања на емпиријске резултате визуелне науке и неуронауке како би подржала идеју прагматичке епистемологије боја и позицију релационизма.

Ми, пак, видимо начин за проналажење независне евиденције за такву теорију у случају једног од првих *kiborga* Нила Харбисона. Харбисон, од рођења дијагностификован са ахроматопсијом. Међутим, путем уграђеног сензора у облику антене, који преводи таласне дужине у вибрације, Харбисон заправо види боје тако што их слуша. Овај случај крос-модалне перцепције представља изазов за реалистичку и антиреалистичку позицију, али може бити инкорпориран у релационизам. Напоследку, прокоментаришаћемо и методолошку сврху коришћења перцептивно атипичних примера у аргументовању у прилог односно против одређених позиција како би се дошло до свеобухватне натуралистичке онтологије боја.

Кључне речи: епистемологија боја, онтологија боја, перцепција, релационизам.

Душко Прелевић

Универзитет у Београду, Филозофски фа-
култет

ТРАНСХУМАНИЗАМ И АНТРОПОЦЕНТРИЗАМ

Апстракт: Данас се увелико дискутује о томе да ли је трансхуманистички сценарио, у коме, поред људи, постоје и паметне машине, супериорније од човека и когнитивно и физички, реално могућ, да ли је пожељан или не, као и то какав би положај људске врсте био у таквом сценарију. У раду се, полазећи од претпоставке да је наука у великој мери антропоцентрична (такав став се може наћи, на пример, код Шопенхауера), процењује пожељност оваквог сценарија. Антропоцентризам подразумева, између осталог, и то да се научна истраживања врше сходно човековим (рационалним) потребама, у којима се тежи да људска врста има у што је могуће већој мери контролу над својом судбином и будућим исходима. Посматрано из тог угла, чини се да је сценарио у коме би паметне машине преузеле контролу над људима пре био дистопијски неголи утопијски. У раду се такође указује и на то да је питање о пожељности трансхуманистичког сценарија битно повезано с питањем о могућности аплоудовања свести и остварења дигиталне бесмртности.

Кључне речи: трансхуманизам, антропоцентризам, наука, аплоудовање свести.

Duško Prelević

TRANSHUMANISM AND ANTHROPOCENTRISM

Abstract: Today there are much discussed questions as to whether the transhumanist scenario – in which superintelligent machines, superior to men both cognitively

and physically, coexist with humans – is feasible, whether it is desirable or not, and what the position of the human species would be in such a scenario. By taking the anthropocentric nature of science as assumption (which, for instance, can be found in the work of Arthur Schopenhauer), the author assesses the desirability of such a scenario. Anthropocentrism presupposes, among other things, that scientific research is conducted in accordance with human (rational) needs, where the goal is to have as much control as possible over human's destiny and future outcomes. Bearing this in mind, it seems that a scenario in which superintelligent machines would take the control of people was dystopian rather than utopian. Furthermore, it is argued in this paper that the question of the desirability of the transhumanist scenario is deeply intertwined with the question of whether mind uploading and corresponding digital immortality are feasible or not.

Key words: transhumanism, anthropocentrism, science, mind uploading.

Boshko Karadjov, Ph.D.

TRANSHUMANISM IN GRAPHIC LITERATURE: WARREN ELLIS AND DERRICK ROBERTSON'S *TRANSMETROPOLITAN* AND THE BIRTH OF TRANSHUMANIST POLITICS

In this scientific paper we will present and analyse the most significant transhumanist and cyberpunk achievement in graphic literature and pop culture - *Transmetropolitan* by British novelist and writer Warren Ellis and American illustrator and comic book artist Derrick Robertson. This graphic novel, which was published in series from 1997 to 2002, is genre-wise part of the so-called political science fiction. *Transmetropolitan* is not only a kind of disturbing prophecy of today's morally corrupt socio-economic relations and alienated socio-cultural life, but it also opens up many perspectives for philosophical thinking

about transhumanist politics and post-ideologies which can arise from the eventual practical possibility for bio-cognitive improvement of man through the capacities of science and technology.

Precisely because of these instructive perspectives from this graphic novel, especially thoughts about trans-politics and trans-polis, in the second part of this paper we will focus on the analysis and evaluation of possible transhumanist politics and ideologies on the basis of emerging technologies such as: anarcho-transhumanism, green technogaianism, libertarian transhumanism, democratic transhumanism, techno-progressivism and its left-futuristic ideology such as: *nano-socialism*, *bio-punk*, *cyber-feminism* etc. In the final part we will try to recognize the eventual socio-economic and cultural effects on the possibility of sophisticated and technological improvement of human bio-cognitive capacities and to answer the question of their compatibility with transhumanist politics and post-social ideologies.

Keywords: *transhumanism, transmetropolitan, transhumanist politics, post-social ideologies, post-man, post-polis, anarcho-transhumanism, green technogaianism, libertarian transhumanism, democratic transhumanism, techno-progressives, nano-socialism, bio-punk, cyber-feminism etc.*

Др Бошко Карацов

ТРАНСХУМАНИЗМОТ ВО
ГРАФИЧКАТА ЛИТЕРАТУРА:
ТРАНСМЕТРОПОЛИТЕН
НА ВОРЕН ЕЛИС И ДЕРИК
РОБЕРТСОН И РАЃАЊЕТО НА
ТРАНСХУМАНИСТИЧКИТЕ
ПОЛИТИКИ

Во овој научен реферат ќе го презентираме и веднуваме најзначајното трансхуманистичко и киберпанк остварување во графичката литература и поп-култура –

Трансметрополитен (анг. *Transmetropolitan*) на британскиот новелист и книжевник Ворен Елис (Warren Ellis) и американскиот илустратор и стрип-уметник Дерик Робертсон (*Darick Robertson*). Оваа графичка новела, која сериски излегуваше во печат од 1997 до 2002 година, жанровски е дел од т.н. политичка научна фантастика (анг. *political science fiction*). Таа не само што претставува еден вид вознемирувачко пророштво на нашите денешни морално корумпирани општествено-економските релации и оттуѓен општествено-културен живот, туку отвора и многу перспективи и насоки на размислување во правец на прашањето: какви трансхуманистички политики и пост-идеологии можат да произлезат од евентуалната практична можност за био-когнитивно подобрување на човекот преку капацитетите на науката и технологијата. Токму поради овие инструктивни перспективи од графичкиот роман за изгледот на трансполисот и трансполитиките, во вториот дел од овој реферат ќе се задржиме на анализата и вреднувањето на можните трансхуманистички политики и идеологии кои се раѓаат на темелот на новопојавните технологии (анг. *emerging technologies*) како што се: анархо-трансхуманизмот, зелениот техно-гајанизам, либертаријнскиот трансхуманизам, демократскиот трансхуманизам, техно-прогресивизам и неговите лево-футуристички идејни и идеолошки правци како што се: нано-социјализмот, био-панкот, кибер-феминизмот и сл.

Во завршниот дел ќе се обидеме да ги препознаеме евентуалните социо-економски и културолошки ефекти од можноста за софистицирано и технолошко подобрување на човековите био-когнитивни капацитети и да одговориме на прашањето за нивната сомерливост со претходно изложените трансхуманистички политики и пост-општествени идеологии.

Клучни зборови: трансхуманизам, трансметрополитен, трансхуманистички политики, пост-општествени идеологии,

пост-човек, пост-полис, анархо-трансхуманизам, зелени техно-гајанизам, либертаријански трансхуманизам, демократски трансхуманизам, техно-прогреси-визам, нано-социјализмот, био-панк, кибер-феминизмот и др.

Др Бошко Караџов

**ТРАНСХУМАНИЗАМ У
ГРАФИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ:
ТРАНСМЕТРОПОЛИТАН ВАРЕНА
ЕЛИСА И ДЕРИКА РОБЕРТСОНА И
РАЂАЊЕ ТРАНСХУМАНИСТИЧКЕ
ПОЛИТИКЕ**

У овом научном раду ћемо представити најзначајније трансхуманистичко и сајбер-панк достигнуће у графичкој литератури и поп култури - Трансметрополитан британског писца Ворена Елиса и америчког илустратора Дерика Робертсона. Овај графички роман, који је серијски излазио од 1997. до 2002. године, жанровски је део тзв политичке научне фантастике. Трансметрополитан није само својеврсно узнемирујуће пророчанство о нашим морално корумпираним друштвено-економским односима и отуђеном друштвено-културном животу данас, већ такође отвара многе перспективе и смернице за размишљање о питању: какве трансхуманистичке политике и пост-идеологије могу настати уколико је реалнија практична могућност за био-когнитивно унапређење човека кроз капацитете науке и технологије.

Управо због ових перспектива из графичког романа које говоре о појави трансполиса и трансполитике, у другом делу овог рада фокусираћемо се на анализу и процену могућих трансхуманистичких политика и идеологија које се рађају на основу нових технологија као што су: анархо-трансхуманизам, зелени техно-гајизм, либертаријански трансхуманизам, демократски трансхуманизам, техно-прогресивизам и

његови лево-футуристички идеолошки правци као што су: нано-социјализам, био-панк, сајбер-феминизам итд. У завршном делу покушаћемо да препознамо евентуалне социо-економске и културолошке ефекте могућности софистицираног и технолошког унапређења људских билошких и сазнајних капацитета и да одговоримо на питање о њиховој компатибилности са претходно постављеним трансхуманистичким политикама и пост-друштвеним идеологијама.

Кључне речи: трансхуманизам, Трансметрополитан, трансхуманистичка политика, пост-друштвене идеологије, пост-човек, пост-полис, анархо-трансхуманизам, зелени техно-гајизм, либертаријански трансхуманизам, демократски трансхуманизам, техно-прогреси-визам, био-панк, нано-социјализам, сајбер феминизам итд.

Prof. Vihren Bouzov

Vice Rector of "St. Cyril and St. Methodius"
University of Veliko Tarnovo, Chairman of
the Department of Philosophical Sciences
**DIGITAL AUTHORITARIANISM AS
ANTIHUMANISM**

The restrictions of the pandemic and the role of digital (high-tech) corporations and the media in subjugating people around the world have revealed intentions to save neoliberal capitalism by eliminating democracy and human freedom. This project of world globalism is a complete negation of the humanism of the Renaissance. Whether there is a chance of success will depend on the resistance of citizens and states that have retained their sovereignty.

Peпа Bouzova, PhD**HUMAN RIGHTS AS A MEMORY OF
THE PAST**

Humanitarian interventions in the Western Balkans, the Middle East and North Africa have destroyed international law and replaced it with voluntarism and the right of the strong. The unity of developed countries in imposing pandemic restrictions under the dictation of the great corporations has made a belief in human rights and the freedom in a memory of the past. People died for this faith, and the West won the Cold War through it.

Мирослав Дринић**ОД РАСТЈЕЛОВЉЕЊА ДО
ГНОСТИЧКОГ ПОНИШТЕЊА**

Поменуто сустицање тијела је технолошки неутрализовано и због тога што смо у великој мјери технолошки поглед учинили дијелом себе, тако да је перспектива неутрализовано организационо мјесто чулне спознаје. За оне који путују киберпростором тијело као чулни апарат сада представља само сувишни терет од којег се не можемо растати. Сви сусрети с алтернативном стварношћу пружају привид контроле над реалношћу, родом и суштински смртним тијелом. Нове технологије и медијска инаугурација виртуелне стварности као визије бестјелесног космоса, су имплицитне у репродукцији класичне културне наратије, чију суштину чини заговарање могућности надилажења физичког тијела и његовог техничког неутрализовања. Доминантни теоријски приступи виртуелној стварности нуде нам тијела по жељи, док се врло мало или ништа не говори о тијелима која већ имамо.

Софија Мојсић**ПРИЛОГ ЈЕДНОЈ МОГУЋОЈ
КРИТИЦИ ТРАНСХУМАНИЗМА**

Ауторка у овом раду критички преиспитује модеран однос према знању који је сачињен првенствено од непресушне воље за моћ, славољубља и самољубља и необуздане амбиције. Анализирајући видовит, пророчки и врло индикативан и крајње актуелан роман Франкенштајн Мери Шели, она показује огромне и погубне последице жеље и воље за знањем по сваку цену која није оплемењена љубављу, милосрђем и одговорношћу. Ауторка у овом тексту показује неке битне деструктивне и аутодеструктивне аспекте и последице трансхуманизма схваћеног као необуздани тријумф чистог разума, само интелектуалне стране човека који презире или потцењује све емоционално, спонтано, срећно, једноставно, природно. Ауторка ипак указује и на неке и данас узорне и актуелне и релевантне димензије модерне филозофије зачете у 17. веку која, с једне стране, јесте створила модеран идеал механицизма, али је, с друге стране, понудила и корективне аспекте те и такве културе сачињене од љубави, истинољубивости, милосрђа, сарадње са другим људима, одговорности, (само)критичке рефлексije, морала.

Кључне речи: Трансхуманизам, знање, одговорност, љубав, механицизам, морал.

Сибин Братина

Филозофски факултет Универзитета у
Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици

**ИЗВОРИ И КРИЗА САВРЕМЕНОГ
БИНАРНОГ СХВАТАЊА ИСТИНЕ**

Анстракт: Стандардна филозофска концепција истине као адекватности се у савремено време најчешће своди на бинар-

ни систем истина/лаж, који истину посматра као валуацију судова са вредностима 1 или 0. Како се логика која је изнедрила овакву концепцију показала као врло плодносна у технолошком смислу, то је постала све присутнија идеја о томе како се човекова интелигенција може приказати по стандардном компутационистичком моделу. Не нужно наслањајући се на овај модел, трансхуманизам се представља као покрет по ком се својства човекове интелигенције могу побољшати технолошким средствима. Постмодернистичка идеја протезе се показује као јако блиска идеји трансхуманизма, а протетика као наука се показује као једна од врхунских технолошких дисциплина.

У овом раду нећемо тврдити како извесна побољшања човека нису могућа нити да је теорија истине као адекватности бесмислена. Напротив, пружићемо аргумент у корист тога како се не могу све могућности човековог интелекта свести на бинарно размишљање засновано на кодираности информација. Циљ овог рада, осим показивања немогућности редукције система мишљења на систем реченица с вред-

ностима 1 и 0, ће бити и да покаже кризу у којој се налазе савремени покашаји решавања овог проблема, почевши од традиционалне концепције истине као адекватности, схваћене по савременом моделу.

Кључне речи: истина, технологија, протезе, постмодерна, логика, интелигенција.

Vojislav Božičković

COGNITIVE SIGNIFICANCE AND BEHAVIOUR

In this paper, I argue that, in spite of their seeming divergence, interpersonal utterances of 'I' and 'you' may have the same cognitive significance much as intrapersonal utterances of 'today' and 'yesterday'. In so doing, I show that relevant rival views, both those that treat the two cases alike and those that treat them differently, lack convincing motivation. The way in which I individuate the bearers of cognitive significance also makes no room for explaining the subject's behaviour in terms of the linguistic meanings of the indexicals that the subject deploys.

Слика Мирољуба Сретеновића

Тамара Лујак
ХАИДОСКОП, ДУША ПРИРОДЕ И ПРИРОДА ДУШЕ

Од хране и сунца расте тело, од учења расте
памет, а од прича расте човек.

У оквиру ових храмова будисти граде мирне вртове, познатије под називом зен вртови или баште, као места за медитацију и опуштање. У њима се природни елементи (стене, вода, биљке, земља) налазе у ус-

5 <https://www.facebook.com/199150176763461/posts/-tori-kapija-tori-kapija-je-tradicionalna-japanska-kapija-i-jedan-je-od-najprepo/3676824432329334/>

ловљеној интеракцији. Вртови су привилегована места, где је човек свој и где може да се стопи са природом.⁶

По угледу на Кину, чији је утицај на Јапан био огроман, једну од најпознатијих зен башти, Рјоан-ђи, у Кјотоу, чини 15 већих каменова, уређених у формацијама од три, пет и седам каменова⁷ -која нас доводи до хаикуа.

При уређењу Рјоан-ђијапоштована су естетичко-контемплативна начела: асиметричан склад, једноставност, спонтаност и природност, апстракција, спокој и равнотежа, произвољност и нужност. Асиметричан склад је остварен у распореду петнаест стена на површини врта. Једноставност се очитује у целини и детаљима, а апстрактност врта надилази предметни свет.⁸

Са своје, пак, стране, како каже Небојша Симин, хаику истовремено у себи садржи: строгост и разбарушеност, оштрину и благост, вечност и пролазност, једноставност и слојевитост, дисциплину духа и спонтаност;⁹ хаику тражи да се конкретним, појединачним предметом обухвати читав космос.¹⁰ А стихови Наташе Станић су на све ове захтеве вишеструко одговорили.

Шта је, заправо, хаику?

Неке од првих песама у Јапану настале су по узору на кинеске, у 6-7. веку н. е. Пева се о љубави, вину, неизвесности живота, лепоти природе (главна тема). Јапанска поезија је од почетка била у блиској вези са свим силама природе.¹¹

Тако настаје једна од најпознатијих књижевних врста у Јапану и најкраћи об-

лик поезије на свету - хаику. Традиционални јапански хаику чине три стиха са укупно 17 слогова, изнесени у форми 5, 7, 5, киређи или „знак прекида“ (црта, (дво)тачка, зарез) и киго или сезонска реч.¹²

Тема хаикуа је природа и човек у њој - човек увек заузима друго место. За разлику од Запада који сматра да Природа треба да служи човеку, те он живи како би је покорио, потчинио себи, својој вољи и својим потребама, Исток живи у сагласју са Природом - човек је њен тихи, неприметни следбеник, њен слуга, велики поштовалац.¹³

У најважније јапанске хаику песнике спадају Мацуо Башо (1644–1694), Јоса-Бусон (1716–1783), Кобајаши Иса (1763–1827) и МасаокаШики (1867–1902). Башо је са својим ученицима обновио песничтво хаикаија, и успео да буде препознат као озбиљна литература, док се Шики сматра оснивачем модерног хаикуа (сковао је израз хаику - у односу на старије хаикаи или хоку).¹⁴

У ред најзначајнијих хаику песника збирком песама „Хаидоскоп, самоисцељујућаминимедитација“ уписује се и наша хаиђинка и песникиња, Наташа Станић, створивши нови род у књижевности који сам, у недостатку бољег израза, назвала хаиби, ако ћемо да поштујемо јапански језик и културу (хаи, од хаику, у значењу „шаљива песма“ + би, од бидео, што на јапанском значи видео), односно хаидоскоп, ако ћемо, а ваљало би, да размишљамо у оквирима српског језика (иако сам израз „калеидоскоп“ потиче из грчког).

6 <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/2523/nauka/3411207/stapanje-sa-prirodom.html>

7 <https://en.wikipedia.org/wiki/Ryōan-ji>

8 Душан Пајин, *Јапански вртови- од Јапана до Београда*, Поља, бр. 529, стр. 278-89, Нови Сад, мај-јун 2021.

9 <https://belegbg.wordpress.com/2021/12/19/zasto-haiku-simin-3/>

10 <https://belegbg.wordpress.com/2021/12/23/zasto-haiku-simin-4/>

11 <https://belegbg.wordpress.com/2015/03/24/kapija-sna-antologija-nf-haiku-poezije/>

12 <https://hr.wikipedia.org/wiki/Haiku>

13 <https://belegbg.wordpress.com/2015/03/24/kapija-sna-antologija-nf-haiku-poezije/>

14 <https://hr.wikipedia.org/wiki/Haiku>

Да бих објаснила значења ових израза, морам поново да се вратим у далеку прошлост.

Укијо-е графика („слике плутајућег света“ или „школа живог света“) настала је у другој половини 17. века, у граду Едо, некадашњој шогунској престоници, данашњем Токију. Произашла је из нове грађанске и народне културе, као производ урбанизације јапанског друштва тог доба и бави се различитим темама – женском лепотом, позориштем, пејзажима, светом биљака и фантастичних бића и мотива. Овакве графике могле су да се репродукују у великим серијама, па су биле приступачне ширем градском становништву.¹⁵

Едо период означава владавину града Едо, односно владавину Токугавашогуната од 1603. до 1868. године. Пошто је земља више од два века уживала у миру, без ратова како изнутра тако и споља, Едо период представља један од најзначајнијих епоха Јапана, када се дешавају велике културне, економске, друштвене и политичке промене.

У надлежности шогуна било је спровођење мера спољне политике - преговори са другим земљама, забрана хришћанства, контрола спољне трговине и ограничавање одласка Јапанаца у иностранство.

Едикт о затварању државе из 1635. године забрањивао је Јапанцима да путују ван земље (ако је неко отишао, није му било дозвољено да се врати). Ово закључавање трајало је све до 1853. године. Упркос политици самоизолације, у Јапан продиру знања и науке са Запада.

Музика, легенде, митови и популарне приче доживеле су велики развој. Кабуки и банраку (позоришта са луткама) постали су веома популарни, поезија и књижевност,

веома богате. Све је доживело невероватан процват.

Најпознатија дела овог периода, између осталих, била су „36 погледа на планину Фуџи“, сликара и уметника Кацушике Хокусаја (1760-1849),¹⁶ од којих је најпознатија графика код нас и у свету „Велики талас код Канагаве“ из 1831. године.

Како су, поред уметника, графике најчешће стварали хаику песници, попут Мацуо Башоа, Кобајаши Исе и Јосе Бусона, они су имали обичај да своја промишљања - изречена у форми хаикуа - о природи, животу или њиховом унутарњем стању, записују, најчешће, у углу графике.

Из тог се обичаја, крајем 16. века, како се сматра, родила хаига - поезија на платну или слика, графика украшена стихом. Слика и хаику су тако вешто уклопљени да чине једну нераскидиву целину - хаигу. Одликују је једноставност, елеганција и, наравно, минимализам.

Сваки је хаига мајстор развијао свој сопствени стил. Неке од најчешћих тема, поред сцена из свакодневног живота, јесу планина Фуџи и Месец, који је, често, представљен прекинутим кругом, званом „енсо“ (симболом универзума, просвећености, снаге, елеганције и празнине).¹⁷ Хаига цртежи и слике, често илустрације хаику песама, могу бити и цртежи и калиграфија у једном.¹⁸

Како модерна времена доносе модерне форме изражавања, тако се са исписивања хаикуа на слици или графици, у данашње време прешло на „исписивање“ стихова на фотографији.

Био је потребан само један корак да се са фотографије, односно хаиге, пређе нанову грану хаику стваралаштва - хаику стрип - који је, опет, један корак од филма, односно, у случају Наташе Станић, видео записа

15 <https://m.facebook.com/events/zbirka-strane-umetnosti-dunavska-29/izlo%C5%BE-ba-japanska-grafika-xviii-i-xix-veka/355115161222532/>

16 https://sr.wikipedia.org/wiki/Едо_период

17 <https://belegbg.wordpress.com/vesti/>

18 <https://belegbg.wordpress.com/2013/12/13/haiga/>

- хаидоскопа. И један и други су низ, односно серија слика, први – стрип - на папиру, други – филм - на платну.¹⁹

И поред тога што је бескрајно забаван, мудар и дубоко промишљен, хаику стрип мало је, колико видим, познат и слабо заступљен код нас. Има, међутим, усамљених примера који говоре о томе да није прошао незапажено и да постоје аутори, који се њиме ипак баве.²⁰

У свету је прилично популаран (коми-чан) хаику стрип и посвећене су му многе интернет странице. Неки су тежиште ставили на стрип - то ће рећи да је текст минималистички, али није хаику, док су неки нагласак ставили на хаику - то ће рећи да цртеж прати „радњу“ хаику песме.

Хаику стрип се најчешће црта као хоризонтални низ од три слике (или је само једна слика у питању). Некад је тај низ вертикалан, дијагоналан или разбијен, некад се један цртеж протеже на три слике. Све варијанте, наравно, прати одговарајући текст, односно хаику.²¹

Актери хаику стрипова су мишеви,²² људи,²³ мачке,²⁴ жабе,²⁵ монаси, ликови из најпознатијих стрипова света (попут Корта Малтезеа), птице, цвеће,²⁶ природа, свемир итд.

Играјући се са модерним формама изражавања, одлично познајући фотографију - као награђивани уметнички фотограф - и све њене „законе и законитости“, наша је хаиђинка, Наташа Станић, отишла један корак даље и од хаиге и од стрипа – претворивши своју хаигу у мини видео запис.

Тако је рођен хаидоскоп.

Сви знамо да је калеидоскоп оптичка направа у облику цеви, са три или више равних огледала, која су постављена под одређеним углом тако да се комади разнобојног стакла при најмањој промени положаја, огледају у различитим симетричним фигурама.²⁷ На те комаде стакла може да се гледа и на други начин: сваки од њих представља неког од нас – како нам „божја рука“ замеша карте, односно под којим нам углом у калеидоскопу (животу) намести огледала (прилике) – такви ћемо испасти, односно таква ће нам судбина бити...

Не кажем да је Наташа Станић баш калеидоскоп имала на уму када је, проведши диван летњи дан у природи, направила неколико уметничких фотографија и видео записа воде, неба и цвећа на обали језера на Ади Циганлији, али...

Случајно откривши различите опције снимања видео записа на мобилном телефону - којесу јој омогућиле да креира кратак видео запис у трајању од 15 секунди, у

19 <https://sr.wikipedia.org/wiki/Стрип>
<https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Филм>

20 Да ипак има неке наде за хаику стрип код нас говоре:

Блог О.Ш. „Јован Поповић“ из Инђије:

<https://sacaideca.wordpress.com/2019/11/24/imam-iq-za-haiku-ili-o-vaspito-obrazovnim-prednostima-jedne-poetske-forme-posle-iskustva-sa-decom-uzrasta-od-3-do-10-godina/>

Илија Бакићана свом блогу „Илијада“ пишео тематском броју словеначког часописа „Апокалопса“ 31-32:

<https://ilijada.blogspot.com/2013/02/haiku-strip.html>

21 <https://dw-wp.com/2013/06/haiku-comics/>

22 <https://thehaikufoundation.org/haiku-outside-the-box/haiku-comic-strips/in-search-of-basho-the-complete-strip/>

23 <https://manicdoodlings.blogspot.com/2010/07/comic-strip-haiku.html>

24 <https://www.thecomicstrips.com/subject/The-Haiku-Comic-Strips.php>

25 <https://www.oldpondcomics.com/master.html>

26 <https://www.anamarihrup.com/haiku-strip--haiku-comic>

27 <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Калеидоскоп>

шест различитих калеидоскопских опција (најчешће је користила класичан калеидоскоп са шест видних поља која се ротирају) - добила је идеју да их споји са хаику поезијом.

Истражујући даље, спајајући своју љубав према класичној музици, фотографији и хаикуу, скинула је апликацију CapCut на мобилни телефон, како би могла да обрађује и даље обогађује калеидоскопски видео запис. Спојивши све те љубави у једну, створила је хаидоскоп. Тако је, на снимљен видео запис, убацила одабрану класичну музику (као подлогу), аудио запис хаику стихова (које сама рецитује) и текст, односно анимацију хаикуа. Тиме је спојила неколико (горе описаних) историјских епоха и уметничких израза у један, створивши тако нови књижевни род, хаиби или хаидоскоп – хаику на калеидоскопском видео запису, уз музичку позадину и аудио запис стихова.

Инспирисана првенствено природом и бригом за њеним очувањем, Наташа Станић кроз своју поезију исказује љубав човека (ње саме) према свему што нас окружује: води, земљи, ваздуху, птицама и животињама, људима...

Стварајући прелепе хаидоскопске записе, песникиња нам свима указује на оно што смо, нажалост, изгледа одавно заборавили – на лековито дејство које природа има на људску психу, душу и осећања.

Позива нас да се вратимо природи, да је љубимо, (о)чистимо, у њој уживамо, са њом се дружимо, јер ако не са њом – са ким другим? Ако Природу изгубимо – шта нам (пре)остаје?

Стварајући хаидоскопе, Наташа Станић је схватила колики психотерапеутски утицај имају на њу – попут самоисцељујућих мини медитација (отуд поднаслов у збирци) – те је пожелела да их подели са светом, да нам их поклони, научи нас како се праве (преко Јутјуб канала који је још у изради), како бисмо и сами могли да се исце-

лимо, зацелимо. Стога ни овај текст није уобичајени приказ једног дела.

Пишући хаику стихове који су пред вама, песникиња је имала само једну, јасну мисао у глави – желела је да опомене савременог човека да се не удаљи од себе самог и своје потребе за лепотом и енергијом природе: шуме, ливаде, цвећа, језера, планина и других живих бића.

Креирајући хаидоскопе (и сопствени живот) песникиња је поставила себи једноставан циљ: извући максимум из минимума. Можда је овде, свесно или несвесно, следила начело зена - велико је у малом - предмет таоистичке контемплације. Оно такође представља идеју - једно у свему, све у једном - која изражава свеколико јединство универзума²⁸ (тако је зен врт одраз света, а хаидоскоп одраз живота).

Уметничка, песничка чеда Наташе Станић истовремено су и својеврсни водичи кроз нашу земљу: не само да уз наслов и опис хаидоскопа добијате информацију о томе где је који снимљен (тачне географске координате локација), већ и могућност да откријете о ком се тачно дрвету, цвету, птици или животињи ради – све је то вешто успела да уклопи, објасни, сними и путем QR кода пренесе на све савремене друштвене мреже: Јутјуб, Фејс, ТикТок, Инстаграм... Све то чини ову збирку интерактивном – и више од тога – чини је првом и јединственом, покретачем и прекретницом у нашој и светској поезији и уметности.

Не дешавају се често прилике да се створи, изнедри нешто ново. Срећа и величина Наташе Станић је управо у томе – што је иноватор, што је осмислила нови књижевни род, надахнута једноставним стварима, љубављу према природи и Богу, ближњима и животу.

У збирку је, не случајно, унесен тачно 51 хаидоскоп. Прво, зато што је толико година имала песникиња када је 2020. године почела да их ствара (хаидоскопи и сама збирка уобличени су и комплетно завршени током 2022. године). Друго, била је

28 Душан Пајин, *Јапански вртови- од Јапана до Београда*, Поља, бр. 529, стр. 278-89, Нови Сад, мај-јун 2021.

то несвесна порука њој самој да се ухвати у коштац са сопственим животом, избори са својим страховима и изнедри, започне нешто ново, јер све је то оно што број 51 симболизује: носи енергију броја 5, који указује на животну промену и енергију броја 1 који потврђује да тренутне мисли воде ка потребној промени.

Број 51, дакле, означава духовно путовање, које доноси раст и успех, и преко потребан мир. Број 51 доноси преиспитивање властитих приоритета кроз експеримент и ризик, означава мудрост и учење кроз ново искуство – а све то представља ова збирка хаидоскопа.

Већ при првом погледу/прегледу немогуће је отети се утиску да цела природа игра и весели се на хаидоскопима Наташе Станић. Све је у мекоћи и нежности покрета, титраја, све је у одабиру најснажнијег кадра (и прелазу између кадрова), најприкладније музичке подлоге, најбоље калeidоскопске опције...

Све поцупкује, окреће се и преврће, весели, скупља се и уздиже, шири се и понире, цвета и расцветава се – баш као и свемир којим се Наташа Станић, првенствено као магистар астрофизике и предавач у Планетаријуму (Астрономском друштву „Руђер Бошковић“ на Калемегдану), бави.

Тиме, као и очараношћу небом и облацима, она додаје још једну димензију овој збирци – ванвременског, вечитог и непролазног (по људским мерилима) свемира: Сунце, Месец и звезде, али и годишња доба (последница Земљине револуције око Сунца), и дан и ноћ (последница Земљине ротације).

Рекох, чини ми се, раније да је збирка „Хаидоскоп, самоисцељујућаминимедитација“ настала као плод Наташине дугогодишње интроспекције, самопосматрања, преданог и истрајног рада на себи, усавршавања, борбе са сопственим демонима.

О томе говоре и следећи стихови: *У позну јесен/облак ливаде оре/страх чека жетву; Струне простора/кроз танку жицу бивања/струја тренутка; Латице душе/Осмех тиши од сунца/Пролећни ветар;*

и, можда најтужнији хаидоскоп у збирци: *Уморни ветар/На обали језера/празне љуљашке.*

Сва борба о којој Наташа пева, а која се одвија у свету, за голи живот, успех и опстанак, води се и у њој самој, за њену сопствену душу (*Убици снова/помрачитељу звезда/опроштај дадох*), за мир и спокој (*Туга што тече/под сенком лабудова/бисере ниже*), веру и наду (*Из живог блата/Из магле и сумрака/Рађа се живот*), и - најважнија борба од свих – преко потребну љубав (*Најлепши део/космичке слагалице/твоје су очи*).

Све је у служби љубави (од мајчинске, пријатељске, до оне... праве...), од најмањег цврка у трави (*Распевани цврчак/Из кућице од траве/Полази у свет*), преко поноситог, дебелог храста (*Далеком брду/стари храст прича/ловачке приче*), меких цветова мака (*Макови жудње/Просули се по мени/Жубор радости*), до самог Сунца на дебелом хоризонту (*У чаши сунца/љубави за читав дан/сасвим довољно*).

Све у стиховима Наташе Станић живо је и у покрету. Почевши од лишћа (*На крају села/у дворишту пред кућом/игра се лишће*), преко крошњи дрвећа (*Из кишних снова/гране подижу главе/небу захвалне*), разиграног ветра (*У срцу траве/спава немирни ветар/сања облаке*), наших сопствених сенки (*Одбегла сенка/у огледалу душе/облаке броји*), до самих звезда и Месеца (*Над пустом Земљом/Месец и звезде плешу/поноћни танго*), у чему се, опет, огледа космичка компонента њених хаидоскопа.

Наташа пева и о симболички занимљивим бићима: гаврану, лабуду, цврку, пчелама и рибама. У поезији, птице не повезују песника са небом, него са Земљом - не са боговима, већ са људима. Гавран, којег осликава песникиња у свом хаидоскопу, одувек је сматран најмудријом и најпаветнијом птицом, па је чест симбол проицљивости (*У кљуна јутра/носи судбину света/покисла птица*).

Лабуд има соларно значење. Као комбинација ваздуха и воде представља птицу живота и симболизује освит дана, душу која лебди између неба и земље. Белина

лабуда означава и искреност, чистоту и милост (*Туга што тече/под сенком лабудова/бисере ниже*). Цврчак је од давнина био симбол вечне младости, весела, среће и бесмртности (*Уз песму цврчка/непролаз бере вече/стрепња уздише*).

У свим предањима пчела симболише борбеност и храброст, ред и напредак. Симбол је душе, бесмртности, као и, сасвим пригодно, речитости, поезије и интелигенције. (*Полен светлости/На цветном рингишпили/кашика меда*).

Риба представља плодност, повезана је са свим видовима богиње мајке као родитељке и свим лунарним божанствима. У будистичкој традицији риба на отиску Будиног стопала представља ослобођеност од стега; у хришћанској је симбол крштења, бесмртности и ускрснућа; у Кинеској је симбол обиља, а у јапанској: среће, благостања и слободе (*Снага покрета/до последњег тренутка/праћа се реп*).

Наташа, међутим, не би била то што јесте, када њени стихови не би имали и еколошку равноту (*Таласи шуме/Над огледалом реке/бисер планете*). Својим маштовитим хаидоскопима песникиња жели да скрене пажњу на светлосно загађење у градовима (*На тргу журбе/прве пољупце ноћи/светиљка чека*), уништавање шума и паркова (*Гране сећања/Нико не чује шапат/давног пролећа*), загађење ваздуха и земље (*Столетна стабла/гранају се над сушом/снага корена*), воде, људске душе (*Корак по корак/душа се сели у сан/хук водопада*)...

Читајући текст „Јапански вртови - од Јапана до Београда“, у којем Душан Пајин спомиње калеидоскопске вртове, схватила сам да је Наташа Станић стварајући ову збирку несвесно била на правом трагу: ако постоје калеидоскопски вртови, зашто не би постојала и калеидоскопска поезија, односно хаидоскоп?

Калеидоскопски вртови (каију – врт „многих задовољстава“) припадали су, у

Едо периоду, феудалним господарима, даимјоима, а обично су укључивали језеро по којем се возило чамцем. Чисенкаијошики (врт с језером за шетање) има два повезана језерцета, дрвени мостић који премошћује горње језерце, кружне стазе за шетање, вештачка минијатурна брда, цукијаме, и мала острва у језерима. У доњем језеру се обично налазе два већа камена – један представља корњачу, а други ждрала (симболе дуговечности и доброг здравља).²⁹

Као што поједини храмови зен традиције имају у свом склопу вртове за „шетњу“, а други вртове „само за гледање“ (у које се не улази), тако и збирку Наташе Станић чине хаиге – стихови који су само за гледање и хаидоскопи – стихови кроз које може и да се (про)шета. Збирка је подељена на четири дела: пролеће, лето, јесен и зиму и сваки од њих отвара, односно затвара једна хаига. Свако поглавље чини 13 хаика, док је последњи, педесет први, издвојен – како би поентирао целу збирку.

Зен вртови служили су естетичкој контекмпацији. Посматрали су се као што се посматрала слика: из просторије, с клупе или степеница, којима се из просторије спуштало на ивичну стазу врта. Главни циљ је био успостављање склада унутарњег и спољног простора, односно хармонија између врта, просторије у којој се седи и човека. На исти се начин постиже хармонија између Наташиних хаидоскопа и онога ко их гледа – њиховим вишеструким ишчитавањем.

Споменула сам раније у тексту капије, тори, које представљају границу у светилиштима и храмовима између овог и оног света. Тако, када пустите хаидоскоп, улазите, као кроз тори, у један други свет, у другу, духовну димензију. У том, другом свету све је могуће и дозвољено, све се дешава, проналазе се питања и одговори, налазе решења; све зри и мења се – и ми сами, заједно са ауторком.

29 Парк Рицурун у граду Такамацу из 1630. има велику водену површину за вожње чамцем и стазе за шетњу, а могао би (хронолошки) да се сврста у категорију калеидоскопског врта: Душан Пајин, *Јапански вртови - од Јапана до Београда*, Поља, бр. 529, стр. 278-89, Нови Сад, мај-јун 2021.

Треба споменути и елементе којима се Наташа Станић користила у својим хаидоскопима: камен, воду, дрво, земљу, Сунце, уличну светиљку (савремени фењер), облаке... да узмем само неке од најзаступљенијих елемената.

Камење представља сиве чуваре мира у зен врту. Могу да симболизују свету планину (Фуџи, на пример), Буду, митске ликове, животиње (већ спомињане ждрала или корњачу) или острва бесмртника.³⁰ Камен у многим културама има значење трајног, непролазног; симбол је божанске моћи, оличење је снаге, трајности, чврстине – све оно што је Наташи Станић било потребно у борби за саму себе, сопствени лик, глас и дело.

Водене површине или токови сугеришу духовну чистоту, а могу бити и симболи времена и простора, тј. пролазности. Језера су симболи чистог и смиреног духа. У психолошком смислу, вода је симбол несвесних дубоких слојева личности са којима је Наташа морала да се суочи и избори, како би изашла као победник - нова, прочишћена, јача.

Пошто је укоренењено у земљи, а гране му сежу ка небу, дрво се, као и човек, сматра копијом „бића два света“. Шум ветра кроз крошње дрвећа сугерише и симболизује начела зена, као што је испражњен дух.³¹ Наша хайџинка Гордана Петковић чувена је по томе што ствара из празнине. Наташа Станић је у збирци „Хаидоскоп, самоисцељујућаминимедитација“, можда опет несвесно, следила њен пример и користећи моћна стабла храста или витке тополе као капију, тору, за прелазак у другу димензију, стварала из нигдине.

Земља је симбол унутарње, покретачке силе која свакодневно чини живот могућим. Она нас опомиње да нисмо ми

(људи) ти који имају апсолутну власт, већ да смо овде да сарађујемо, не наређујемо. Отуд еколошка компонента у Наташним хаидоскопима, опомена да, ако не следимо, не слушамо и не поштујемо Природу, не поштујемо ни себе саме.

Сунце је за нас најважније небеско тело и главни извор свих врста енергија, које условљавају опстанак живота на Земљи, стога и не чуди што је песникиња посегнула за највећом животном снагом како би се изборила са сопственим демонима и у том процесу створила нови књижевни род – хаидоскопе, али и нову и оснажену себе.

Камени фењер у јапанском зен врту уноси додатну компоненту удобности, мирну и искрену атмосферу. Има, наравно, и практичну намену: омогућава вечерње кретање по башти. Дању је елегантан украс врта, а увече, уз помоћ свеће, фењер обавља функцију вртне расвете, показујући пут до сеника за чај, рибњака или куће. Светлост свеће постављене у светлосној комори даје тајанствену атмосферу врту.

Јапански камени фењери први пут су коришћени у древним храмовима и светиљштима, где су чували заветну ватру. Сврха тих светиљки није била осветљавање простора, већ заштита ватре од утицаја околине, будући да је света ватра симболизовала Буду, знање и просветљење. Сам фењер симболизује просветљење и духовно светло (баш оно што је хаидоскоп био – и јесте - за нашу хайџинку). Тек много касније, у 16. веку, почели су да се користе у практичне сврхе, за осветљавање приватних вртова, чајџиница и верских простора.³²

Светлост се од давнина доводи у везу са појављивањем светог, материјализацијом божанског присуства. Временом се симболизам светла преноси и на предмете који су

[https://www.japanese-wiki-corpus.org/building/Kaiyu stylegarden \(a styleofJapanese garden\).html](https://www.japanese-wiki-corpus.org/building/Kaiyu%20stylegarden%20(a%20style%20of%20Japanese%20garden).html)

30 Душан Пајин, *Јапански вртови - од Јапана до Београда*, Поља, бр. 529, стр. 278-89, Нови Сад, мај-јун 2021.

31 Исто.

32 <https://optolov.ru/hr/elektrichestvo/yaponskie-kamennye-fonari-stone-forest-yaponskie-fonari-toro.html>

коришћени за осветљење.³³ Стога и не чуди што се, баш као и човек, и Наташине светиљке осећају напуштено и само – јер смо изгубили онај исконски, унутарњи, додир с Богом (*На тргу журбе/прве пољупце ноћи/светиљка чека*).

Потрага за Богом најдужа је, најдубља и најпотреснија борба, пут који човеку предстоји. Зато и не чуди што јој је овде дато највише простора, јер је, након вишегодишње борбе да нађе своје место под Сунцем, односно светлошћу божјом, Наташа Станић овом збирком у томе најзад и успела.

У старој Кини веровало се да се змајеви појављују на небу у виду облака, за које се сматрало да настају од змајевог даха. Сматра се такође да на облацима бораве душе предака. По балканским и карпатским веровањима у облацима бораве демони, пре свега олујни, али и виле (облакиње).

Како је Наташа Станић звездана вила, не чуди што су облаци њен дом и тема која је окупира у хаидоскопима. Моја најдража „митска бића“, облаци, обележили су Наташину поезију: за њу су облаци *пахуље среће*, односно *латице душе*, прелепе, јаке слике које доносе човеку преко потребну утеху. И њена душа *броји облаке* – дивног ли, магичног ли задатка! – којем није свако дорастао.

У појединим зен вртovima важан чинилац била је и боја, посебно везана за промене годишњих доба, тако да ћу овде узети у разматрање и боју која краси Наташине хаидоскопе, а то су: жута, црвена, плава, зелена, браон, сива, розе и бела - да опет узмем оне најзаступљеније.

Жута је боја божанске светлости и сунца, земље. Као боја злата означава позитивне врлине као што су мудрост и постојаност. Црвена је боја ватре и крви, патње и осећања. Важи за агресивну, виталну и снажну боју, сродну ватри, упућујући на љубав, борбу, живот и смрт. Црвена је боја жртвовања, беса, али и боја устрепталог живота, узбуђења, ероса и жеље.

Плава је боја неба, духа и мисли. Плава симболише мушкост, али и бескрајност, због бескрајног неба и мора. Она је такође синоним за меланхолију и тугу, симболизује мир, али и краљевство и племенитост. Повезана је са маштом, сновима, бесконачношћу, са свим оним са чим су хаидоскопи и Наташина душа повезани.

Зелена је боја буђења исконских вода, природе и раста, персонификација саме природе (победе природе, те тако и симбол сваке победе), боја ускрснућа и наде (обнављања природе). Зелена је знак напретка, бујности, свечаности, љубави, веселја и среће.

Као мешавина црвене и зелене, браон боја симбол је подземне љубави и тамне ватре, па се тако доводи у везу са огњеним димом и ђаволом. Браон је боја тла, јесени, жалости, пријатељства, симбол понизности и сиромаштва. Све су то фазе у животу кроз које се мора проћи како би човек сазрео, обогатио се (духовно), оснажио интелектуално и стао чврсто, уздигнуте главе, на сопствене ноге.

Сива боја се везује за креативност и инспирацију. Симболизује телепатију, снове и меланхонију. Односи се на зрелост, скромност и комплексност - која карактерише Наташине хаидоскопе. Често је повезана са стањем транзиције, прелаза, промене - коју је песникиња морала да доживи како би била у стању да изнедри стихове који су данас пред вама.

Розе боја симболизује излечење и наду, љубав без страсти, представља слаткоћу и невиност детета. То је позитивна боја инспирисана топлим и утешним осећањима, као да говори да ће све бити у реду, у чему се огледа могућност самоисцељивања коју хаидоскопи доносе.

Бела је симбол је неумрљане невиности, раја и мудрости. Бела је боја новог, чистог, непрекорног, мајчиног млека. То је боја душе ослобођене тела, духа неоптерећеног физичким. Бела је обећање да се празнина може испунити,³⁴ а то доноси свако бело

33 <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-32931802153T>

34 Тамара Лујак, *Боје међу нама*, необјављено

платно – звало се оно хаику, хаига или хаидоскоп.

Можда постоји и неки слој који сам пропустила, сигурно постоји и радује ме ако је тако – то ће значити да ће вам читање збирке „Хаидоскоп, самоисцељујућаминимедитација“ бити права радост откривања: чари природе, љубавних чари, тајни (здравог) живота, суочавања са животом и – самим собом.

Хаидоскопи су, између осталог, замишљени и као вежбе самоиспитивања, начин да допрете до најскривенијих делова себе и излечите их. Упутства и примери које је Наташа Станић окачила на свој сајт и све друштвене мреже помоћи ће вам да и сами створите свој хаидоскоп. Можда не тако сложен, вишедимензионалан и раскошан попут њеног, али опет, хаидоскоп.

Језик којим се Наташа Станић служи у својим песмама нежан је и топао попут ње саме, милује вас својом звучношћу, мами својом певљивошћу (дикцијом), гали и разгаљује јасноћом, једноставношћу и лепотом израза, теши порукама које носи.

Слике које стварате у својој глави док читате њене стихове широке су и распојасане (не у сексуалном смислу), маштовите и вишедимензионалне. Укус који њене речи остављају у устима слadak је и достатан.

Не смем да заборавим ни боју њеног гласа док чита сопствене стихове: баршунаст, проживљен, пун саосећања које нештедице дарује другима, топао и чежњив када треба, гласан и одрешит где мора, а нежан и пун љубави свуда, свуда. Кад се у то вешто уклопи, по ритму и смислу, и класична музика као подлога (Шопен, Моцарт, Бетовен, Бах, Холц, Дебиси, Чајковски, Лист и Галупи), доживљај је потпун.

Утеха коју нам пружа надом која провејава кроз сваку песму, оставља нам веру у боље сутра и даје нам снагу да и сами устанемо и боримо се, изнова и изнова, слажемо и растачемо попут Наташених хаидоскопа, и поново састављамо и градимо испочетка – јер, једино се тако може, сме и мора кроз живот.

Слика Милана Радаковић

Душан Пајин

ЛЕТ И САВРШЕНСТВО

– ИДЕЈЕ И ДЕЛА КОНСТАНТИНА БРАНКУШИЈА (1876–1957)

Један од најзначајнијих скулптора 20. века, Константин Бранкуши, родио се 19. 2. 1876. и одрастао је у месту Хобити (западна Влашка, Румунија), а умро у Паризу, 1957. Од 2015 године, сваког 19. фебруара обележава се у Румунији **Национални дан Константина Бранкуши**, као знак признања за његово дело..

Бранкуши је рано напустио родну кућу и најпре је радио у бојацијској радњи. Крајем 19. и почетком 20. в. похађао је Академију ликовних уметности у Букурешту. Током тих година савлађиво је скулпторски занат према стандардима који су у то време важили у Европи, посебно познавање анатомије.

После студија у Букурешту, Бранкуши креће у „велики свет“, али ће му корени остати у Румунији. „Из обиља моје сунчане провинције створио сам залиху радости за цео живот; само тако сам био у стању да опстанем“, говорио је он касније (извор за изјаве Бранкушија ми је Гајстова књига - Geist, 1968).

У пролеће 1904. (у 28. години) креће из Букурешта за Париз, где стиже крајем лета, преваливши огроман пут - већим делом пешке - преко Базела и Минхена. Тако је свој европски значај и формат, Бранкуши најпре потврдио пропешачивши значајан део Европе. Према, данашњим мерилима, то би се могло сматрати и првим перформансом (ходања) у историји уметности 20. века. Ходање кроз дужи период и кроз више земаља ће касније и бити један од типова перформанса, а перформанси се иначе јављају током 60-тих година и постају једна од битни форми мултимедијалне уметности.

ПОЉУБАЦ

Првих дана, по доласку у Париз, Бранкуши похађа Академију лепих уметности, комбинујући малу румунску стипендију, са оним што успева да заради прањем судова и певањем у хору Румунске православне цркве у Паризу. Говорећи касније о том времену, он је рекао: *”Сваког дана бих радио на новој скулптури, а увече бих је уништавао”* (реч је била о уштеди школског материјала).

Првих деценија 20. в. у Паризу краљ скулптуре је био Огист Роден (1840-1917). Касније, његово краљевство се проширило до удаљених крајева – рецимо, у лето 1993., у Градском музеју ликовних уметности у Тајпеју, на Тајвану, приређена је велика Роденова изложба дела, коју су Французи за ту прилику довели из далеке Француске, а у дугом реду су посетиоци – претежно ђаци и студенти – чекали да уђу и обиђу изложбу (видео сам је и ја, јер сам био у то време у Тајпеју на студијском боравку).

Неки утицајни пријатељи су Бранкушију испословали да буде примљен, као један од ретких младих вајара, да ради уз Родена, у његовом атељеу. Он је кратко време ту радио и убрзо отишао, рекавши: *”Ништа не успева у сенци великог дрвећа”*. Роден га је разумео и рекао је – *“Он је праву, јер је својеглав као и ја.”*

Иначе, једна од најпознатијих Роденових скулптура је «Пољубац» (из 1886). Занимљиво је да је управо ту тему Бранкуши одабрао за једну од серија својих скулптура, коју ће - са модификацијама - варирати наредних 40-так година.

Бранкушијев „Пољубац” из периода 1907-10., нас суочава са формама које раскидају са европском традицијом и евоцирају, с једне стране тотемистичку прегнантност културних фигура примитивне уметности, а с друге тантричке идеје о двојству и пару. Потоње верзије те скулптуре, из 1911., 1912., 1915., 1916. и 1921., носе исту идеју, али са даљом редукцијом фигуративних елемената о помацима ка апстракцији - што је процес који се у то време може запазити код многих европских уметника - од оних у Русији (Кандински, Маљевич), до оних у Холандији (Мондријан).

Бранкушијеве верзије скулптуре „Пољубац” – од прве верзије из 1907, до касних верзија (1945) – представљају то спајање раздвојеног. До потпуно апстрактног представљања ове идеје, Бранкуши долази у пројектима стуба „Пољубац” из 1933. и капије „Пољубац” из 1937., где је идеја пластички представљена подељеним кругом, слично кинеској представи јина и јанга у кругу. Неизвесно је да ли је Бранкуши имао то у виду, али Музеј Гиме (*Musee Guimet* - постављен 1888) у Паризу, има богате колекције азијске уметности.

Са становишта форме, Бранкуши идеју космичког јајета (развијану у Индији, посебно у тантричкој уметности, у слици и пластици) уводи у бројним варијацијама „Одојчета“, између 1915 и 1920.

ГЛАВА ДЕВОЈКЕ

«Глава девојке» из 1910. означава почетак његових интересовања за форму главе, коју ће такође обрађивати са варијацијама. Три године касније видимо помак у обради главе - *Г-ђица Погањ, I* (1913) - којој ће се Бранкуши враћати током наредних 20-так година. У глави из 1913. као да се огледа и утицај црначке пластике, која је иначе утицала на кубизам.

Гајст (Geist, 1968) сматра да је у једној фази глава госпођице Погањ обликована под утицајем будистичких глава, које је Бранкуши видео у музеју Гиме. Међутим, имајући у виду да су будистичке главе нешто издуженије, рекло би се (по сачуваној фотографији Г-ђице Погањ) да је у овом случају аутор био више вођен округлином главе модела, него могућим узорима из музеја Гиме. У то време, Маргит Погањ је била студенткиња сликарства у Паризу, а упознала се са Бранкушијем 1910. Касније је живела у Аустралији, одакле је писала 1952. и 1953. Алфреду Бару (тада директору Музеју модерне уметности, у Њујорку) и описала околности под којима су настале скулптуре везане за њен лик.

Верзија њене главе од углачаног метала из 1933. би се допала и футуристима, због ефеката који сугеришу брзину и естетику машинске ере. На њој видимо и стилизацију која ће - нешто касније - доћи до изражаја и у дизајну - у визуелном идиому *stream-line*.

Stream-line ће бити примењен у дизајну аутомобила, локомотива итд., од 1935. (*Raymond Loewy*, 1893-1986. и други). Идеја је била да се производу дају контуре које ће смањити отпор приликом брзог кретања (кроз ваздух, или воду). Рејмонд Леви ће тако моделовати нови изглед локомотива и аутомобила, а касније и летилица. То је добило такав замах у дизајну (1935-55), па су и фасаде, тостери, или радио апарати тако моделовани.

ПАРИЗ-ЊУЈОРК

Бранкуши је углавном излагао у Паризу и Румунији, а 1913. први пут у Њујорку, на изложби европске уметности, на *Armory Show* изложби. 1920. у Њујорку су Дишан (1887-1968), Ман Реј (1890-1976) и Катарина Дрејер (1877-1952) основали *Анонимно Друштво* са циљем да промовишу модерну уметности у Америци. Они су у априлу 1920 организовали прву изложбу у галерији Анонимног друштва, у Њујорку. Катарина Дрејер је упознала Бранкушија преко Дишана, после Првог св. рата, када је и купила од њега скулптуру од храстовине *Мала Францускиња* (рађену од 1914-8. - у духу црначке пластике), а та скулптура се и појавила на изложби 1920.

Анонимно Друштво је организовало 1926., много значајнију, *Међународну изложбу* у Музеју у Бруклину, у Њујорку (новем. и децем. 1926). Ту је изложено преко 300 радова, 106 аутора из 23 земље. На изложбу су послати и Бранкушијевих радови, укључујући ту и *Жуту Птицу* из 1919. У октобру 1926. Бранкушијеве скулптуре су стигле у њујоршку луку. Цариници су сматрали да дела не могу бити третирана као уметност, него да се за њих мора платити царина, ако нешто буде продато (тј. 40% од вредности материјала - као на производе од метала, док је уметност била ослобођена пореза). Купац се и појавио, па је за *Птицу у простору* (из 1919) требало да плати царину.

Бранкушијев заступник је поднео тужбу против царинских органа у фебруару 1927. Важан део расправе у суду се кретао око тога да ли се његова апстрактна скулптура (тј. тај комад метала) заиста може довести у везу са својим насловом, односно птицом, или је то само метал, који подлеже царинењу као сировина - што је добијало шаливе обрте, које је штампа (подељена: за и против) преносила. Током спора артикулисане су многе замерке шире публике апстрактној уметности, које ће бити упућиване многим другим апстрактним делима у свим земљама, и у време после 2. св. рата. Ипак, судија је донео одлуку да „Птица у простору” јесте уметничко дело, а купац се ослобађа царине.

Неки сматрају да је то стога био важан датум (1927) у историји апстрактне уметности («службено» признање да је апстрактна уметност, уметност). Ипак, после суђења, један део штампе се вајкао (да је у питању уступак), а Бранкуши је стекао популарност, тј. постао много познатији него до тада. На основу свега, један број галериста и уметника је схватио значај провокације и публицитета, што ће касније (после Другог св. рата) уметност и галеристи преузети као део маркетиншке стратегије (скандал и провокација).

ДЕВОЈКА И МЛАДИЋ

Торзо девојке (из 1922.) је био међу експонатима на изложби у Музеју Гугенхајм, у Њујорку – организованој (од јуна-септембра 2004), поводом 100-годишњице Бранкушијевог доласка у Париз (1904-2004).

О старости тог симболизма на свој начин сведочи и „Риђокоса” из Доње Брањевине (уколико је у питању аутентична скулптура) – у којој доминира женска симболика. «Риђокоса» је скулптура из раног неолита – откривена 1989, на локалитету Доња Брањевина (у Војводини).

Мушки и женски принцип представљени су у Бранкушијевим скулптурама *Торзо девојке* (1922) и *Торзо младића*, (1922).

Старо-грчке паралеле са Бранкушијевим скулптурама су упечатљиве колико и старо-индијске. Пример налазимо на острву Делос, у Егејском мору (у склопу Киклада). Ту се налази светилиште посвећено Дионису, у чијем склопу је и неколико стубова са

фалусима (симболима Диониса). Овај стуб је подигнут око 300. г. ст. ере, а осим фалуса, доле је и птица, која симболизује бесмртност. Овај садржи садржи и младића (фалус) и птицу, која ће такође бити важна тема за Бранкушија.

ПТИЦА И ЛЕТЕЊЕ

Доминантна Бранкушијева тема је птица. Овој теми он се враћао и обрађивао је на нове начине, или у варијацијама, око 30 година (између 1911–1941).

У периоду 1911–1918 то је била ”Мајастра”, чудесна митска птица, која се појављује као симбол победе и објаве, у сличној улози као орао у другим традицијама.

Осим форме, Бранкуши је имао и наглашено осећање за тактилна својства скулптуре (неке своје бронзе и мермере је глачао до високог сјаја), а схватио је и улогу рефлекса сјајно углачаног метала, који је давао лакоћу маси и умножавао ефекте светла током кретања посматрача око скулптуре (или обрнуто).

1918–1919., јавља се ”Златна птица”, са издуженим телом и исправљеним вратом, која стреми увис, али се још завршава – слично Мајастри – са отвореним кљуном, који сугерише победнички крик. У њој је присутан принцип вертикале, стремљења у висину, за разлику од Мајастре, која чврсто стоји на подлози.

Може се рећи да је у домену скулптуре Бранкуши крчио оне исте путеве које су у домену сликарства отварали Маљевич и Мондријан. Они стварају уметност која је ликовни израз естетичких односа и форми, буде свест о форми у њеном најчистијем виду и битно ће утицати на ликовну уметност и ликовну културу између 1930–1960.

1925. објављена је на француском књига о тибетанском будисти, јогину, чаробњаку и свецу, Миларепи. Забележено је да је она била једно од Бранкушијевих омиљених штива. У овој књизи се говори о летењу на два начина: **дословно**, као о чаробној моћи јогина и **метафорички**, као о великом ослобођењу, када човек излеће из лавиринта егзистенције и ослобађа се точка рађања–и–умирања, за који га везује властито приањање. У том контексту, Бранкушијеве птице у простору су симболи надилажења (трансценденције) и бесмртности.

Тумачећи Миларепин сан о орлу који стоји на стубу с погледом навише, Марпа каже нешто што би се могло применити и у разумевању симболизма Бранкушијевих птица: *Поглед навише је опраштање од света створења. Лет ка неизмерном простору је стицање у подручје спасења.*

Кад је реч о овим утицајима, многи ће се сетити Мирче Елијадеа (1907-86), великог истраживача Истока и религијских традиција свих времена. Међутим, Елијаде је не само био око тридесет година млађи од Бранкушија, него је своја бављења развио касније, у време кад је Бранкуши већ формирао своје афинитете (Елијаде је у Букурешту 1933. одбранио тезу о јоги, а у Паризу је почео да делује после Другог св. рата - кад је Бранкуши практично престао да ради).

Летење и птица, као симболи трансценденције који су изражавали архетип самопревазилажења, прожимали су Бранкушијево стваралаштво. Птица је за Бранкушија била и симбол уметника – он два типа понашања птица користи да објасни два типа уметника: *„Једном је птица улетела у мој студио. Кад је хтела да оде није могла да нађе пут и бацала се ударајући у зидове и прозоре. Други пут такође ми је улетела птица. Мало је*

постајала и одморила се, а затим узлетела и лако наишла пут напоље. Са уметницима је исто.

Рекло би се да су те скулптуре птица ношене сном о летењу који многи памте из младачких дана. „Током живота трагао сам за суштином летења. Летење – каква радост“, рекао је једном Бранкуши. При крају свог стваралаштва, Бранкуши је приметио: „*Моје последње две птице су најближе правим пропорцијама – а тим пропорцијама сам се приближио до степена да сам могао да се ослободим самог себе*“.

Стицајем околности, исте године када је умро Бранкуши (16. марта 1957), лансиран је први вештачки сателит, Спутњик (4. октобра 1957), чиме је отпочела васионска ера, јер је човек по први пут успео да лансира неко тело у васиону, тј. у земљину орбиту. Тако су и Бранкушијеве птице својом формом, која је сугерисала брзину и неограничен узлет, постале симболи ове ере, а у том духу (сличних форми као његове птице) су били и каснији споменици, који су обележавали лет ракета и «освајање васионе».

ФОКЕ

Бранкуши је често говорио да је унутрашња пропорција крајња истина, инхерентна у свим стварима. Рекло би се да је ту пропорцију настојао да изрази у форми својих скулптура, сежући за бићима ваздуха (птице), воде (фока) и земље (корњаче).

Иако се више позивао на руралну традицију, него на урбани сензибилитет, више на природу него на технику, више је волео животиње, него машине, а корене имао у занатској традицији ручног рада - његов сензибилитет и артикулација форми развили су се у правцу стилизације у духу естетике коју ће преузети машинско-техничко доба.

Код њега чиста форма израња ослобођена сваке декоративности и орнаментике. Стога је његова пластика претходила и пресудно утицала на естетику нових генерација уређаја и других продуката, на цело подручје дизајна.

Трагајући за нечим што изгледа вечно и савршено – апсолутна пропорција и чиста форма – он је истовремено био свестан пролазности и прелазног карактера времена. Кад је Гајст био код њега, око 1947, Бранкуши му је рекао (можда под утицајем Миланковићеве теорије о леденим добима, која је постала позната пре Другог св. рата): *”Све ће*

ово једном нестати... све ће ово бити здробљено (раширио је руке као да њима захвата цео простор)... знате, ми смо само између два ледена доба."

Његов однос према раду је био предан, иако је посвећивао доста времена женама и пријатељима. Један од његових пријатеља био је и композитор Ерик Сати, чију смрт (1925) је Бранкуши дуго жалио.

КАПИЈА ПОЉУПЦА И БЕСКРАЈНИ СТУБ - 1937-8.

Бранкуши је радио и скулптуре у простору. Током 1937-38., у парку у Тргу Жију (Tergu Jiu), реализовао је скулптуре у простору, у три целине: "Сто тишине", "Капија пољупца" и "Бескрајни стуб".

„Бескрајни стуб” је висок 29,33 м., а састоји се од 15 правоугаоних модула (висине 180, ширине 90 сант.), који су нанизани на челични стуб, а овај учвршћен у бетонску подлогу. На врху и на дну се налазе још по једна половина модула. Од времена кад је први пут постављен, стуб је рестауриран 2000. г. – пресвучен месингом и ојачан.

Током 2006. - у близини *Стуба* – у граду Тргу Жију, реализован је и пројект Бранкушијевог музеја, вредан око 5 мил. долара, на површини од око 35.000 кв. стопа. Музеј има салу за предавања, изложбене просторе, књижару, информативни центар, кафе-ресторан и пратеће објекте.

Све три целине (сто, капија, стуб) су повезане стазом коју је креирао сам Бранкуши. Прве две се налазе у самом парку, а "Стуб" је удаљен око 1700 м. од прве две целине.

„Сто тишине” је од камена, пречника око 2,2 м., са дванаест седишта око стола - свако пречника око 45 цм.

„Капија пољупца” је висока око 5,5 м., а широка око 6,4 м., са пролазом широким 3 м. и високим 3,3 м. Бочне стране капије имају, при врху, симболе пољупца.

У јесен 1938, Бранкуши је показао фотос капије пољупца скулпторки Малвини Хофман (1885-1966) и питао је шта она ту види. *Видим две ћелије које су се сусреле да створе живот, почетак живота кроз љубав*, рекла је она и питала га: *Јесам ли погодила? Јесте, тако је*, одговорио је он.

Гајст (Geist: *Brancusi – A study in Sculpture*, London, 1968, стр. 126–7), даје комплексније тумачење, па симболизацију ових целина тумачи у три равни.

У првој, "Сто" представља годину као јединицу живота и животног циклуса природе, или трпезу као основу породичног живота. "Капија" представља пролаз у живот одраслих, улазак у сексуалност и љубав. "Стуб" представља физичко и духовно рашћење.

У другој равни, „Сто“ представља вегетативну блискост земљи, „Капија“ усправљање на ноге, карактеристично за животиње и људе, а „Стуб“ кристализацију мисли и усмереност ка одређеном циљу.

У трећој равни они представљају људску егзистенцију и њену трансценденцију.

„Сто“ представља почетак живота, везу генерација, људско станиште. „Капија“ представља пролаз до полне и људске зрелости, свет делања и одговорности. „Стуб“ представља духовну и животну вертикалу, превазилажење примарних веза живота, надилажење кружности и везаности за егзистенцију.

Ако је тако, онда је овим пројектом Бранкуши дао једну верзију архетипских симбола: (1) точка: кружности–понављања, (2) капије: иницијације–пролаза и (3) стуба: вертикале–лета–трансценденције–ослобађања (од ограничења физичке егзистенције).

У новије време један број имућнијих је добио жељу да део брачне церемоније обави у близини *Капије пољупца*. Тако је у мају 2006. ту била свадба брачног пара - са око 200 званица и великим оркестром - организована од стране имућног младиног оца: са црвеним тепихом, шампањцем и ружиним латицама посутим по околини.

УТИЦАЈИ

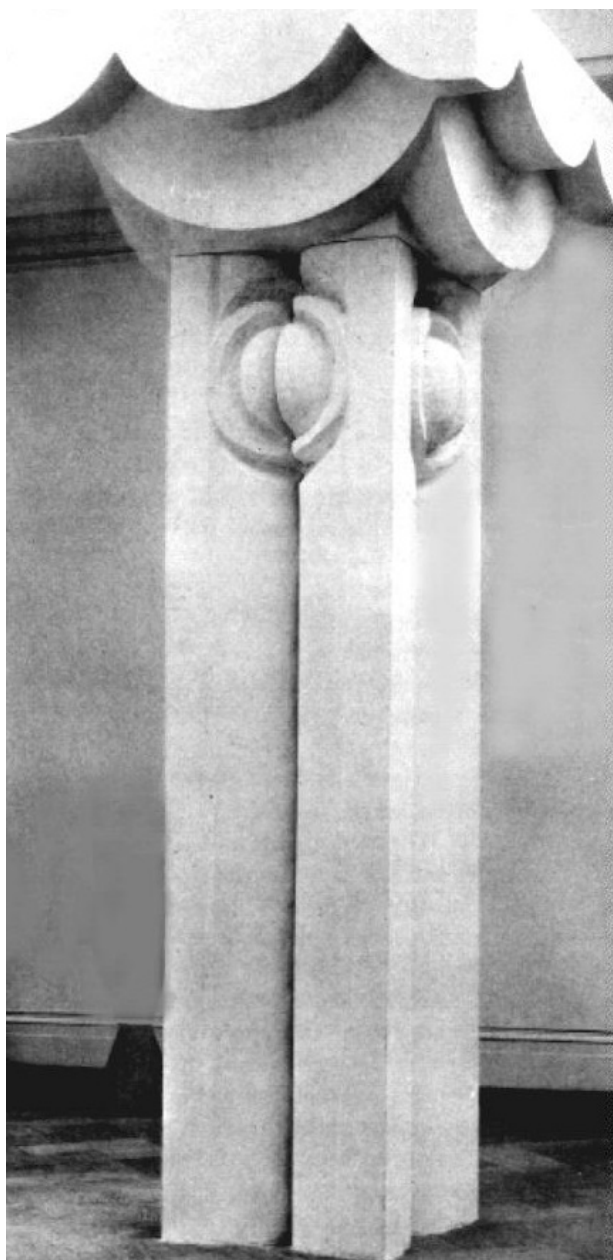
Иначе, Бранкуши је имао утицај на уметнике у САД и другим земљама. Један од његових ученика (од 1927-29) је био и један од познатих америчких скулптора (после 1930) Изаму Ногучи (1904–1988), пореклом Јапанац. Он је стигао у Париз марта 1927. и у том периоду (1927-9) је радио апстрактне скулптуре слично као Бранкуши, а касније је то напустио, јер су се тражили другачији радови, па се бавио и индустријским дизајном.

У својим сећањима на Бранкушија он каже: *Где год је он био све је било у белом. Он је носио белу одећу, брада му је била скоро бела, а имао је и два бела пса, која је хранио пиринчем и млеком. Сећање на Бранкушија ми је повезано са белим и његовим сјајним, насмејаним очима.* – на интернету: <http://www.lomsinko.com/2019/09/30/classics-noguchi-on-brancusi/>

Утицао је и на неке наше скулпторе, као што су били Душан Јовановић-Ђукин (1891-1945) и Војин Бакић (1915-1992).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Apostolos-Cappadona, Diane: *Isamu Noguchi: Essays and Conversations*, Harry N Abrams, New York, 1994.
- Geist, S. (1968): *Brancusi – A Study of the Sculpture*, London: Vista
- Lipsey, R. (1989): *An Art of Our Own*, Boston: Shambhala
- Liberman, A. (1960): *The Artist in His Studio*, New York
- Spear, A. (1969): *Brancusi's Birds*, New York

БИБЛИОГРАФИЈА

Бобан Ђорђевић

БИБЛИОГРАФИЈА ЧАСОПИСА РАЗВИТАК (бр. 241-250)

0 Наука и знање уопште

008:929 Културни посленици

1. КРСТИЋ, Дејан

Лепосава Миловановић путевима историје уметности и музеологије / Дејан Крстић. – Фотогр. – Напомене.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.23-30.

2. ТОДОРОВИЋ, Стојан

О Стевану Вељковићу / Стојан Тодоровић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.90, 91.

01 Библиографије. Каталогзи

3. ЂОРЂЕВИЋ, Бобан

Прилози за зајечарску библиографију : издавачко штампарска продукција (2010-2013) / Бобан Ђорђевић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2013), стр. 234-243.

4. Прилози за зајечарску библиографију :издавачко-штампарска продукција у 2014. години / Бобан Ђорђевић, Виолета Станковић Анђелковић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.240-243.

5. ОРБОВИЋ, Марија

Духовна ризница Тимочке Крајине / Марија Орбовић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 58.

027.8 Школске библиотеке

6. СТАНКОВИЋ Анђелковић, Виолета

Књижни фондови у школским библиотекама на територији Зајечарског округа од 2010 до 2014. године / Виолета Станковић Анђелковић. – Фотогр. – Напомене.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.235-239.

06.074 Културне манифестације

7. ТРАЈКОВИЋ, Ивица

1813. – 2013. : 200 година од погибије Хајдук Вељка Петровића / Ивица Трајковић. – Фотогр.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр.19-23.

069.51 Музеји. Изложбе. Колекције

8. ИЛИЋ, Јелица

О и око изложбе : „Зајечар – чудесна прича“ / Јелица Илић. – Фотогр.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.207-212.

1 ФИЛОЗОФИЈА. ПСИХОЛОГИЈА

9. БАБИЋ, Јован

Дух полемике у филозофији : (између догматизма и скептицизма) / Јован Бабић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2016), стр.208, 209.

10. Један svet, i mi u njemu, isti i različiti / Jovan Babić.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 222.

11. Пси исвиње: границе универзалног хоспиталитета / Јован Бабић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 157.

12. БАСТА, Данило Н.

Повратак Фихтеу зарад будућности одређене слободом : реч о Јохану Готлибу Фихтеу поводом двестагодишњице његове смрти (1814-2014) / Данило Н. Баста. – Фотогр.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 212-217.

13. БЕРБЕР, Андреа

Moralni status životinja / Andrea Berber i Vlasta Sikimić.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.212, 213.

14. Moralni status životinja / Andrea Berber i Vlasta Sikimić.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 218.

15. БЛАГОЈЕВИЋ, Станко

Страх од странца, политика, културна традиција странца, непријатељ, гост / Станко Благојевић.

У: Год. 52, бр.243-244 (2013), стр.157, 158.

16. БОГДАНОВСКИ, Машан

Avgustinova slika jezika / Mašan Bogdanovski.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 219.

17. Апстракт / Машан Богдановски.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 156.

18. БОДИН, Миленко

О смислу полемике у филозофији / Миленко Бодин.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2014), стр. 210.

19. БОЖИЧКОВИЋ, Војислав

Anti-individualism an psychological explanation / ВојиславБожицковић [тј. Божичковић]

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 156.

20. Thought contents and the subjects cognitive perspective / VojislavBožićković.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 219.

21. ВИДОЈЕВИЋ, Зоран

Од секуларизације до политотеократије / Зоран Видојевић. – Напомене.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.176-184.

22. ВУЛЕТИЋ, Владимир

Apstrakt / Vladimir Vuletić.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 221.

23. Полемика у српској и југословенској социологији / Владимир Вулетић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2014), стр. 210, 211.

24. ГОЛИЋ, Тијана

Дух полемике у Хуслеровој филозофији / Тијана Голић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2014), стр. 212.

25. ДИВЈАК, Слободан

Otvorenost i zatvorenost – jezik; kultura i nacija : povodom 200 godina od smrti Johana Gotliba Fihtea / Slobodan Divjak. – Fotogr.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.201-217.

26. Уз тему: Секуларизација и реполитизација религије / Слободан Дивјак.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 175.

27. Уз тему: Страх од транца, политика, културна традиција / Слободан Дивјак. – Фотогр.

- У: Год. 52, бр. 243-243 (2013), стр. 154, 155.
28. БЕРИЋ, Милијана
Да ли смо дужни да помогнемо онима који умиру од глади? / Милијана Берић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2014), стр. 212.
29. БОРЂЕВИЋ, Страхиња
Проблем темпоралних парадокса: Да ли је „рђава каузалност“ могућа? / Страхиња Борђевић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 213.
30. БУРИЋ, Драго
Ал-Киндијев космолошки аргумент / Драго Ђурић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.193.
31. Карактеристике полемике између хришћана и новоплатоничара почетком шестог века нове ере / Драго Ђурић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2014), стр. 210.
32. ЗОРИЋ, Александра
Квајнов пројекат натуралистичке епистемологије Александра Зорић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 156, 157.
33. Ontologija u službi jezika / Aleksandra Zorić.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.218.
34. ЈОВАНОВИЋ, Милан
Koenovo i Luisovo rešenje epistemičkog paradoksa lutrije / Milan Jovanović.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.219.
35. КЉАКИЋ, Љубомир
Општи ум Карла Маркса и клатно Умберта Ека у свету корпоративне дистопије / Љубомир Кљакић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 214.
36. КОПРИВИЦА, Часлав Д.
Priroda zajednice, ili ima li smisla govoriti o njenoj otvorenosti ili zatvorenosti? / Časlav D. Koprivica.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.220.
37. ЛУКИЋ, Александар
О појму религије и религиозном искуству (апстракт) / Александар Лукић. – Напомена.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.193.

38. Слобода страности (апстракт) / Александар Лукић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 161.
39. МАЃЋИНСКИ, Дијана
Конфесионални вјеронаук у јавним школама / Дијана Мађински, Нино Толић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.194.
40. МАНЧИЋ, Жељко
Делиберативна демократија и интернет / Жељко Манчић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 156.
41. Epistemički dogmatizam i radikalne skeptičke alternative / Željko Mančić.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.218.
42. Принцип дедуктивне затворености знања и решење скептичког парадокса / Жељко Манчић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.195.
43. МАСЛАЋ, Божидар
Laž nije kršenje dužnosti i narušavanje institucije ugovora, već oruđe nemoćnih / Božidar Maslač.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.221.
44. МИЛЕВСКИ, Воин
Да ли је морално погрешно казнити невинце?/ Воин Милевски. – Напомене. – Библиографија.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.187-191.
45. Motivacioni internalizam i neuronauke / Milevski Voin.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.218.
46. МИЛЕНКОВИЋ, Иван
Политике идентитета: конструкција аутохтоности и насиље традиције / Иван Миленковић.– Библиографија.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 158-160.
47. МИЛОЈЕВИЋ, Миљана
Ипотеза о проширеној когницији и стандарда когнитивна наука / Миљана Милојевић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.194.
48. МЛАДЕНОВИЋ, Иван
Демократија и епистемологија неслагања / Иван Младеновић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 211.
49. ПЕРОВИЋ, Слободан
Efikasnost naučnog saznanja: kako kompjuterske simulacije mogu da pomognu / Slobodan Perović.

- У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 221.
50. [Петнаеста]
15. Међународна филозофска школа Felix Romuliana. – Програм.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.209.
51. РУЖИЋ, Горан
Fihteova dedukcija prostora i vremena / Goran Ružić.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 220.
52. РУЈЕВИЋ, Горан
„Hermeneutika lažljivca“ / Goran Rujević.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 220.
53. СРЕЋКОВИЋ, Сања
Схватања музичке уметности: од уметничке игре до музичке игре емоција
/ Сања Срећковић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 213.
54. СТУПАР, Милорад
Демократија и конституционализам / Милорад Ступар.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 211.
55. ТРЕПАЛОВАЦ, Мирсад
Скептицизам у погледу Декартовог онтолошког доказа / Мирсад Трепаловац.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 214.
56. [Тринаеста]
13. Међународна филозофска школа Felix Romuliana. – Програм.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 174.
57. ЦВЕТИЋАНИН, Невен
У потрази за новом синтезом – шта након смрти либерализма?/ Невен
Цветићанин.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.195.
58. [Четрнаеста]
14. Међународна филозофска школа Felix Romuliana. – Програм.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 153.
59. ЧИЧИЋ, Дамир
Теорија о асиметричности воље Susan Wolf / Дамир Чичић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 157.

60. ШАРЧЕВИЋ, Предраг

Фигура странца – избеглице у светлу теорије обреда прелаза / Предраг Шарчевић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 161.

61. [Шеснаеста]

16. Међународна филозофска школа Felix Romuliana : темадух полемике у филозофији. – Програм.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 207.

141:929 Егзистенцијалисти

62. СИМИОН, Еуђен

Млади Чоран / Еуђен Симион.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.146-161.

2 Религија. Теологија

27-9 Хришћанска црква

63. ЈЕВСЕВИЈЕ, Кесаријски

Беседа цар Константина на Сабору светих / Јевсевије Кесаријски ; са немачког превео протојереј Трандафил Јанковић. – Напомене. - Преузето из: Јевсевије Кесаријски, Изабрана дела, Минхен 1913.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.5-13.

271.222:929 (497.11) Свештена лица

64. Поп Бора – добар човек и свештеник : поводом 60 година свештеничког позива / Дејан Крстић. – Фотогр. – Напомене.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.31-41.

3 Друштвене науке. Статистика Политика

314.8 Промене становништва, раст и опадање

65. ТОДОРОВИЋ, Миодраг

Актуелно стање у развоју становништва Града Зајечара – „бела куга“ и последице њеног ширења / Миодраг Тодоровић. – Табеле. – Библиографија.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.131-142.

32:929 Политичари

66. ЕНИГМА Пашићевог рођења / приредио Зоран Цвијетићанин. – Фотогр.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.5-8.

338.2 Економска политика

67. МИХАЈЛОВИЋ, Божидар
Алтернативни извори енергије – важан чинилац у конципирању
економске политике / Божидар Михајловић. – Табеле.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.105-114.

338.43 Пољопривреда као привредна грана

68. ПАВЛОВИЋ, Миодраг
Пољопривреда концепција народне економије / Миодраг Павловић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.122-125.

338.48 Туризам

69. САРИЋ, Милица
Ромулијана и туризам – могућности развоја. – Фотогр. – Напомене. –
Библиографија.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 66-81.

355/359 Војна вештина. Војне науке

70. ЖИВИЋ, Младен
Римски војни ветерани – изабрани, бесмртни, понос старог Рима / Младен
Живић. – Напомене. – Библиографија. - Summary.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.39-43.

393.9(=135.1)(497.11) Погребни обичаја Влаха

71. ПАУЊЕЛОВИЋ, Филип
Посмртни обичаји Влаха Црноречја / Филип Пауњеловић. – Фотогр. -
Напомене.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 93-119.
72. РАДОВИЋ, Љубица
Вокално изражавање у посмртним обичајима у Црној Реци / Љубица
Радовић ; [казивачи] Верослава Матић... [и др.]. – Остали казивачи: Надежда
Радовановић, Добрила Богић, Миланка Ђокић, Слободанка Фрфалановић, Филип
Пауњеловић, Јана Лападатовић, Љубица Шарбановић, Даница Андрејевић,
Селинка Крстић, Светлана Петровић, Милован Траиловић, Драгица Рујкић,
Милева Новаковић, Веселина Андрејевић, Јасна Првуловић, Милица Драгуловић.

– Песме упоредо на влашком и српском. - Напомене. – Библиографија.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.140-152.

398.2/.4 Приче и натприродне појаве

73. КРСТИЋ, Дејан

Легенда о воденом бику / Дејан Крстић. – Напомене.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 169-176.

398.3 Народна веровања и обичаји

74. ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб

Магијска пракса о мечкином дану у пиротском крају и суседним областима / Драгољуб Златковић. – Напомене.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 41-51.

398.32(497.2) Култна места

75. КРСТИЋ, Дејан

Прилог познавању култних места у Београдичком крају / Дејан Крстић ; [казивачи] Борис Миков... [и др.]. – Остали казивачи: Николина Стојанова, Цветана Живкова, Тога Тодорова, Ана Ђеорђијева, Натка Алексева Станићева, Велка Венкова, Атанас Атанасов, Филка Филипова. – Фотогр. – Напомене.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 153-163.

5. Математика и природне науке

517.9 Диференцијалне једначине. Интегралне једначине

76. ЈОВИЋ, Драгољуб

Ван-Обелова теорема и неке њене примене / Драгољуб Јовић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.143-150.

77. Генерализација Morleyeve теореме / Драгољуб С. Јовић. – Библиографија.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.143-144.

78. Мала Фермаова теорема / Драгољуб Јовић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.189-195.

79. О једној особини тринома облика $T=Z^2=Zn$, $(Z \in \mathbb{C}, n \in \mathbb{N})$ / Драгољуб С. Јовић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 132-136.

80. Стерлингова формула и њена примена у теорији редова / Драгољуб С. Јовић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.113-120.

53:929 Физичари

81. БРАНКОВИЋ, Миланче
Неготински дани Ђорђа Станојевића / Миланче Бранковић. – Фотогр. – Напомене.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 86-89.

6. Примењене науке. Медицина. Техника

61(497.11)(091) Историјат медицине Србије

82. ПАУНКОВИЋ, Петар
Кратка историја превентивне медицине Тимочке Крајине / Петар Паунковић.
У: Год. 54, бр. 249-250(2015), стр. 91-106.

61:929 Здравствени радници

83. КРСТИЋ, Дејан
Прим. проф.Др Небојша Паунковић – зајечарски угледник / Дејан Крстић.
– Фотогр. – Напомене.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.11-22.
84. ПАУНОВИЋ, Петар
Атанацковић П. Др Светислав малариолог / Петар Пауновић. – Библиографија.
Део 1
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.187-188.

612.7 Мишићна структура. Мишићна снага

85. НИКОЛИЋ, Данило
Мишићна сила и снага човека / Данило Николић. – Фотогр.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.196-205.

613.2Дијететика. Исхрана

86. НИКОЛИЋ, Данило
Значај исхране активних спортиста / Данило Николић. – Фотогр.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.125-142.

614 Јавно здравство и хигијена

87. ПАУНОВИЋ, Петар
Велика служба у малој вароши : 45 година постојања и рада Службе за нуклеарну медицину Здравственог центра у Зајечару / Петар Пауновић, Жељка Алексић. – Илустр. – Фотогр. – Библиографија.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.124-131

616.972 Сифилис

88. ПАУНОВИЋ, Петар

О сифилису у Звижду тридесетих година XX века / Петар Пауновић.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр. 129, 130.

62:929 Научници

89. ЈЕЛЕНКОВИЋ, Владимир

Седамдесет година од смрти великана / Владимир Јеленковић. – Фотогр.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр.14-18.

621.311 Производња и снабдевање енергијом

90. БРАНКОВИЋ, Миланче

Од Неготинске електричне централе до електродистрибуције Неготин / Миланче Бранковић. – Факсимили. – Фотогр. – Табеле.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 99-104.

7. Уметност. Рекреација. Забава. Спорт

712.5 Чесме

91. ЧЕСМЕ извор живота.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 167-177.

7.038.53 Алтернативна уметност

92. ПОТИЋ, Иван

Фестивал савремене уметности „ЗАЛЕТ“ и његов културолошки значај : авангардом против традиционалног / Иван Потих. – Фотогр.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 106-109.

725.27 Пијаце

93. ПАУНОВИЋ, Петар

Зелене пијаце Тимочке Крајине – породица здравља / Петар Пауновић. – Фотогр. – Табеле.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.115-122.

728.6 Сеоска стамбена архитектура

94. ЦВЕТИЋ, Слободан

Појате у селима Тимочке Крајине / Слободан Цветић [фотографије].

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.120, 121.

73/76 Ликовне уметности

95. АНОНИМ

Водени бик из Власинског језера / [Аноним].

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 173.

96. ВУКСАНОВИЋ, Данило

Меза Фелихион / Данило Вуксановић [тј. Вуксановић].

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр.38.

97. ДИКЛИЋ, Јасмина

Генеза / Јасмина Диклић.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр. 144.

98. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Миодраг

Компалација / Миодраг Димитријевић

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.30.

99. ДИНИЋ, Бранислав

Из циклуса Птице / Бранислав Динић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.4, 59, 98, 159, 160, 185, 186, 207, 208.

100. Инсекти и ларве / Бранислав Динић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 97.

101. Птице / Бранислав Динић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 3.

102. ЂОРЂЕВИЋ, Бранша

Гамзиградска Бања / Бранша Ђорђевић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.168, 169.

103. ЖИГАЛОВА, Светлана

Мртва природа / Светлана Жигалова.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 91.

104. Музика Србије / Светлана Жигалова.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 92.

105. ИГЊАТОВИЋ, Зоран

[Турбо ренесанса 2] / Зоран Игњатовић.

- У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), задња стр. кор. листа
 106. [Турбо ренесанса 2] / Зоран Игњатовић.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), задња стр. кор. листа
107. ИЛИЋ, Драган
 Зачарани круг / Драган Илић
 У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.63, 64.
108. ЈАС Берг, Стефани
 Кафка је био овде / Stefanie Yas Berg.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.51.
109. ЈОВАНОВИЋ, Ирена
 [Илустрације] / Ирена Јовановић.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.60, 63, 73, 78, 88-89.
110. ЈОВАНОВИЋ, Љубиша Wolf
 Млади Дионис / Љубиша Јовановић [тј. Јовановић].
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.52.
111. Ромулијанка / Љубиша Јовановић.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 130.
112. Сликарски запис / Љубиша Јовановић.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.2.
113. ЈОВАНОВИЋ, Мирјана
 Пејзаж на мору (акрилик на стаклу) / Мирјана Јовановић.
 У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 59.
114. КАЗИМИРОВИЋ Јанков, Гордана
 Дионизијев пут 1 / Гордана Казимировић Јанков.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 126.
115. МАВРОВ, Киро
 Гвоздена птица / Киро Мавров.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 168.
116. Композиција са ватром / Киро Мавров.
 У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 128.
117. МАРКОВИЋ, Славица
 Бициклиста / Славица Марковић.

- У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.151.
118. Ромулијана / Длавица [тј. Славица] Марковић.
У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр.31.
119. МИЛОЈКОВИЋ, Весна
Политичар / Весна Милојковић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.4.
120. МИЛОШЕВИЋ, Јасмина
Are you watching me? / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), предња и задња стр. кор. листа.
121. Бити слободан / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.39.
122. Дојиље / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.65.
123. Нана / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.158.
124. Тако то бејаше / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.140.
125. Ти само иди својим путем / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.142.
126. Царинарници / Јасмина Милошевић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 53.
127. МИХАЈЛОВИЋ, Вељко
Циклус круг двојке / Вељко Михајловић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.53.
128. МИХАЈЛОВИЋ, Милена
Деца и забране / Вељко Михајловић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.170.
129. Портрет жене / Вељко Михајловић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.169.
130. НИЧИЋ, Тихомир
Тимок пре загађења / Тихомир Ничић.

- У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 137.
131. ОБРАДОВИЋ, Драгиша
Лице и сенке / Драгиша Обрадовић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.3.
132. ПАУНКОВИЋ, Томислав
Кришке парадајза / Томислав Паунковић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 135.
133. ПАУНОВИЋ, Томислав
Хемингвеј и Рембрант / Томислав Пауновић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 58.
134. ПАУНОВИЋ, Томислав
Модели / Томислав Пауновић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 206.
135. ПОМОРИШАЦ, Горан
[Прича о гитари 5] / [Горан Поморишац].
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), предња стр.кор.листа.
136. Прича о гитари 5 / Гордан [тј. Горан] Поморишац.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 127.
137. Прича о гитари 5 / Гордан Поморишац.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.204.
138. ПРИБИЋЕВИЋ, Александар
Сенке и записи / Александар Прибићевић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 161.
139. ПУТНИК, В. С.
Боје Озрена / В. С. Путник.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.55.
140. Грудоњске воденице / В. С. Путник.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 79.
141. Напуштени / В. С. Путник.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 85.
142. Облаци на дохват руке / В. С. Путник.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 91.
143. Плетиља / В. С. Путник.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 94.
144. РАНДАЛ, Паул

02 / Паул Рандал.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 146.

145. 016 / Паул Рандал.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 145.

146. РИВИЋ, Љиљана
Окамењена скво / Љиљана Ривић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.169.

147. РИСТИЋ Драговић, Ана
Буђење љубави / Ана Ристић Драговић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.24.

148. Ерос - Танатос / Ана Ристић Драговић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.44.

149. РИСТИЋ, Кристина
Глава / Кристина Ристић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 172.

150. РИСТИЋ, Раде

Рајачки сокаци / Раде Ристић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 142.

151. СОТИРОВИЋ, Дејан
Богородица 2 / Дејан Сотировић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 11.

152. Скулптура са Ноћи музеја / Дејан Сотировић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 11.

153. СРАЈК, Ђорђе

Платан / Ђорђе Срајк.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.34.

154. Сунце и облак / Ђорђе Срајк[тј. Срајк].

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.42.

155. СТАНКОВИЋ, Милић
[Слика] / Милић Станковић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.86.

156. СТЕВАНОВИЋ, Рadoш
Графика / Рadoш Стевановић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 4, 181.
157. Човеколики / Рadoш Стевановић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.53, 54.
158. СТОЈАНОВИЋ, Зоран
Дволични / Зоран Стојановић.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.67.
159. Маска / Зоран Стојановић.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.111.
160. СТОКИЋ, Мирко
Ромулиана / Мирко Стокић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.50.
161. ТАНЕВСКИ, Александар
Ruber Vulpes / Александар Таневски.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 125.
162. Silva Aguila / Александар Таневски.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.170.
163. ТИХОЈЕВИЋ, Миљан
[Илустрација] / Миљан Тихојевић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 125.
164. ФИЦКО, Митја
Чекање 4 / Митја Фицко.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.203.
165. ШОБАЈИЋ, Милош
Из циклуса Раскорак / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.60, 62, 152, 154.
166. Искорак / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 3.
167. Последњи корак / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 4.
168. Пред својим делом / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.4.

169. Раскорак / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.98.

170. Раширених руку / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.61, 153.

171. Скидање с крста / Милош Шобајић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.128.

75.071.1:929 Ликовни уметници

172. БИГОВИЋ, Радован

Скидање с крста / Радован Биговић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), унутрашња стр. првог кор. листа.

173. МАРКОВИЋ, Каменко М.

Акварели – слике незаборава описане бојама завичаја / Каменко М. Марковић. – Напомене.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.69, 70.

174. Мајстори акварела / Каменко м. Марковић. - Илустр. - Напомене. – Библиографија.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2013), стр. 30-36.

175. Песник акварела / Каменко М. Марковић. – Напомена.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.96.

176. Сима Чемерикић [и] Младен Јотов / Каменко М. Марковић. – Илустр. - Напомене.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 96.

177. РЕЈФЕНШИД, Беате

The great momentum of Milos Sobaic / Beate Reifenscheid.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), унутрашња стр. задњег кор. листа.

77 Фотографија

178. БОСИОЧИЋ, Драган

Буџак Пећински / Драган Босиочић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 117.

179. Врело / Драган Босиочић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.116.

180. Кањон Вратне / Драган Босиочић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 164.

181. Црква Стогазавац / Драган Босиочић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 138.

182. БОСНИЋ, Драган
Пандирало / Драган Боснић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 90.

183. ВЕЛОЈИЋ, Миодраг
Паучина на Старој планини / М. [Миодраг] Велојић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 121.

184. Улаз у пећину Владикине плоче / М. [Миодраг] Велојић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 122.

185. МИЛОЈЕВИЋ, Раша
Споменик у центру Зајечара / Раша Милојевић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 37.

186. НИКОЛИЋ, Снежана
Стари Зајечар / Снежана Николић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.156.

187. ПУТНИК, В. С.
Амам у Сокобањи / В. С. Путник.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 89.

77.03 Документарна фотографија

188. БЛАГОЈЕВИЋ, Драган
Изложба „Цинцари на Тимоку“ Драгана Благојевића / Драган Благојевић.
– Фотогр.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 173-181.

189. ЗДРАВКОВИЋ, Живојин
Асови са Краљевице : Веља Двоглавац и Мими : фотогрфије / Живојин
Здравковић. – Фотогр.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 245-253.

190. КРСТИЋ, Дамјан
Врбичанина Тимоку / Дамјан Крстић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 245-[250].

191. ЧЕСМЕ извор живота.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.167-177.

77.04 Уметничка фотографија

192. ЈОВАНОВИЋ, Ирена

Нешто се дешава = Something is going on / Ирена Јовановић, Дејан Сотировић.

У: Год. 53, бр. 249-250 (2015), предња и задња стр.кор. листа.

78.071.1 Музички ствараоци. Композитори. Диригенти. Музиколози

193. ПЕРИЋ, Ђорђе

Две севдалинке из XIV руковети - „Из Босне“ / Ђорђе Перић. – Напомене.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 80-85.

78.089.6 Ноте. Партитуре

194. СТАНИСАВЉЕВИЋ, Властимир

Зајечаре / В.[Властимир] Станисављевић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.155-156.

78.091.4 Музички фестивали

195. РАДОВИЋ, Бранка

Педесети „Мокрачеви дани“ : Неготин 10-16. септембар 2015. / Бранка Радовић. – Фотогр.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 205-206.

196. [Четрдесет]

48. Мокрањчеви дани 12-20. септембар / Бранка Радовић. – Фотогр.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 150.

792 Позориште. Сценска уметност. Драмска извођења

197. МАРУШИЋ, Давор

[Двадесет]

XXII Дани „Зорана Радмиловића“ / Давор Марушић. – Фотогр.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 147-149.

198. [Седми]

7. Међународни позоришни фестивал за децу „Чар чар Зајечар“ / Давор Марушић. – Фотогр.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.199-204.

199. Фестивал 24. Дани „Зорана Радмиловића“ / Давор Марушић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.191-199.

200. ОТВОРЕНИ 21. Дани „Зорана Радмиловића“. – Под заједнички насловом XXI Фестивал Дани Зорана Радмиловића. – Садржи и: Отворени 21. Дани „Зорана Радмиловића“ ; Путујуће позориште Шопаловић ; Један човек двојица газда ; Тајна Грете Гарбо ; Квеч ; Кумови и додела награда за животно дело академику Душану Ковачевићу ; Терапија ; Збогом СФРЈ ; Чија је моја кожа ; Додела награда ; Затварање фестивала. - Фотогр.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.155-168.

796-055.2 Жене и спорт

201. НИКОЛИЋ, Данило
Жена и активни спорт / Данило Николић. – Фотогр.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 107-112.

796.012.133 Моторика. Брзина

202. НИКОЛИЋ, Данило
Брзина као физичко својство човека / Данило Николић. – Фотогр.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.118-123.

8. Језик. Лингвистика. Књижевност

801.81:94(=163.41) Порекло Срба

203. АНДРЕЈИЋ, Живојин
Куманска традиција у српској уметности и усменој књижевности као покретач мита о индијском пореклу / Живојин Андрејић. – Илустр. – Напомене. – Резиме.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.39-49.

811.135.1(=135.11)(497.11) Досетке. Игре речима код Влаха

204. ЦВЕТИЋ, Слободан
Мудре речи људи из Табаковца / забележио Слободан Цветић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 69.

811.16'373.23 Етноними. Етимологија

205. ДИНИЋ, Јакша
Старим путем за Метриш : етимолошке скице / Јакша Динић. – Напомене.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 161-168.

811.163.41'373.21 Географски и топографски називи. Топонимија

206. ДИНИЋ, Јакша

Измидово и Измида / Јакша Динић. – (Из Тимочке топонимије). – Напомене.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 52.

82.02 Клокотризам

207. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Брана

Сигнализам и клокотизам / Брана Димитријевић. – Фотогр.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 80-86.

208. ГЛУШЧЕВИЋ, Зоран

Симбиотички скок у ништа : (у славу донкихотске душе клокотризма) /
Зоран Глушчевић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 87-88.

209. КЛОКОТРИЗАМ / приредио Зоран Цвијетићанин.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 77.

821.113.5 Норвешка књижевност

821.113.5-1 Поезија

210. ЈАКОБСЕН, Ролф

Земља и гвожђе / Ролф Јакобсен ; превео Марко Вуковић. – Фотогр. - Белешка о аутору. – Садржи: Тишина после ; Сигнали ; Хисс--- ; Питај поново ; Пејзаж са багерима ; Вежба дисања ; Када спавају ; Растина опачке.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 7-9.

82:7.079(497.11) Књижевни фестивали

211. [Двадесет]

29. Фестивал младих песника. – Фотогр.

У: Год. 52, бр. 245-246 (2014), стр. 223, 224.

212. [Двадесет]

28. Фестивал младих песника. – Фотогр.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 162, 164.

213. [Двадесет]

27. Фестивал младих песника. – Фотогр.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 196-197.

214. [Тридесет]

30. Фестивал Младих песника. – Програм.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 216.

821.135.1(497.11)-1 Румунска књижевност у Србији - Поезија

215. ГАТАЈАНЦУ, Павел

[Песме] / Павел Гатајанцу. – Садржи: Ништа сеније променило једино њега нема на фотографији ; Резанци са маком ; Трг слободе ; Камен граничник ; Америка ; Ричард Гир и распад Југославије ; Друг Тито је волео чварке.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.53, 54.

821.163-41 Српска књижевност

821.163.41.09 Критика

216. АЛЕКСИЋ, Дејан

Стихови као сведочанство о трагању за смислом / Дејан Алексић. – Фотогр.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 165, 166.

217. ВИДЕНОВИЋ, Радомир

Високо распевана космологија и философија ватре : 80 година од рођења Бранка Миљковића / Радомир Виденовић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 65-67.

218. ВУЧИЋ, Зоран

Лирска обнова Живка Аврамовића / Зоран Вучић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 101.

219. ДЕСПОТОВИЋ, Милијан

Брижни реторичар суштине / Милијан Деспотовић. – Приказ: Пеко Лаличић, Крива огледала. – Напомене уз текст.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.52, 53.

220. Лаличићев афористички увид / Милија Деспотовић. – Рецензија књиге афоризама „Празни људи“ Пека Лаличића.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 187, 188.

221. ЈЕЛИЋ, Добрашин

Кратке форме за дуже реформе / Добрашин Јелић. – Приказ: Љубиша Рајковић Кожељац, До балчака, Неготин, 2011.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.54, 55.

222. ЛАЗИЋ, Борис
Од неверице до смеха / Борис Лазич. – Фотогр. – Белешка о аутору. -
Приказ: (Стојан Богдановић, Зид, Београд ; Ниш, 2015.)
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 132-134.
223. ЛАЛИЧИЋ, Пеко
Позлата златне реке / Пеко Лаличић. – Приказ: Раша Перић-Зоран
Митровић, Златна река, Мајданпек, 2013.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.59, 60.
224. Слово му кућа / Пеко Лаличић. – Приказ: Раша Перић, Слово је моја кућа,
Сремски Карловци, 2014.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.96,97.
225. ПАВЛОВИЋ, Ранко
Завичај у станишту живе поезије / Ранко Павловић. – Приказ: (Мирослав
Тодоровић, Ветар понад гора, Ниш, 2011).
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.50, 51.
226. РАЈКОВИЋ, Љубиша
Спомен на Косовски бој и елементи косовског мита у усменој поезији
југоисточне Србије / Љубиша Рајковић. – Фотогр. - Напомене.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 80-82.
227. ТОЛЕВСКИ, Васил
На зрну злата / Васил Толевски. – Рецензија књига афоризама „Празни
људи“ Пека Лаличића.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 186.
228. ТРИПКОВИЋ, Миодраг
Клокот клокотризма / Миодраг Трипковић. – Садржи и песме: Ка црној
рупи / Ј. [Јоан] Флора. Високо моје ране / Александар Секулић. Бојно поље /
Адам Пуслојић.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 78-79.
229. ЦВИЈЕТИЋ, Мићо
Освајање самосвојне индивидуалности : (уз стихове у књизи „Син Анђела“
Драгољуба Фируловића) / Мићо Цвијетић. – Приказ.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.22.

821.163.41-1 Поезија

230. АВРАМОВИЋ, Живко
Књига сновидна / Живко Аврамовић. – Садржи: Аутобиографија ; Песма
сликару ; Жишка костолачка ; Пек.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 101-103.

231. АЛЕКСИЋ, Ана

[Песме] / Ана Алексић. – Садржи: Судбина једне тегле ; Чесма ; Садржина смрти.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.201.

232. АЛЕКСИЋ, Жарко

[Песме] / Жарко Алексић. – Садржи: Књиге су тешке ; Свадба ; Војска је заузела...

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.203.

233. АЛЕКСИЋ, Јана

Циклус изнад камена / Јана Алексић. - Белешка о аутору. - Садржи: Ко куца на врата ; Потрага ; Клонули исповедник ; Позајмица ; Парамитија у Орфеји.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 115-117.

234. АНДРЕЈИЋ, Живојин

Нинаја / Живојин Андрејић. – Садржи: Сестра анђела Пахијела ; Пена ; Уснуо будан ; Свето брашно Манасије ; Стећак. – Из збирке Уснуо Будан.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 131.

235. БАЛЕВИЋ, Иван

Тамо далеко – рече неко! / Иван Балевић [и] илустр. – Белешка о аутору. - Садржи: Дуг је пут ; На – гас – Саки ; Данас је +40... ; Апстракција личног лудила... ; Ходање обожава корак... ; Под будним очима... ; Нестварна стварност... ; Сумрак месец је... ; Корак ми је... ; Она ме зна... – Илустр.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 110-114.

236. БОГДАНОВИЋ, Стојан

Снегови Мицора / Стојан Богдановић. - Фотогр. - Белешка о аутору. – Садржи: У комшилуку, причале... ; Свет се забринуо... ; Кад су ми... ; Комшије су били... ; Кад смо већ... ; Пратићемо догађаје током... ; Жене су долазиле... ; Дете, на влашком... ; Комшије су такође... ; Решили су да... ; Дизало се оружје... ; По причању мога... ; Грех то постаје... ; Кад је дошло... ; Сва та стања... ; Само што је... ; И порд свег... ; Малике, као... ; Изгледа да се... ; Рујкани су по... ; ЧОвек не може... ; Говоркало се да... ; Има и неких... ; Кажу да су га видели ; Папа је благосиљао... ; Цаба им живот ; У порти пред оцем ; Крст.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 135-140.

237. БАСТАШИЋ, Лана

[Песме] / Лана Басташић. – Садржи: Претврала сам се... ; Не постоје...

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.164.

238. [Песме] / Лана Басташић. – Садржи: Они сви тако... ; Морам да одем... ; Сједим.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 198.
239. БОГДАНОВИЋ, Стојан
Криво дрво / Стојан Богдановић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 106-109.
240. БУРАЗОР, Милица
Далеко, у заборав / Милица Буразор. – Садржи: Овамо, док је све јесте и није , С времена на време ; Почетак почетка ; Измицало је време ; Нека друга лица ; Сан ; Снага ; У канцама себе самог.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 120-122.
241. ВРХОВЕЦ, Душка
Сасвимљудски / ДушкаВрховец. – Фотогр. - Белешка о аутору. – Садржи: Ко јеикада... ;Кише и ветрови ; Помалостаринскапесма ; Санлетњегдана ; Скровиште ; Летњипејзаж.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.12, 13.
242. ВУЧИЋ, Зоран
Све је записано / Зоран Вучић. – Садржи: Завичај ; Старци из завичаја ; Љубави и болести ; Орфеј на коњу ; Песма о суштини ; Високо је ; Подземне растеке ; Са кућног прага ; Последње писмо оцу ; Преображење ; У магли.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 104, 105.
243. ГАГИЋ, Срђан
Музика сестри / Срђан Гагић. – Садржи: Песма окота ; Разазнавање.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 228.
244. ГАТАРИЋ, Данијел
[Песме] / Данијел Гатарић. – Садржи: Бразилске фавеле ; Потребе ; Људи што живе у становима.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.204.
245. ГЕРУН, Бојана
Сеновита баластруда / Бојана Герун. – Садржи: Кад ми чамац препречи пут ; По истинитом догађају.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.226, 227.
246. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Миодраг
Мин-кладенац / Миодраг Димитријевић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.27.

247. ДРЕКОВИЋ, Ајтана

Јануар / Ајтана Дрековић. – Садржи: Истина ноћи ; Паганско доба ; Лауразија ; Ту сам ; Везив ; Након ; Минђуша на реверу ; Проширена медитација ; Тако се потписујем.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.224, 225.

248. ДУШАНИЋ, Мирослав Б.

Гризодушје / Мирослав Б. Душанић. – Садржи: Није то никаква тајна--- ; У хаосу Поетика... : Тајна ; Љубав и пјесма ; Гризодушје.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.130.

249. ЂУРИШИЋ, Милоје

Из нових рукописа / Милоје Ђуришић. – Белешка о аутору. - Садржи: Митар ; Сонет сузи ; Баба Јона ; После сусрета са... ; Стално носим синовљеву... ; Решим да одем...

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 88.

250. Из нових рукописа / Милоје Ђуришић. – Белешка о аутору. - Садржи: Митар ; Сонет сузи ; Баба Јона ; После сусрета... ; Стално носим... ; Решим да одем...

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.26.

251. ЖИВАНОВИЋ, Јована

[Песме] / Јован Живановић. – Садржи: Гледамо се са... ; Стварност је незасита... ; Вечерас бисмо могли... ; Данас сам одлучила... ; Шта вриједе најдуже... ; Данас ми се... ; Мислила сам једном... ; Има људи који... ; Човјек није острво.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.223, 224.

252. ЖИВКОВИЋ, Горан

[Песме] / Горан Живковић. – Садржи: Бодлера сам скидао са инфузије ; Како су банкомати прославили своје пунолетство на – career days-у ; A storm in heaven.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.200.

253. ИГЊАТОВИЋ, Зоран

[Турбо ренесанса 2] / [Зоран Игњатовић].

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), унутрашња стр. задњег кор. листа.

254. ЈЕЛИЋ, Добрашин

Гаврило Принцип / Добрашин Јелић. – Под заједничким насл.: Четворица о Гаврилу Принципу.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 56.

255. ЈЕЧМЕНИЦА, Бранко
[Песме] / Бранко Јечменица. – Садржи: Зашто... ; Ако се једном...
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.169, 170.
256. ЈОВАНОВИЋ, Ирена
Једноставно и неизрециво / Ирена Јовановић.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.64-66.
257. ЈОВАНОВИЋ, Наталија
[Песме] / Наталија Јовановић. – Садржи: Нешто у мени још... ; Најлепше је изнутра.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 167.
258. ЈОВАНОВИЋ, Стеван Д.
[Песме] / Стеван Д. Јовановић. – Садржи: Боли ме ; О, срце мало ; Сан ; Тако ме је стид ; Тужна песма.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.54-55.
259. ЈОКСИМОВИЋ, Спасоје
Соцреалистични мирис мушкатли / Спасоје Јоксимовић. – Садржи: Људи са дубином ; Ситнице ; Новембар ; Варљиво лето ; Кретање ; Мирис(и) ; Остварени ; Украс(и) ; Соцреалистични мирис мушкатли ; Добро, сушта ; Спонтано.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 233, 234.
260. КАРАНОВИЋ, Дуња
Да су грубе руке... / Дуња Карановић.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 225.
261. КОВАЧЕВИЋ, Мирјана
Померене казаљке или по Браниславу Вељковићу / Мирјана Ковачевић.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.24.
262. КРАГОВИЋ, Марко
Егоиста / Марко Краговић. – Садржи: Фламенко Лоркиних ноћи ; Добро дошла у ма(с)шину ; Велени ; Твоје теме је мета симболике свих попадалих звезда ; Писмо Бранку V ; Посета једног прејенуарца ; Писмо Бранку I ; Крајевима развезујеш чвор ; Сетва.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.226-228.
263. КРИВОКАПИЋ, Бојан
Тражим Лилит... / Бојан Кривокапић

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 170.

264. КРСТИЋ, Дамњан

Врбичка разгледница / Дамњан Крстић. - Цртеж. – Садржи: Кво работи ; Марков камен ; Мирејина ; Врбичке воденице ; Врбица.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 170.

265. Земља / Дамњан Крстић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.33.

266. КУРЈАЧКИ, Лука

Ложач / Лука Курјачки. – Садржи: Заобилазан пут до куће ; У велеграду.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.228, 229.

267. ЉУМОВИЋ, Љубодраг

Једна љубавна и три тужне песме / Љубодраг Љумовић. – Садржи: Јелена Давни сјај још нешто ; Недеља ; Птица.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.62, 63.

268. МАРИНКОВИЋ, Викторија

Безазлено, сазнајући / Викторија Маринковић. – Садржи: Освешћена, ; Док свиће, човек.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 230.

269. Дубоко у нама / Викторија Маринковић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 171.

270. Туђих туђих, мозаика / Викторија Маринковић. – Садржи: Мог мог, мозаика ; Филигранска носталгија, или досадила сам и самој себи (више) ; Право стање, или зашто сам досадила и самој себи (више) ; Блуес за или зашто досађујем самој себи (више) ; Разговарајући, са собом, појављујем, не досађујући никоме (више) ; Одозго на себе и (више) ; Променићу крај до света песме или (више) ; Чезнем да сазнам и (више) ; Сазнам да чезнем (више).

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.229-232.

271. МАСЛОВАРИЋ, Видак

За сном о слободи / Видак Масловарић. – Под заједничким насл.: Четворица о Гаврилу Принципу.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 57.

272. МИЛИВОЈЕВИЋ, Милен

Као кроз живот / Милен Миливојевић. – Садржи: Наслов ; Корице ; Име писца ; Рикна ; Клапне ; Рецензија ; Посвета ; Мото ; Предговор ; Преведена песма.

- У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.99, 100.
273. МИЛОВАНОВИЋ, Валентина
[Песме] / Валентина Миловановић. – Садржи: Јадан је овај свет ; Колико кошта детињство ; Снови ; Желим.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 95.
274. МИЛОВАНОВИЋ Живак, Биљана
[Песме] / Биљана Миловановић Живак. – Фотогр. - Белешка о аутору. - Садржи: Ево, предајем се ; Љубавни апетит.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.83, 84.
275. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Милица
[Песме] / Милица Милосављевић. – Садржи: Полако ; Пролазности има... ; Прекуцаваш моје тајне... ; Нема ничега иза.
У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.99, 100.
276. МИЛОШЕВИЋ, Александар
Домаћеогњиште / Александар Милошевић. – Фотогр. - Белешка о аутору.
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 16.
277. МИЛУТИНОВИЋ Станисављевић, Душица
Песме / Душица Милутиновић Станисављевић. – Белешка о аутору. - Садржи: Крчаг ; Мали Париз ; Књажевац ; Жлне ; Мари.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 67, 68.
278. ОПАЧИЋ, Срђан
Тешконамасанама / Срђан Опачић. – Илустр. – Белешка о аутору. – Садржи: Данасвиде... ; Најлепшемолим ; Анти у нама ; (Песнику Браниславу Вељковићу) ; Бањалучанин (илибуцачки данитеку) ; Тачка ; 2 ; 3 ; Грађење приче мрсибаба ; Путна небо (Љубици Бодироги).
У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.10, 11.
279. ПАЈКОВИЋ, Радослав
Разиђивање Скадра на Бојани / Радослав Пајковић. – Под заједничким насл.: Четворица о Гаврилу Принципу.
У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 57.
280. ПЕЈОВИЋ, Славица
Часопис за књижевност културу и науку „Мајдан“, Костолац / Славица Пејовић. – Садржи песме: Жена на леду ; Глумица / Раша Перић. Прхут

трена ; Јефимијини трени / Ана Дудаш. Кајсија ; Искушење / Славица Пејовић. Не прођох никад кроз Приједор ; Кућа наде / Биљана Јанковић. Немогућа олуја ; Ружа Вилијема Блејка / Иван Ликар. Милостива ; Зечја / Биљана Јовановић. Ковач / Зоран Стојићевић Рикардо.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 50-58.

281. ПЕНДИЋ, Анђела

[Песме] / Анђела Пендић. – Садржи: Крлетка ; Светлосна симфонија „Беле ноћи“.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.199.

282. [Песме] / Анђела Пендић: Садржи: Талас ; Одјек.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.170.

283. ПЕРИЋ, Раша

Јаук Васељене / Раша Перић. – Садржи и: Бувљак ;Кванташ.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 61, 62.

284. ПЕТРОВИЋ, Александар

Песма уз кафу ; Бог је го / Александар Петровић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 168.

285. РАДОВАНОВИЋ, Соња

Након једног спознања / Соња Радовановић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.26.

286. РАДОВАНОВИЋ, Тијана

[Песме] / Тијана Радовановић. – Садржи: Свирао је радио ; Водоотпорна ; Нг (жива).

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.202.

287. РАЧИЋ, Ђорђије

Млада Босна / Ђорђије Рачић. – Под заједничким насл.: Четворица о Гаврилу Принципу.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 56.

288. ТАТАЛОВИЋ, Стеван

О бради ; О смрти / Стеван Таталовић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 167, 168.

289. СЕНИЋ, Маша

Кораци / Маша Сенић. – Садржи: Имам план ; Намера ; На гробље ти уместо цвећа доносим космос ; Ко је ко ; Форд Таунус ; Коме, Чему : Датив

; Како се зовем и где сам кренула ; Настањивање ; Невреме.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.217-219.

290. СТАНОЈЕВИЋ, Немања

Исход /Немања Станојевић. – Садржи: Бежи ; Долазак ; Зашто ; Смисао ; Електронис ; Писмо са Атоса ; Одлука ; Молитва ; Сећање.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.219-222.

291. ФИРУЛОВИЋ, Драгољуб

Лека нема / Драгољуб Фируловић. – Илустр. - Белешка о аутору. – Садржи: Лекција ; Добио сам задатак... ; Бог не зна... ; Луису ; Пливам ; Нешто се догађа ; Покушао сам да... ; Румунски брзи воз ; На Месецу сам... ; Лет.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.23, 24.

292. ЦВЕЛИЋ, Зорица

Винска песма / Зорица Цвејић. – Садржи: Ређијска ; Милосна ; Жална ; Врша ; На Светог Јеремију ; Дедад Цветко ; Деда Драга.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 56.

293. ЦВИЈЕТИЋАНИН, Зоран

Одгонетнути поруку... / Зоран Цвијетићанин.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), унутрашња стр. првог кор. листа.

294. Савладати линију... / Зоран Цвијетићанин.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), унутрашња стр.задњег кор. листа.

295. ЦОКИЋ, Стефан

Циклус песама капут лептир боје / Стефан Цокић. – Садржи: Кад млад си... ; Девојка са гардеробером... ; Старији и бржи... ; Зашто зелени капут... ; Сунце отвара прозор... ; Љубичаста кантица насељена... ; Четвртак капут је...

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 87.

296. ЧАЛИЋ, Марија

Песма о непричању или ова песма ни сама не зна шта је / Марија Чалић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 231-233.

821.163.41-3 Проза

297. АРСИЋ, Русомир

Кратке приче / Русомир Арсић. – Садржи: Ајте ; Али ја нећу ; Чему страх од живота ; Али шта је ту је ; До појаве новог нечега ; Другима је више него јасно ; Изван Вас ; Погрешно ми се догодило ; Као и овај пут.

- У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 71-73.
298. БЛАГОЈЕВИЋ, Мирослав
Долазак Књаза Милоша у Гургусовац : зашто се Књажевац тако зове /
Мирослав Благојевић. – Фотогр.
- У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 45-47.
299. ЂОКИЋ, Томислав
Мићково јуне / Томислав Ђокић.
- У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.45, 46.
300. ИГЊАТОВИЋ, Срба
Нигде и ништа / Срба Игњатовић
- У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.33, 34.
301. ЈАНКОВИЋ, Раде Ј.
Ко је убио Владу Тошића? / Раде Јанковић.
- У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.79-88.
302. Случај Ђуре Вељковића / Раде Ј. Јанковић.
- У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.35-42.
303. КИШ, Бојан
Аутобус / Бојан Киш.
- У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.43-44.
304. ЛИТВИЊЕНКО, Стеван
Србебрна Мирта / Стеван Литвињенко.
- У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.47-49.
305. МИТИЋ, Станко
Трајанова врата / Станко Митић.
- У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 140-145.
306. ПОТИЋ, Иван
Уметност среће / Иван Потих. – Садржи: Племенита вештина ; Куба либре.
- У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 134-140.
307. СТАНИСАВЉЕВИЋ, Властимир
Соломоново благо и тринаести петак / Властимир Станисављевић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 143-150.

308. СТАНКОВИЋ, Сергеј

Кревет господина Петровића / Сергеј Станковић. – Садржи: Вечито проклетство ; Беличасте споре ; Црни океан.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 123-133.

309. ЦЕКОВИЋ, Миодраг

Међаш / Миодраг Цековић. – Садржи: Замењени гробови. – Приче из књиге Заграђски мотиви.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 141,142.

310. Сунце (Тетки Радмили Банковић) / Миодраг Цековић. – Садржи: Наш човек (деда Вељку из Мариновца) ; Мајка (у спомен Марици Нешковић) ; Баба Тонина клетва ; Осми март. – Приче из књиге Заграђски мотиви.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2014), стр. 162-165.

311. ЋОСИЋ, Небојша

Дан у животу ветерана / Небојша Ћосић.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр. 74-78.

821.163.41-5 Говорништво. Говори. Проповеди. Јавниговори

312. ПУСЛОЈИЋ, Адам

Небески свод Јована Дучића : беседно, у суботу, слово о песнику / Адам Пуслојић. – Садржи и: Песма. - Цртеж.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.63, 64.

313. Порука и опорука Стевана Стојановића Мокрањца / Адам Пуслојић. – Фотогр. - Беседна реч у Неготину, 13. септембра 2013. године.

У: Год. 52, бр. 243-244 (2013), стр.151, 152.

314. ЦЕКОВИЋ, Миодраг

Сећањенабимбашу (ВељковомхајдукуПеткуВасиљијевићу) / Миодраг Цековић.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 15.

821.163.41-6 Писма. Кореспонденција

315. АРАНИТОВИЋ, Добрило

Песникова душа у сонету / Добрило Аранитовић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 151-152.

821.163.41-822 Мешовита дела једног аутора

316. БОГДАНОВИЋ, Стојан

Сан / Стојан Богдановић. – Ауторова слика. – Садржи: Она ме увек чека ; Само док је сан ; Хоћете краља ; Шта прво ; Хајка ; Мат ; Шаховски краљ ; Шта ће коме доврага слонове кљове ; О лепоти, поново ; Омужити ; Петрове жеге ; Коњ ; Црнац ; Алхемичар Николча Керла из Великог Боњинца ; Логика ветра ; Лебац ; Маја ; Пусто острво ; Камен ; Врпца ; Савест ; Вијетнамка ; Слепци једни ; Фејсбук ; Ми и савест.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.27-32.

317. ЂОКИЋ, Томислав

Мала поема о Великој Врбници (село у општини лександровац). – Фотогр. – Белешка о аутору. – Садржи: Косовка девојка и Орловић Павле ; Кумоубица (скица з а портрет ; Чума).

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 166-169.

318. МИЋУНОВИЋ, Радомир

Импресивна речитост слике / Радомир Мићуновић. – Садржи: Рађање ; Време ; Заљубљена стена ; Доскочице ; Дилема ; Одличја и дволичја ; Орлови ; Тимоци ; Лептири и рептили ; Зрнца ; Скице и крилатице ; Арена(л) ; Сазвучје ; Актуелана прошлост ; Вежбе ; Чаролија.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.168-172.

319. СТАНИСАВЉЕВИЋ, Властимир

Развалина на мору : (туце утројених катрена: 12х12 стихова, написаних у Боки Которској, лета Господњег, 2015) / Властимир Станисављевић. – Садржи и: Златоруни ован или шљиве које вреве (говоре).

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.123-129.

821.163.41-84 Сентенце. Афоризми. Пословице

320. ДЕНЧИЋ, Живојин

Афоризми / Живојин Денчић.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр. 182-185

321. Духовно чегртање / Живојин Денчић.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр. 89.

322. Прашак за зубе / Живојин Денчић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.110, 111.

323. ЈЕВТИЋ, Радивоје

Афоризми / Радивоје Јевтић [тј. Јевтић].

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.112.

324. ЦВЕТИЋ, Слободан

Ма, биће нам све О. К. – ако дочекамо / Слободан Цветић.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.113, 114.

821.163.41-845 Досетке. Игре речима. Шале

325. ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб

Међусеоске ругалалице у традицији пиротског краја и суседних области / Драгољуб Златковић. – Напомене.

У: Год. 55, бр. 249-250 (2015), стр. 171-181.

821.163.41-94 Дневници. Мемоари

326. БРАНКОВИЋ, Бранислав В.

Мемоар, непоуздани (углавном) / Бранислав В. Бранковић. – (Одломци).

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 40-43.

327. МИЛИЋ, Зоран

Године учења : Детињство, школа, факултет... Јеремија Живановић, Бранко Миљковић--- / Зоран Милић. – Фотогр. – Из аутобиографских бележака: 1998-1999.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 44-53.

821.163.4:398 Народна књижевност

328. ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб

Кратке фолклорне форме у пиротском крају и суседним областима / Драгољуб Златковић. – Напомене.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 70-79.

329. Предања из пиротског краја / Драгољуб Златковић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 177-184.

821.163.41:929 Књижевници

330. ЈАШОВИЋ, Предраг

Заокрет у методолошком приступу у Доситејевом делу : поводом прославе 200- годишњице од постављења Доситеја за српског министра просвете и помена 200- годишњице од Доситејеве смрти / Предраг Јашовић. – Библиографија.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 65-70.

331. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Вуков однос према дијалектским говорима / Љубиша Рајковић. – Фотогр.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 68.

332. Ћутање као педагошки проблем / Љубиша Рајковић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 153-158.

821.163.41(047.53) Књижевници. Интервјуи

333. ВРХОВАЦ, Душка

Моја поетика је у мојим песмама / Душка Врховец ; разговарао и бележио Живко Аврамовић. – Фотогр. - Био-библиографска белешка.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 98-105.

821.163.41 (498)-1Књижевност српског језичког подручја у Румунији - Поезија

334. ГВОЗДЕНОВИЋ, Славомир

Корњача силазина Дунав/ Славомир Гвозденовић. – Белешка о писцу. – Садржи: Полако, лагано... ; Сурово путовање; Припремићемо краљевску вечеру.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 5, 6.

821.163.42 Хрватска књижевност

821.163.42-1 Поезија

335. ДОЛИЋ, Анте

Визија / Анте Долић. – Фотогр. - Белешка о аутору. – Садржи: Погледа кован... ; Мој несудбени друг ; Црвеножути сид ; Billy Jane ; Идиот ; In the ghetto ; Лијева рукавица ; Црно дугме ; Сврачија смрт.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 17-19.

336. МОЈИЋ, Николина

Вапај у лету / Николина Мојић. – Фотогр. - Белешка о аутору. – Садржи: Чујеш лиму? ; У чекаоници ; Исповијед ; Намазано ; У сну ; Само ако... ; Ти и ја. – Преузето из: Господар.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 5, 6.

821.163.4 (497.6) Бошњачка књижевност

821.163.4.09(497.6) Критика

337. АВРАМОВИЋ, Живко

Књига искрене лиричности / Живко Аврамовић. – Приказ: (Ханкуша Фехимова Хамзагић, Босанска ријеч, Тузла, 2011).

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.20.

821.163.4 (497.6)-1 Поезија

338. ФЕХИМОВА Хамзагић, Ханкуша

Шест песама / Ханкуша Фехимова Хамзагић. - Фотогр. - Белешка о аутору.
– Садржи: Чуварицаграна ; Ханија и Алија ; Хук, воденице ; Крај – мисли зелено ;
Да птица није ; Тестија.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.21.

821.163.6 Словеначка књижевност

821.163.6-1 Поезија

339. ПИЉУШИЋ, Мирослав

Dvojezična ilustrovana zbirka poezije „Feniksov skok“ / Miroslav Piljušić. –
Sadži pesme: Odnese na krilima Pegaza = Odplule na krilih Pegaza / Momčilo Dim-
itrijević. Antičko putovanje = Antičko putovanje / Miroslav Piljušić. Dva
labuda = Dva laboda / Mirjana Rajčić ; Moj dragi = Moj Dragi. Božić = Božić /
Darko Milošević. Sedam vekova = Sedam vekov / Dušica Majad Adamović. –
Cipele = Čevlje / Milica Mitić. Treba mi piće sa pesnikom = Moram po-
piti s pesnikom / Stevan Jovanović. Haljina i ogledalo ; Još jedna krimi priča = Še-
ena krimi zgodba / Sunčica Dinić Kocev. Hodočasnik = Romar / Darko Kocev.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.89-94.

9 Географија. Биографија. Историја

904”652” Античке старине

340. ЈЕРЕМИЋ, Гордана

Timasum Minus – два света : (поводом 40 година истраживања
археолошког налазишта у Равни) / Гордана Јеремић ; приредила Бојана Илијић ;
фотографије Саша Милутиновић. – Напомене.

У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.61-63.

341. ПЕТКОВИЋ, Софија

Врело-Шаркамен код Неготина : археолошка истраживања у 2013. Години /
Софија Петковић. – Скице. – Напомене. – Библиографија.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр.61-65.

342. Заштитна археолошка ископавања некрополе Слог у Равни код

Књажевца (Timasum Minus) / Софија Петковић. – Фотогр. – Скица. – Напомене.
– Библиографија.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр.33-38.

908 Проучавањ ерегије, локалитета

343. РАЈКОВИЋ, Љубиша
Осврт на књигу Миодрага Стојановића „Тимочани кроз векове – Јелашница“
/ Љубиша Рајковић. – Приказ.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр. 9-9.

929 Биографије

344. БЛАГОЈЕВИЋ, Драган
Капетан Светозар, Тимочанин, први војни шофер Краљевине Србије /
Драган Благојевић. – Фотогр.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.48-49.

345. ИГЊАТОВИЋ, Срба
Вељко потомству, данас / Срба Игњатовић.

У: Год. 51, бр. 243-244 (2013), стр.23.

346. МИЛЕТИЋ, Марко
Гуњац и опанак / Марко Милетић. – Фотогр.
У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.9.

347. ПАУНКОВИЋ, Небојша
Сто година од рођења Ците Паунковић / Небојша Паунковић. – Фотогр. –
Напомене.
У: Год. 54, бр. 249-250 (2015), стр.5-10.

930.25 Архивистика. Архиви

348. ЈАНКОВИЋ, Раде
Деловодни протокол бољевачке општине / Раде Јанковић.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 12-25.

94(497.11) Историја Србије

349. АНДРЕЈИЋ, Живојин
Архонтија Морава и „Српска Морава“ од IX до XV века / Живојин Андрејић.
– Цртеж. – Напомене. – Резиме.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 82-96.

350. Средњовековни систем српскословенских жупа земље Тимок / Живојин Р.
Андрејић. – Илустр. – Напомене. – Резиме.
У: Год. 53, бр. 249-250 (2015), стр.64-76.

351. БРАНКОВИЋ, Слободан
Европска Србија и свет : од вазалства до независности : (1875-1878) /
Слободан Бранковић. – Фотогр.

У: Год. 51, бр. 241-242 (2013), стр.71-79.

94(497.11)“1912/1913” Балкански ратови

352. ИЛИЋ, Јелица
Тимочани у Другом балканском рату / Јелица Илић. – Фотогр. – Напомене.

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 5-11.

94(497.11)“1914/1918” Први светски рат

353. БЛАГОЈЕВИЋ, Божидар Р.
Бугарска окупација / Божидар Р. Благојевић. – Фотогр. – Белешка о аутору.
- Из књиге Неготин и Крајина 1914-1918.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.16-28.

354. ИЛИЋ, Јелиц
У сусрет Великом рату / Јелица Илић. – Фотогр. – Напомене.
Део 1: Тимочани у Првом светском рату.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.10-15.

Део 2

У: Год. 53, бр. 249-250 (2015), стр.55-60.

355. ПУСЛОЈИЋ, Адам
Неготин и Крајина 1914-1918 : поводом 100 година од Великог рата : о циљу
и постигнућу нове књиге Божицара Р. Благојевића / Адам Пуслојић. – Фотогр.
– Кратки приказ.

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр.29.

94(497.11)“1939/1945” Други светски рат у Србији

356. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Миодраг
„Здраво Жико“ : Заграђани у окупацији, завршним борбама и данима
Информбироа / Миодраг Димитријевић. – Фотогр.
Део 1

У: Год. 53, бр. 245-246 (2014), стр. 26-39.

Део 2

У: Год. 53, бр. 247-248 (2014), стр. 50-62.

IMPRESSUM

развѣшак

Часопис за културу, уметност
и друштвена питања

ГОДИНА LXI
БРОЈ 263, 2022.

Оснивач
Град Зајечар

Издавач
Народно позориште Тимочке
Крајине – Центар за културу „Зоран
Радмиловић“ Зајечар, Тимочке буне
16,
Тел: (019) 425 826

За издавача
Владимир Ђуричић, директор

Главни и одговорни уредник
Влада Младеновић

Оперативни уредник
Милош Петковић

Фотографија на корицама
Рајко Р. Каришић, *Света српска
царска лавра Хиландар*

Илустрације
Радиви учесника Ликовне колоније
„Гамзиград“ 2021.

Лектура и коректура
Редакција

Графичко решење
Предраг Милојевић

Штампа и прелом текста
Пресинг издаваштво
Младеновац

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+82

РАЗВИТАК: часопис за културу, уметност и
друштвена питања/ главни и одговорни уредник
Влада Младеновић
Год. 1, бр. 1 (1961)- . - Зајечар : Народно
позориште Тимочке Крајине - Центар за културу
„Зоран Радмиловић“, 1961- (Младеновац:
Пресинг издаваштво). - 29 cm

Полугодишње.

ISSN 0034-0278 = Развитака (Зајечар)
COBISS.SR-ID 3725570

Штампање овог броја омогућио је
Град Зајечар